

Selvstendighet og
nasjonsbygging
1814-2014

Björg Seland (red.)

Selvstendighet og nasjonsbygging 1814-2014

CAPELEN DAMM
AKADEMISK

© CAPPELEN DAMM AS 2015

ISBN trykt bok: 978-82-02-49927-3

ISBN web-pdf: 978-82-02-63287-8

1. utgave, 1. opplag 2015

Materialet i denne publikasjonen er omfattet av åndsverklovens bestemmelser. Uten særskilt avtale med Cappelen Damm AS er enhver eksemplarfremstilling og tilgjengeliggjøring bare tillatt i den utstrekning det er hjemlet i lov eller tillatt gjennom avtale med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Omslagsdesign: Kristin Berg Johnsen

Sats: Laboremus Oslo AS

Trykk og innbinding: AiT Oslo AS, 2015, Norge

www.cda.no

akademisk@cappelendam.no

Forord

Agderseminaret 2014 hadde tittelen *Selvstendighet og nasjonsbygging – 1814–2014*. Gjennom denne boka kan et flertall av foredragene fra dette seminaret presenteres i artikkelform. Seminaret ble holdt i Aust-Agder museum og arkivs nyåpnede bygg, *Kuben*, i Arendal 23. og 24. oktober 2014.

Agderseminaret viderefører en lang tradisjon for årlige samlinger om regionalhistoriske emner. Fra 2007 har rådet for det historiefaglige *Forsker-nettverk Agder* stått bak disse arrangementene. Nettverket omfatter samtlige av landsdelens institusjoner med historikere i staben, samt Historisk forening Agder (HIFO-Agder). Rådet består av representanter for Universitetet i Agder (UiA), Vest-Agder-museet (VAM), Statsarkivet i Kristiansand (SAK) og Aust-Agder museum og arkiv (AAma). Disse institusjonene har også bidratt med økonomisk støtte til bokutgivelsen.

Vi har som siktemål å sette den regionale historien inn i videre sammenhenger, nasjonalt og internasjonalt. Gjennom denne boka får vi innblikk i hvordan Norge ble organisert som selvstendig stat. Bokas kapitler dekker ulike tema med tilknytning til grunnlovsverket og trekker linjer gjennom nasjonsbyggingsprosessen fra 1814 og fram til i dag. Boka vil være av interesse for historikere og fagfolk fra andre samfunns- og kulturfag, samtidig som den er skrevet med tanke på å nå et allment, samfunnsengasjert publikum.

Som redaktør for boka har jeg hatt støtte i Rådet for forskernettsverk Agder, som har fungert som redaksjonskomite – stor takk til Berit Eide Johnsen (UiA), Roger Tronstad (SAK), Kathrin Pabst (VAM), Kristoffer Vadum og Kjell Olav Masdalen (AAma).

Kristiansand, august 2015

Björg Seland

Innhold

Innledning	11

DEL 1

Kapittel 1

Grunnloven fra mai til november i 1814: Internasjonale dimensjoner	17

Dag Michalsen

Grunnloven i 1814 mellom geopolitikk, regionale interesser og statsdannelse	18

Grunnloven og napoleons- og wienerkongresstidens nye internasjonale normkonglomerat	21

Grunnloven og betydningen av internasjonal debatt og propaganda rundt 1814	23

Grunnloven som internasjonal rettssjanger og de internasjonale forfatningsmodellene	24

Grunnlovgivernes forhold til internasjonal politikk våren og høsten 1814	26

Grunnloven av 1814 som appell til det internasjonale samfunn og folkets selvbestemmelsesrett	28

Grunnloven i et nytt internasjonalt kongressystem etter 1814	31

Kapittel 2

Kampen om selvstendigheten og språket: <i>Nasjon, nasjonsbygging, nasjonalisme</i>	37

Øyvind Østerud

Det nasjonale tema, 1814 og grunnlovsverket	39

Konstitusjonspolitik og politisk nasjonalisme	40

Uavhengighet og kulturkamp	43

Sluttord	46

Kapittel 3

Nordmennenes fortjente frihet i 1814	49
<i>Knut Dørum</i>	
1814 og motstanden mot eneveldet	53
Regimets åpne koder og opposisjonens skjulte koder	58
Elitens opposisjon mot eneveldet	59
Å gjøre opprør med loven i hånd	64
Instrumentell kongetroskap og folkelig regimekritikk	66
Eneveldets undergang	70

Kapittel 4

«Mit Votum var Nej»	75
Sogneprest Hans Jacob Grøgaard - en motstrøms politiker på Eidsvoll	
<i>Berit Eide Johnsen</i>	
Opplysningsprest og pedagog	76
Valgene i mars	80
Sentrale medlemmer av Det Kongelige Selskab for Norges Vel	83
Til Eidsvoll	85
På Eidsvoll	86
De viktigste sakene	92
Samtiden og ettertidens dom over Grøgaards innsats på Eidsvoll	103
Minoritetspolitikerenes problem	106
«En elskelig Mand»	108

Kapittel 5

Drev egdene med valgfusk?	112
Nærblikk på valgene i 1814 og 1815	
<i>Roger Tronstad</i>	
Kunngjøringer om valg	115
Lokalt opplegg	117
Valg av eidsvollsmenn fra Agder-byene	119
Primærvalg på landet	121
Valg av eidsvollsmenn fra Agder-amtene	122
Valgsystemet ifølge Grunnloven	125
Valgene til det første overordentlige storting 1814	127
Valgene til det første ordentlige storting 1815	130
Det første ordentlige storting drøfter Agder-valgene	133

Det andre ordentlige storting avgjør saken	136
Sluttord	139

DEL 2

Kapittel 6

Historikeren som nasjonsbygger	147
<i>Kjell-Olav Masdalen</i>	
Eksempler på protonasjonalisme i høgmiddelalderen	148
Norsk renessanse – patriotisme og identitetsbygging	152
Kampen om hegemoniet i Norden – gøtisme og kraftpatriotisme	158
Nasjonalromantikk, nasjonsbygging, men også <i>ad fontes</i>	167
Oppsummering	173

Kapittel 7

Skolen som nasjonsbygger: Leseboka gjennom 200 år	177
<i>Magnhild Vollan</i>	
Materiale og metode	180
Den første tida etter 1814 – den religiøse leseboka	182
Fra 1860 til 1970 – den allmenndannende og nasjonale leseboka	184
Den allmenndannende og nasjonale leseboka	202
Tida etter 1970 – dagens lesebøker	206
Leseboka og nasjonsbygginga	211

Kapittel 8

17. mai-feiring som uttrykk for kollektiv identitet	217
<i>Gunhild Aaby</i>	
De første feiringene i 1820-åra	219
17. mai i politikkenes brennpunkt på slutten av 1800-tallet	224
Flekkefjord – by og land, hand i hand for samling og oppdragelse	226
Kristiansand på 1890-tallet: fellestog og særtog?	229
Tida etter 1905: Symbolene består – innholdet tolkes	231
Konklusjon: Barnetoget som oppsummerende symbol	237

Bidragstere	243

Innledning

Grunnlovsjubiléet i 2014 utfordret oss som nasjon! Gjennom forsknings- og formidlingsprosjekter er det åpnet for ny kunnskap om eidsvollsverket og tilblivelsen av Norge som moderne stat. Vi har fått dypere forståelse for vår egen historie og blitt stimulert til refleksjon rundt våre forstillinger om nasjonal identitet.

I denne boka setter vi søkelys på det dramatiske året 1814. Det handler om politisk bakgrunn for riksforsamlingen på Eidsvoll, om utforming av grunnloven og om tilpasning til unionen med Sverige. Vi får innblikk i valgforsamlingene og møter eidsvollsmenn fra Agder. Men vi ser også kritisk på selve nasjonsbegrepet og trekker linjer gjennom nasjonsbyggingsprosessen fram mot vår egen tid. Slik problematiserer vi også vår identitet som nordmenn: Hvordan har historikere bidratt til vår forståelse av «det norske»? Hvordan har skolen formet vår kollektive identitet? Hvordan har 17. mai-feiringen bygd opp under det nasjonale fellesskapet?

Boka har to bolker – den første med fem artikler som belyser ulike tema knyttet til året 1814, den andre med tre artikler som følger de lange linjene i nasjonsbyggingsprosessen.

Samtlige forfattere formidler oppdatert forskning fra sine fagområder. Begivenhetene i 1814 er satt inn i en internasjonal kontekst, tema fra regional historie får inngå i videre nasjonale sammenhenger. Noen kapitler gir sammenfattende status for et bredt og omfattende forskningsfelt, andre kapitler presenterer ny forskning på mer avgrensede områder. Dette avspeiles i en antologi der bidragene får variere både i utforming og omfang.

Dag Michalsen minner oss om hvordan den norske grunnloven ble til i en tid med dramatiske konflikter på den internasjonale arena. Med faglig bakgrunn i retts historie setter han grunnlovsverket inn i en videre forfatningshistorisk sammenheng. Han behandler særlig utviklingen fra vår til

høst 1814 og viser hvordan den norske grunnloven ble til i et komplisert samspill som må forstås i lys av overgripende geopolitiske prosesser.

Øyvind Østerud gir en grunnleggende innføring i begreper knyttet til nasjon og nasjonsbygging. Han skisserer ulike innfallsvinkler til forståelse av hvordan det nasjonale fellesskapet fungerer, hvordan metaforen nasjonsbygging nyttes i ulike fagtradisjoner og hvordan nasjonalisme-begrepet kan knyttes til svært ulike politiske ideologier. De historiske linjene trekkes fra den franske revolusjonen 1789 til norsk utvikling, med vekt på 1800-tallet.

Knut Dørum går inn i den faglige debatten som i kortform benevnes «Friheten i gave». Debatten har bakgrunn i et synspunkt som ble lansert av Sverre Steen, og som seinere er ført videre av Jens Arup Seip og Knut Mykland: Norsk selvstendighet var først og fremst en følge av det internasjonale spillet i 1814. Dørum argumenterer mot denne oppfatningen. Med bakgrunn i nyere forskning om framveksten av norsk offentlighet framhever han nordmenns egeninnsats i kampen for selvstendighet og for en forfatning som brøt med eneveldet.

Berit Eide Johnsen tar fatt i sentrale stridsspørsmål i riksforsamlingen. Gjennom et portrett av eidsvollsmannen Hans Jacob Grøgaard får vi innblikk i hvordan en som tilhørte den tapende part kunne reflektere i spørsmålet om norsk selvstendighet. Som bakgrunn for portrettet får vi et riss av valgordningen i 1814 og av stridende meningsfløyer på Eidsvoll. Vi møter dessuten Grøgaard som prest og aktiv samfunnsborger. Som forfatter av lesebøker for skoleverket har han satt betydelige spor etter seg i vår allmenne kulturhistorie.

Roger Tronstad bidrar på grunnleggende plan med ny kunnskap om prosessene rundt de første politiske valgene i Norge. Han tar utgangspunkt i spørsmålet om hvorfor de to sørligste amtene fikk uforholdsmessig mange representanter på Eidsvoll. Drev egdene med valgfusk? Nitid arbeid med kildemateriale fra ulike arkiver gir grunnlag for at Tronstad her kan tegne et nyansert bilde av hvordan valgene faktisk ble gjennomført.

Når vi i andre del av boka skal følge lange linjer i nasjonsbyggingsprosessen, kunne vi ønsket å åpne for et langt bredere emnespekter enn våre rammer gir rom for. For bare å nevne noe av det som her faller utenfor synsfeltet: Hva med de frivillige organisasjonenes rolle i nasjonsbygging

«nedenfra»? Hva med idrettens betydning? – Men de tre kapitlene vi presenterer i denne bolken, behandler noen av de mest sentrale arenaene for kulturell nasjonsbygging i Norge.

Kjell-Olav Masdalen tar fatt i historiefagets betydning for konstruksjon av norsk identitet. Idéen om nasjonalstaten fikk gjennomslag på 1800-tallet. Men eldre historiske tekster antyder også forestillinger om en form for nasjonal tilhørighet – et fenomen som i faglig terminologi kalles *protonasjonalisme*. I lys av dette begrepet drøfter Masdalen tekster fra norsk og nordisk historieskriving, med vekt på middelalderen og tidlig nytid.

Magnhild Vollan har gjennomført en omfattende undersøkelse av lesebøker i det allmenne skoleverket på 1800- og 1900-tallet. Leseboka har hatt en sentral rolle i opplæring av barn og unge, så de spørsmål som her blir stilt, åpner i vid forstand for refleksjon rundt skolens betydning i nasjonsbyggingsprosessen: Hvordan har leseboka bidratt til å skape, befeste og forsvare et nasjonalt kulturfelleskap? Kapittelet viser hvordan tema- og tekstutvalg manifesterer seg i «lesebok-klassikere», men gir også en dypere forståelse av de markante endringene som kan avleses gjennom perioden

Gunhild Aaby skriver om feiringen av 17. mai fra en sped begynnelse på 1820-tallet til dagens institusjonaliserte massefeiring. Ikke uventet framhever hun at feiringen har tjent som markering av kollektiv identitet, men hun understreker også – i motsetning til utbredt oppfatning – at dagen alltid har hatt et politisk innhold. Videre viser hun hvordan tilsynelatende stabil symbolbruk blir tilpasset til nye kontekster og endrer meningsinnhold over tid.

DEL 1

Grunnloven fra mai til november i 1814: Internasjonale dimensjoner

Dag Michalsen

Grunnlovshistorien som en internasjonal historie

At den norske grunnlovshistorien etter 1814 er en historie som har gått fra det nasjonale til det globale, er en vanlig forestilling, som del av politikens og rettens omfattende internasjonalisering de siste tiårene. Men så enkelt er det selvsagt ikke. Grunnloven av 1814 – både i sin tilkomst og sitt umiddelbare virke etter 1814 – hadde mange internasjonale trekk. Det rettslige regimet som overhodet gjorde Grunnloven mulig i 1814, og som formet dens rettslige karakter, var helt ut internasjonalt. Dagens vidt drevne globaliserte rettslige tilstand kan lett forlede en til å tro at fortiden var annerledes. Men de lange linjers historie tilsier nok ikke at det går fra det nasjonale til det globale, men at historien snarere består av ulike nasjonale og internasjonale blandingsforhold. Likevel er det selvfølgelig riktig å si at dagens samfunn har etablert overnasjonale rettsordninger som langt overgår det som fantes i 1814. Men samtidig er det viktig å peke på at det var internasjonale mekanismer av forskjellig slag som var avgjørende for bakgrunn, forløp og resultat av 1814-historien i Norge.

I det følgende vil jeg løfte frem seks forhold som var med på å konstituere Grunnlovens internasjonale karakter. Slik vil jeg vise at Grunnloven ikke

bare kan forklares ut fra interne politiske og sosiale prosesser, men også eksterne. Dette er selvsagt ikke nytt. Det ligger i den berømte formuleringen om at Grunnloven av 1814 uttrykte en frihet som var gitt «oss» som «gave» fra omverden.¹ Men hva som mer presist var gaven, og hvordan den ble gitt, må selvfølgelig stadig refortolkes i lys av ny forskning. Og dette bidragets særlig formål er å vise enkelte rettslige aspekter ved denne – om man vil – gavehandlingen.

Grunnloven i 1814 mellom geopolittikk, regionale interesser og statsdannelse

Den første internasjonale dimensjonen er den mest opplagte og mest omtalte; den norske Grunnloven var i 1814 først og fremst et direkte resultat av internasjonale hendelser, av krig og fred, av internasjonale traktater og komplekst diplomati. Kieltraktaten av 14. januar 1814 mellom kongene av Danmark-Norge og Sverige bestemte som kjent at Norge skulle overføres fra kongen av Danmark-Norge til kongen av Sverige.² Denne traktaten var fremtvunget av alliansesystemet i Napoleonskrigenes siste del, særlig fra 1812 av, og var en direkte utløper av den nye geopolitiske orden som var i ferd med å dannes da, og som skulle bli det postnapoleonske Europa.³

Men selv om nye geopolitiske forhold var en absolutt forutsetning for forløpet i 1814, måtte selvsagt aktører handle da forutsetningene oppstod. Elitegrupper i Norge forsøkte vinteren 1814 som vi vet å forhindre realiseringen av Kieltraktatens bestemmelse om å overføre Norge fra det danske eneveldet til det konstitusjonelle Sverige (som hadde fått ny forfatning i 1809). Kongens stattholder og arveprins Christian Frederik brukte den inngåtte Kieltraktaten til å mobilisere et opprør mot overføringen fra Danmark til Sverige. At Christian Frederik primært var styrt av dynastiske interesser synes opplagt – det dreide seg på lang sikt om å bevare Norge for fellesmonarkiet på en eller annen måte. For å oppnå dette formålet

1 Se Steen 1951: 275–286 for oppsummeringen med et internasjonalt perspektiv. For videre diskusjon, se Seip 1974: 18 og Lunden 1992: 37–41.

2 Se det vide perspektivet hos Stråht 2005: 47–106.

3 Schroeder 1994: 445–516.

måtte han inngå kompromisset med den norske eliten ved å erklære Norges selvstendighet, noe som altså var i strid med Kieltraktaten. Og den eneste måten å erklære selvstendighet på, med håp om at dette skulle få rettslige konsekvenser, var å vedta en grunnlov. I all hovedsak tok aktørene det for gitt at de norske selvstendighetshandlingene våren 1814 – rettet mot konsekvensene av Kieltraktaten – var å forhindre at Norge ble overført fra Danmark til Sverige. Men å rette all kritikk mot Kieltraktaten var nok også et spill for galleriet, for uten Kieltraktaten fantes det overhodet ikke rettslig grunnlag for Norge til å bli trukket ut av det danske eneveldet. Norske elitegrupper ville altså i realiteten ha den ene delen av Kieltraktaten, nemlig bestemmelsen om at Norge skulle ut av eneveldet, men ikke den andre, nemlig overføringen til det da konstitusjonelle Sverige.

At Norge kom ut av det danske eneveldet, skyldtes politisk sett utelukkende den svenske kronprinsen Karl Johans politikk fra 1812.⁴ I samforstand med tsar Alexander 1 godtok Karl Johan tapet av Finland til Russland.⁵ Samtidig koblet Karl Johan seg til den nye alliansen mellom Russland og Storbritannia rettet mot Napoleon. Slik solgte Karl Johan sin store plan om et skandinavisk område i form av en union mellom Sverige og Norge som stormaktenes betaling for å få Sverige med i sluttkampene mot Napoleon. Hvis ikke Karl Johan hadde gjort dette diplomatiske fremstøtet i en situasjon der Russland og Storbritannia nærmet seg hverandre for å finne frem til koalisjonsplaner overfor Napoleon, ville Norge utvilsomt ha forblitt en del av det danske eneveldet. Det var altså dette grepet – å trekke Norge ut av det danske eneveldet – som var den første grunnleggende forutsetning for å skape en egen politisk enhet av Norge.

Den andre grunnleggende forutsetning var at Sverige ikke okkuperte Norge for å oppnå sitt mål om å overta Norge fra Danmark.⁶ Etter slaget ved Leipzig i 1813 gikk Karl Johan nordover for å få Norge ut av Danmark. Som kjent tvang han den danske Frederik 6. til å gi fra seg Norge, ikke ved å hærta Norge, men ved å okkupere Holstein, under sterk russisk støtte. På grunnlag av Kieltraktaten forlot dansk administrasjon Norge, men ingen svensk kom i stedet, noe som ville ha vært den normale prosedyre hvis

4 Grunnleggende, Weibull 1957.

5 Se fra finsk perspektiv, Björne 2014: 105–156.

6 Se fra et folkerettslig ståsted allerede Aubert 1897: 69–90.

Sverige hadde okkupert det som var målet, nemlig Norge. Dette fysiske maktvakuemet ga mulighet for det norske grunnlovsarbeidet fra februar av, og så lenge Karl Johan var opptatt med krig og politikk på kontinentet. Det kan ikke herske tvil om at de norske selvstendighetshandlingene fra februar av var i strid med stormaktenes interesser, og slik sett i strid med internasjonal traktatrett.

At Christian Frederik tok initiativ til en norsk statsdannelse og – da han ble tvunget til det – til å lage en norsk forfatning, kan også ha vært ønsket om en selvstendig norsk stat. Men mest sannsynlig handlet han samtidig i danske eneveldeinteresser – eller sagt mer spisst: Hos Christian Frederik dreide det seg om en *instrumentell konstitusjonalisme*, skapt først og fremst av eneveldets dynastiske behov. Selvfølgelig fantes det frykt i Norge for hva unionen med Sverige kunne medføre, men samtidig må det minnes om at Karl Johan systematisk gjennom fire år hadde lovet Norge en fri forfatning i union.⁷ Fra de norske aktørers side dreide det seg om nasjonal uavhengighet som jo seiret på Eidsvoll under navnet av Selvstendigheitspartiet. Men viktige deler av eliten ville som kjent umiddelbart akseptere en uunnngåelig union med Sverige. Unionspartiet minnet om at Sverige vedvarende hadde lovet Norge helt andre og bedre vilkår for en union enn det Norge noen gang hadde hatt under det danske eneveldet. Konsekvent å overse dette forholdet var – og er – uttrykk for en danifisering av forståelsen av 1814, der Sverige ble (ja, faktisk stadig blir) konstruert som Norges fiende, og ikke nettopp det eneveldet som Kieltraktaten brakte Norge ut av.⁸ Helt selvstendig var det aldri snakk om at Norge kunne bli i 1814. Til det hadde de allierte stormaktene, særlig Russland og Storbritannia, traktatforpliktet seg for tydelig overfor Sverige og overfor hverandre.

Å vedta en forfatning i 1814 var altså ikke bare en nasjonal handling; det var like mye en internasjonal handling. Da Riksforsamlingen på Eidsvoll vedtok 17. mai-forfatningen, var dette i strid med stormaktenes interesser slik dette var nedfelt i Kieltraktaten og andre tilhørende internasjonale avtaler. Europa stod foran en ny organisering som skulle besegles på kongressen i Wien, som startet tidlig på høsten 1814. Der ble det lagt til grunn

---

7 Se inngående Hemstad 2014b: 46–51.

8 Se den grunnleggende drøftelsen hos Nordhagen Ottosen 2012: 435 flg.

at Norge skulle knyttes til Sverige og derigjennom også til den europeiske allianseorden basert på internasjonal traktatrett. Derfor oppfattet stormaktene eidsvollsgrunnloven som å være i strid med det internasjonale samfunnets normeringer.

Denne problemstillingen ble ytterligere skjerpet i internasjonale fora fordi Sverige med grunn kunne spørre: Hadde Danmark hatt noe med tilkomsten av eidsvollsgrunnloven å gjøre, og hadde den danske kongemakten følgelig bevisst handlet i strid med Kieltraktaten? Dette var gjenstand for omfattende diplomatiske diskusjoner (som jeg kommer tilbake til), der Sverige selvfølgelig fremholdt at den sentrale personen i det norske opprøret var den danske arveprinsen: Eidsvollsgrunnlovens sentrale person og norsk konge fra og med 17. mai 1814 var, som alle visste, den danske arveprinsen. Stormaktene sendte kommisjonærer til Danmark og Norge på sommeren 1814 for å finne ut av det som i England het «the Norwegian rebellion», men dette ledet ikke til endringer i deres sentrale anliggende; Norge skulle i union med Sverige.⁹

Slik ble den norske Grunnloven skapt som en *geopolitisk normativ fortetning* i et intenst internasjonalt klima etter nær 25 års kontinuerlig krig. Og: Grunnloven skulle komme til å bli del av den internasjonale normative orden som Wienerkongressen instituerte i 1814–1815. Alt dette leder frem til mitt hovedpoeng, nemlig at Grunnloven også var en *internasjonal normativ handling*. Som internasjonal handling må Grunnloven av 1814 sees i lys av det konglomerat av normer som kom til i løpet av revolusjons- og Napoleonskrigene. Og dette leder meg til mitt andre tema.

Grunnloven og napoleons- og wienerkongress-tidens nye internasjonale normkonglomerat

Mitt neste hovedpoeng er dette: Grunnloven ble skrevet inn i et Europa preget av en høy grad av internasjonalisert rett, av et sammensatt normkonglomerat. Med internasjonalisert rett mener jeg her ikke bare folkerett, men rett hvis innhold ble standardisert eller utformet over store geografiske områder. Standardiseringen bygde da dels på en stormakts eller flere stormakters poli-

9 Se kildegrunnlaget, Nielsen 1895: 65–66.

tisk-rettslige normeringer, som så i større eller mindre grad ble gjennomført i de enkelte land eller territorier. Av særlig betydning var Napoleons mange reguleringer. De hadde dels form av normeringer som omfattet de delene av Europa han kontrollerte direkte og indirekte (som Danmark-Norge), dels var det reguleringer han initierte overfor ulike stater. I løpet av sine år ved makten sørget han for over 30 forfatninger rundt om i Europa.¹⁰

Den økonomiske bakgrunnen for dannelsen av staten Norge i 1814 var mer enn vanskelig. Bakgrunnen for dette var følgene av handelsblokadene som rådet mellom Frankrike og England under siste delen av krigen. Da Napoleon etter flere slag kontrollerte hele Kontinental-Europa fra rundt 1806, satte han i verk den såkalte *kontinentalblokaden* mot England for å tvinge landet til et militært oppgjør, eller i hvert fall å bringe landet i konkurs. Gjennom en hel rekke internasjonale beslutninger i årene 1806 og 1807 normerte Napoleon i realiteten hele Europas økonomiske politikk med nye, skarpe merkantilistiske dreininger. Formålet var å hindre England i å selge varer. Mot dette kom de like viktige motbeslutninger fra den britiske regjeringen.¹¹

Å reorganisere et helt kontinents handelssystem, som både skulle tjene økonomiske og militære hensikter, førte etter hvert med seg et overveldende antall rettslige, militære, administrative, sosiale og økonomiske tiltak. Dette ledet igjen til fortløpende akutte dilemmaer om hva som kunne eksporteres eller importeres. Likeledes førte det til noen tilsiktede, med oftest utilsiktede, virkninger i økonomien. Samlet strukturerte denne napoleonske normmengden alle lands økonomiske lovgivning. Napoleons fortløpende traktater og de mange forfatninger han fikk vedtatt over store deler av kontinentet, skapte nye normative bånd i Europa av stor virkning og betydning. Overhodet fantes det i Napoleons styre en tendens til å gi militær og administrativ makt en tydelig normativ mening.

Danmark med Norge var blitt tvunget til å slutte seg til Napoleons kontinentalblokade ved en særskilt traktat med Frankrike 31. oktober 1807.¹²

10 For de rundt 30 napoleonske forfatninger rundt om i Europa, se oversiktlig Fenske 2001: 186–211. Se videre Grab 2003 for en gjennomgang av napoleonkontrollerte områder.

11 Fortsatt viktig Heckscher 1918: kap II og III md skarp kritikk av kontinentalblokaden økonomiske konsekvenser. Mer positivt innstilt er Ellis 1981: del III.

12 Tønnessen 1955: 21–36.

I dens artikkel 6 forpliktet Danmark seg til å gjennomføre en rekke forordninger. Det ble blant annet bestemt at det skulle opprettes en kommisjon som skulle håndheve forordningens bestemmelser, og at kommisjonen institusjonelt skulle kobles til den nye regjeringskommisjonen som skulle styre Norge i Københavns sted og som også hadde det overordnede ansvaret for de lokale priserettene. Slik fikk reglementet for kaperfart av 14. september 1807 – som jo først var resultat av krigen med Storbritannia – en fornyet rettslig internasjonal forankring ved å bli bundet til Napoleons rettslig-økonomiske regimer. Denne gigantiske blokaden avstedkom en sammensatt normativ struktur som strakk seg over store deler av Europa og videre til de oversjøiske koloniene. Derved oppstod det i løpet av Napoleonskrigene nye suverenitetsordninger i Europa, ordninger som gjorde det mulig å lovregulere nokså likeartet over større deler av Europa, og da særlig innenfor det napoleonske regimet og dets mange vasallstater og allierte.¹³

Grunnloven ble nettopp til på denne tiden da Europas maktstrukturer gjorde det mulig å lage normordninger som dekket store områder. At dette skjedde i krig og okkupasjonslignende tilstander er opplagt, men historisk er det interessante at disse politiske prosessene skjedde med så omfattende og tydelige normative grep som de gjorde.

Grunnloven og betydningen av internasjonal debatt og propaganda rundt 1814

En tredje viktig strukturell dimensjon som Grunnlovens internasjonale karakter må sees i lys av, er den omfattende internasjonale debatt og propaganda som pågikk om forfatningsrettslige temaer i tiårene rundt 1800.¹⁴ Debatter om forfatninger og statsdannelser og unionelle relasjoner var sentrale temaer i en europeisk offentlighet. Dette foregikk under ulike betingelser, som under Napoleons sterkt kontrollerte offentlighet, eller i den noe mer åpne britiske. Et særlig tema er debatten i det britiske parlamentet i 1813 og 1814 om Norges rettslige stilling, som gjenlød i utallige avisartikler og pamfletter. Det var en offentlig opinion som tvang den britiske regjeringen

13 Woolf 1991: 83–132.

14 Dette er et generelt perspektiv hos Vick 2014.

til å ta stilling til om de hadde folkeretten på sin side i avtalen med Sverige, som lå til grunn for Kieltraktaten.¹⁵

Et annet eksempel er debattene om folkeretten og kontinentalblokaden. Alle som argumenterte rundt blokade og motblokade, påberopte seg folkeretten, noe som ofte var det viktigste eller eneste legale argumentet for overhodet å gjøre slike drastiske inngrep i andre lands eiendom og handel. For Frankrike og dets allierte var den engelske sjøblokaden i strid med prinsippet om fritt hav, fri handel og annet. For Storbritannia var blokkering av handel et uttrykk for det samme. Men folkerettsteori var ikke entydig på dette området, og hva som var den rette tolkningen av reglene om blokade, var usikkert og som oftest formet av maktrelasjoner. Det sentrale her er imidlertid dette: De offentlige opinioner som ble fremtvunget, generert av blokadepolitikken, dets koblinger til nye statsdannelser, til forfatningsmodeller og til internasjonal økonomisk politikk – alt dette gjorde folkeretten til et større tema i europeisk offentlighet enn tidligere. Dette skulle bli intensivert under Wienerkongressen 1814–1815. At folkerett og rettslige temaer var så viktige der, har å gjøre med erfaringene fra de umiddelbare forutgående årene.¹⁶ Nettopp en krig som omfattet så mange stater og aktører, muliggjorde internasjonaliserte debatter om normative ordninger som forfatning, slik som den norske av 1814.

Grunnloven som internasjonal rettssjanger og de internasjonale forfatningsmodellene

En sentral internasjonal dimensjon ved Grunnloven er den globale forfatningsbevegelsen.¹⁷ Da Riksforsamlingen skrev Grunnloven av 1814 – eller da det overordentlige Stortinget skrev novembergrunnloven – var det resultat av en rekke internasjonale, standardiserte skjemaer: naturrettslitteraturen, debatter om forfatningsordninger og ikke minst den omfattende forfatningspraksisen som fantes i perioden inntil 1814. En moderne grunnlov – som den norske av 1814 – ble så å si oppfunnet i tiårene rundt

¹⁵ Grunnleggende Hemstad (red.) 2014a.

¹⁶ Vick 2014: 292–320.

¹⁷ De følgende avsnittene bygger på Michalsen 2011: 289–295.

1800. I denne dramatiske tiden full av krig, opprør og unntakstilstander ble forfatningen altså oppfunnet som et nytt rettslig og politisk instrument.¹⁸

Den historiske bakgrunnen er velkjent. I 1776, samme år som den amerikanske uavhengighetserklæringen kom, begynte de 13 tidligere britiske koloniene å erklære seg som selvstendige stater og vedta egne forfatninger. I 1787 kom den føderale amerikanske grunnloven. Den første franske forfatningen etter revolusjonen ble vedtatt i 1791; deretter kom det nye i 1793, 1795, 1799, 1804 og 1814. Som følge av Napoleons nyordning av Europa ble det skapt stater, og det ble vedtatt nye forfatninger på løpende bånd, enten det var innenfor etablerte statsdannelser, som Sverige i 1809, eller nye, som Norge i 1814. Under det som ofte går under navnet restaurasjonen (som startet rundt 1815) ble forfatningene mer autoritære og monarkiske, men skrevne forfatninger var nå blitt den rettslige og politiske standardformen for organisering av statsmakt. Det samme gjaldt for den fundamentale reguleringen av forholdet mellom stat og borgere. Denne utviklingen var ikke bare forbeholdt Europa og Nord-Amerika. Fra 1811 av ble en rekke stater i Latin-Amerika uavhengige fra europeisk styre med mange nye forfatninger som følge. Også enkelte land i Asia og Afrika ga seg selv forfatninger. Hvis man tar med alle vedtatte, ikke-vedtatte og opphevede forfatninger, er det tale om opp mot 800 forfatninger i løpet av under hundre år. Dette veldige antallet gjør den moderne forfatningshistorien til en sentral global historie. Med tanke på den selvfølge som forfatningsformen senere har fått i organiseringen av den moderne staten, representerer det moderne forfatningsbegrepet en av de mest vellykkede rettslige innovasjoner i historien.

Men hva var det som kjennetegnet dette moderne forfatningsbegrepet som slo gjennom fra 1776? Det kan her skilles mellom forfatningsteoretiske og forfatningsmaterielle egenskaper. Med det første siktes det til forfatningens form og virkemåte. Det andre sikter til det materielle innholdet av forfatningene, slik som folkesuverenitetsprinsippet, maktfordeling, kongens vetorett og domstolens uavhengighet. Disse fellestrekkene peker på noe sentralt; selv om de mange hundre forfatningene ble brukt i forskjellige stater og kulturer, og selv om de politiske og historiske forholdene var svært forskjellige, fantes det likevel en høy grad av universalitet ved forfatningene

---

18 Om forholdet mellom unntakstilstand og forfatning, Michalsen 2013:kap 1.

etter 1776. Selvfølgelig varierte flere forfatninger i detaljer, men ikke mer enn at man kjente igjen en forfatning som forfatning, enten den var vedtatt i Virginia (1776), i Frankrike (på 1790-tallet), på Haiti (1804), i Norge (1814) eller i Liberia (1820). Disse likhetstrekkene hadde en dobbelt bakgrunn. Det ene var at forfatningstanken skapte en sterk forestilling om hvordan en forfatning skulle utformes, og hva den skulle inneholde. Det andre var at enkelte forfatninger snart ble modeller for svært mange andre, og slik sett bidro de til standardisering av forfatningene rundt om i verden. De fremste modellene før 1814 var forfatningene for Massachusetts fra 1780, den amerikanske føderale fra 1787, de franske fra 1791 og 1793, den bataviske (nederlandske) fra 1795 og den spanske fra 1812.

Mitt poeng er altså at Grunnloven av 1814 inngikk i et internasjonalt – ja, globalt – nettverk av forfatninger. At de maktet å skrive Grunnloven på Eidsvoll i løpet av tre uker og i Christiania på høsten, skyldtes først og fremst at de brukte en internasjonal form med et langt på vei gitt materielt innhold.

Grunnlovgivernes forhold til internasjonal politikk våren og høsten 1814

Min femte dimensjon dreier seg om Riksforsamlingens egne erfaringer fra og forventninger til internasjonal politikk, og betydningen av dette for utformingen av Grunnloven. Å skrive en grunnlov i 1814 var å tolke sitt lands utenrikspolitiske situasjon. De fleste grunnlovgivende forsamlinger i Europa og Latin-Amerika i perioden var like mye opptatt av utenrikspolitikk som innenrikspolitikk – og de to temaene hang uansett nøye sammen. Det var krig og utenrikspolitisk relaterte unntakstilstander som oftest hadde foranlediget en ny forfatning rundt om i verden i tiårene rundt 1800, som i Norge i 1814. Denne strukturelle situasjonen formet den grunnlovgivende prosessen.

På Eidsvoll fikk flertallet i selvstendighetspartiet drevet gjennom at det ikke skulle diskuteres utenrikspolitikk. Å diskutere utenrikspolitikk ville ha ført til at man måtte ta standpunkt til unionspartiets syn, nemlig at Riksforsamlingen ikke hadde et *internasjonalt mandat* til å lage en grunnlov. Og langt på vei var dette riktig. På Eidsvoll var de alle klar over at hele

grunnlovsprosjektet hang sammen med de utenrikspolitiske konjunkturer – det vil si utfallet av Napoleonskrigene. Men her viser også Eidsvolls selvstendighetsparadoks seg. På den ene side ville de sette til side Kieltraktaten, som var påtvunget dem av stormaktene, men som nettopp var det rettslige instrumentet som overhodet hadde gjort det mulig å sitte på Eidsvoll i første omgang. Det var gjennom den traktaten den danske kongen var blitt tvunget til å oppgi Norge, og gi suvereniteten tilbake til det norske folk. Men på den annen side burde Riksforsamlingen like mye frykte for en ny seier for Napoleon (som da for øvrig reelt sett var nokså usannsynlig, men det var vanskelig å vite sikkert på Eidsvoll). Dette ville bare ha ført til at København på nytt hadde fått kontroll over Norge. Da de på Eidsvoll 1. mai fikk vite at Napoleon hadde abdisert, gikk det et støkk gjennom forsamlingen. Egentlig burde de ha vært fornøyde, hvis da ikke ideen var – som mange i Sverige sa – at Grunnloven var en snedig måte å koble seg tilbake til Danmark på gjennom valget av Christian Frederik som konge.¹⁹ Men også en høy grad av nasjonal realitetsfern idealisme kunne gjøre seg gjeldende, som Jonas Reins berømte tale under finansdebatten på Eidsvoll (som ikke hadde stort med finanser å gjøre):

Europas Øine ere Hæftede paa os, de offentlige Tidende der tale med høi Beundring om den ædle Beslutning, vi have fattet. O lader os dog ikke bedække vort Navn med Skjendsel lader os ikke blive til Spot og Latter for de mange Folkeslag, der have lidt saa Meget og saa skrækkeligt for at naae det Klenodie vi have i Hænde. Her gives Mænd iblandt os der true med at forlade Fædrelandet saa fremt det bliver frit. Bort med Dem lad Dem længe nok flye det Land hvis uægte Sønner de ere, kun at de vilde gjøre os den Tjeneste, at fortie fra hvilket Land de uddroge.²⁰

Men hvordan var det ekstraordinære Stortingets blick på internasjonal politikk da eidsvollsgrunnloven ble forhandlet frem til novembergrunnloven? Utvilsomt hadde den norske eliten vært gjennom en realitetsorientering fra våren til høsten 1814. Stormaktsutsendingene hadde fortalt den

19 Järta 1814.

20 Riksforsamlingens Forhandlinger 1914: 357.

norske regjeringen at union med Sverige var uunngåelig. Den påfølgende krigen med Sverige på sommeren viste med all tydelighet at Norge ikke hadde militær makt til å forsvare noen form for selvstendighet. Wienerkongressens samling fra september av hadde vist styrken i stormaktenes politikk, som nå skulle sanksjoneres i omfattende traktater.

Men ikke bare Stortinget kjente presset. Det samme gjorde Karl Johan, som måtte få unionen med Norge i orden før Wienerkongressen varte for lenge og der uforutsigbare konstellasjoner lett kunne oppstå til fordel for Danmark.²¹ Hvis det kom til konflikter mellom Russland og de andre stormaktene, kunne dette bli farlig for Karl Johans norgespolitikk, som først og fremst bygde på hans avtale med tsaren. Derfor var det i Karl Johans interesse at det var fremdrift i forhandlingene om revisjon av Grunnloven i oktober, og at dette skjedde i samforstand med stormaktene. Kongressen fulgte nøye med på hva som skjedde i nord. Uten Stortingets valg av den svenske kongen til norsk konge ville ikke Russland ratifisere sin separate fredstraktat med Danmark, en ratifisering som ville avslutte nord-arméens okkupasjon av Holstein.²² Det samme gjaldt flere av Kieltraktatens bestemmelser om territorielle eierskifter som følge av at Danmark hadde fått svensk Pommern i kompensasjon for tapet av Norge. Dette ville kunne involvere flere av de tyske statene som var sentrale aktører på kongressen. Slik hang en rekke europeiske territorielle og politiske forhold intimt sammen med Stortingets vedtakelse av novembergrunnloven og det samtidige kongevalget.

Grunnloven av 1814 som appell til det internasjonale samfunn og folkets selvbestemmelsesrett

Disse temaene hang nært sammen med spørsmålet om hvorvidt det å vedta en forfatning innebar en appell til det internasjonale samfunnet om å akseptere Norge på grunnlag av prinsippet om folkets selvbestemmelsesrett, eller i alle fall på grunnlag av Grunnlovens konstituering av en norsk nasjon.

---

21 Weibull 1957.

22 Nørregaard 1948: 47–70.

Folkenes selvbestemmelsesrett i sin radikale demokratiske forstand var utformet under den franske revolusjon som et nytt grunnlag for folkeretten, i polemisk opposisjon til fyrstenes folkerett. Som det het programmatisk: «Folkesuvereniteten er ikke bundet av tyranners traktater.»²³ Begrepet hang utvilsomt sammen med folkesuverenitetsprinsippet, som forankret statens suverenitet i «folket», ikke hos monarken.

Men å tro at all tale om «folket» nødvendigvis innebar at oppfatningen av folket fulgte av folkesuverenitetsprinsippet i en radikal demokratisk forstand, er ikke treffende. Som Ola Mestad har vist i sin studie av notabelmøtet på Eidsvoll i februar 1814, var det slett ikke det radikale franske folkesuverenitetsprinsippet som beveget den tilstedeværende norske elite til å kreve at prins Christian Frederik måtte bygge på en ny vedtatt forfatning for å bli akseptert som norsk monark.²⁴ Snarere var det eneveldets egen logikk som krevde denne rettslige handlingen; nå når enevoldskongen hadde gitt suvereniteten tilbake til det norske folket gjennom Kieltraktaten – og derved løst det norske folk fra sin troskapsed fra 1661 – hadde «folket», etter eneveldets egen statsrett, rett til å velge en ny suveren konge. Det er i denne sammenhengen at prinsens krav om å bli konge i kraft av arveretten, ble avvist. Om det gjaldt mer eller mindre eneveldige stater eller mer eller mindre konstitusjonelle stater, fungerte «folket» som en sentral markør for statens rettslige grunnlag av enhver suverenitetssuksesjon. I Norge i 1814 var derfor notabelmøtets beslutning om å erklære seg selvstendig basert på et rettsgrunnlag som fulgte av det danske eneveldets statshandlinger, og ikke basert på folkesuverenitetsprinsippet. Derimot var eidsvollsgrunnloven, som ble vedtatt et par måneder senere, basert på en variant av folkesuverenitetsprinsippet, for så vidt som Norge ga seg selv rett til å vedta en grunnlov.

Oppfatninger om «folket» eller folkets selvbestemmelsesrett hadde mange former rundt 1800, ikke bare i en radikal demokratisk versjon, men like meget i en mer konservativ versjon. Dette kom klart til uttrykk på kongressen i Wien.²⁵ Selv om de sentrale aktørene aktivt motarbeidet radikale demokratiske løsninger, betød ikke dette nødvendigvis at kongressen bare anerkjente det monarkiske prinsipp uten hensyntaken til folkets eller nasjo-

23 Se generelt Armitage 2013: 191–232 og Neff 2014: 205–219.

24 Mestad 2014: 1 flg.

25 Vick 2014: 233–277.

ners uttrykte interesser. Tvert imot. Gjennom hele Wienerkongressen løp det en kontinuerlig interesseavveining mellom monarkisk-legitimistiske og liberal-konservative konstitusjonelle holdninger. Og ofte vant de siste frem, noe som viste seg i de mange konstitusjoner som ble anerkjent. Dette kom også til uttrykk i den berømte artikkelen i traktaten om Det tyske forbund, der man innskrev prinsippet om at forfatninger skulle være det ordinære statsuttrykk for de mange tyske stater. Denne konstitusjonelle dimensjonen ved Wienerkongressen er ofte blitt oversett.

Det er i dette sammensatte politiske og rettslige landskapet at den norske Grunnloven av 1814 må forstås. I 1814 var det å vedta en forfatning del av det internasjonale folkerettslige språk om å erklære selvstendighet, uten at dette nødvendigvis ble koblet til den franske revolusjonens begrep om selvbestemmelsesrett. I løpet av Napoleonskrigene og kongressen i Wien var dette prinsippet på mange måter blitt forvandlet til et folkerettslig prinsipp. Det betød at en ny stat ikke ensidig kunne erklære sin selvstendighet, det kunne bare skje som del av det internasjonale samfunnets forhandlinger og anerkjennelser. Imidlertid er også dette viktig: Rundt 1800 var nettopp det å vedta en forfatning den mest aksepterte rettslige form for å erklære seg som folk med selvbestemmelse. Men dette var bare den ene siden av saken. For det å vedta en forfatning ensidig kunne folkerettslig bare forstås som en *appell* til det internasjonale samfunn – hvilket i praksis da som nå betød stormaktene. Norge kunne bare bli til *staten* Norge ved å bli anerkjent av andre. Alene kunne ikke dette oppnås. Slik var Grunnloven av mai 1814 bare et forgjeves rop, for ingen stat anerkjente Norge da. Men så snart den norske forfatningen ble koblet til de internasjonale forhandlingsprosessene i 1814–1815, ble Norge sammen med Sverige anerkjent i den form stormaktene hadde bestemt. Nettopp stormaktenes besøk i Norge på sommeren 1814 viste en påtakelig lydhørhet overfor Norges interesser, noe som også kom til uttrykk senere. Slik ble Grunnloven av 1814 vevet inn i internasjonal politikk og rett. Dermed ble Grunnloven ikke bare en nasjonal hendelse, men også en internasjonal normativ handling som det internasjonale samfunnet forholdt seg til. Slik var forfatninger uttrykk for en nasjons legitime ønske, som imidlertid stormaktene måtte samordne med mange andres legitime ønsker. Statens indre anliggende var nettopp ikke bare et indre anliggende.

Grunnloven i et nytt internasjonalt kongresssystem etter 1814

Som jeg har gjort rede for så langt, ble Kieltraktaten, det norske grunnlovsarbeidet og den nye norsk-svenske unionen del av den internasjonale rettsordenen og det politiske systemet fra 1814–1815. Dette gjaldt både generelt og helt konkret. Det følgende dreier seg om det konkrete: Mellom 1815 og 1823 stod tolkningen av Kieltraktaten i sentrum for en langvarig konflikt mellom Sverige og Norge på den ene siden og Danmark på den andre. Kieltraktaten bestemte at ved atskillelsen skulle den dansk-norske fellesgjelden fordeles mellom Danmark og Norge. For Norge var dette en stor utgift på et tidspunkt da staten hadde lite midler.²⁶ Danmark – som også var på fallittens rand etter krigene – ville selvsagt ha oppfylt denne delen av Kieltraktaten. Karl Johans posisjon var at Sverige-Norge ikke burde oppfylle denne forpliktelsen fordi Danmark ikke hadde oppfylt sine forpliktelser i henhold til Kieltraktaten. Det primære argumentet var Karl Johans påstand om at Danmark hadde stått bak Norges opprør mot Kieltraktaten, og følgelig hadde ikke danskekongen oppfylt traktaten. Sverige hadde jo vært tvunget til å gå til krig for å få oppfylt avtalen. Også andre deler av avtalen, som Sveriges overføring av svensk Pommern, ble utsatt. Danmark påstod selvfølgelig at de slett ikke hadde initiert den norske motstanden. Av stor betydning var også stormaktsutsendingene som hadde vært i Norge sommeren 1814 og undersøkt saken, og som mente at det ikke var ført tilstrekkelig bevis for at Danmark stod bak opprøret.

Uten stormaktenes mellomkomst ville det vært umulig å løse spørsmålet. Og uten stormaktenes ønske om et fredelig Europa ville det lett ha kommet til krig mellom Sverige og Danmark, en krig Sverige sikkert hadde vunnet. Gjennom Wienerkongressen hadde stormaktene søkt å skape et stabilt Europa, hvis karakter var resultatet av det omfattende traktatverket som var oppstått 1814–1815. Dette fantes selvfølgelig mange dragkamper mellom stormaktene. I den dansk-norske gjeldssaken tenderte Russland til å holde med Sverige, mens England holdt med Danmark, særlig fordi England la stor vekt på prinsippet om at traktater skulle overholdes etter

---

26 Sejersted 2001: 37–42.

ordlyden. I de langvarige forhandlingene som kom ut av konflikten, spilte stormaktskommisærenes rapport fra sommeren 1814 en viktig rolle fordi den ble ansett som et slags rettslig bevis som alle partene måtte godta. Siden kravet om at traktatene måtte holdes stod så sentralt, satte det Sveriges (og Norges) holdning i et slags vanry fordi det her kunne forstås som en flagrant manglende traktatoppfyllelse fra Sverige-Norge (om enn Sverige mente at den manglende oppfyllelsen heller lå hos Danmark).

Til slutt kom saken på bordet under kongressen i Aachen i 1818, som var det første kongressmøtet etter Wien. Nyere forskning fremhever at Wienerkongressen og det påfølgende kongresssystemet representerte et vendepunkt idet dette innledet et nytt internasjonalt sikkerhetssystem basert på det som er kalt legalt hegemoni.²⁷ Det som skjedde i Wien, var en ny rettslig form for løsning av internasjonale konflikter fordi stormaktene initierte nye saksbehandlingsregler og materiell rett som bygde på traktaters overholdelse, i hvert fall de traktatene som var inngått under kontroll av stormaktene. Stormaktene mente at de hadde rett til å organisere Europas statssystem på grunnlag av deres felles oppfatninger, som igjen var resultat av en rekke forhandlinger som var kommet til uttrykk offentlig i flere sentrale dokumenter. Disse forhandlingene var svært sammensatte og tidvis ugjennomsiktige. Men når stormaktene var enige, oppstod etter deres syn et felles mandat til å handle på vegne av alle i Europa, også om det skulle innebære væpnet intervensjon. Dette synet kom til uttrykk på mange måter, som da den britiske utenriksminister Castlereagh karakteriserte dette internasjonale beslutningssystemet som jevngodt med å gi stormaktene som helhet «the efficiency and almost simplicity of a single state».²⁸

Det var dette stormaktsystemet som arbeidet aktivt for gjennomføringen av Kieltraktaten og dens bestemmelse om den dansk-norske gjeldsdelingen. Som det heter i protokollen fra Aachenmøtet:

The Conference has not only recognized the right and even obligation for the allies to intervene in the dispute between Denmark and Sweden, but it has also determined the mode it deems appropriate to give to this intervention, by appro-

27 Simpson 2004: 91–115.

28 I brev til statsminister Liverpool av 20.10 1818, sitert etter Simpson 2004: 114.

ving the project with a collective statement addressed from the four Courts to the Court of Sweden.²⁹

Dette gikk så langt at stormaktene antydte at hvis Sverige fortsatte å bryte traktaten, ville stormaktene vurdere å bryte de diplomatiske forbindelsene med Sverige og i så fall la Norge gå tilbake til Danmark. Kanskje har kong Karl Johan (fra 1818) – som ble rammet av dette stormaktsystemet – litt rett når han i brevet til tsaren sammenlignet stormaktens beslutning i Aachen med Napoleons suverenitetsutøvelse i tiåret før.³⁰ Det han med rette antydte, var at det fantes en kontinuitet i de måtene som internasjonal suverenitet ble skapt på under Napoleons regime, og over i det nye kongresssystemet. Fra vårt ståsted ser vi at kongresssystemet nok ligner mer på dagens moderne system, fordi det da som nå krevdes enighet mellom alle eller de fleste stormaktene for å handle legitimt. Slik kan det hevdes at det etter Wienerkongressen oppstod en slags overnasjonal rettslig orden.

Gjennom den internasjonale politiske prosessen fra 1814 til 1818 ble den norske Grunnlovens internasjonale rolle forankret. Dette skjedde i diplomatiske, konstitusjonelle og politiske former. Grunnloven var skapt internasjonalt, både som følge av forfatningens internasjonale sjanger og forfatningens betydning som et internasjonalt rettslig instrument. Det var geopolitiske prosesser som krig og fredsslutninger som sikret dens tilkomst i 1814 og fortsatte eksistens etter 1814 (i motsetning til svært mange andre forfatninger som forsvant stille ut av historien mellom 1791 til 1815). Og etter 1814/1815 – i et nytt Europa med mindre toleranse overfor radikal folkesuverenitet – overlevde Grunnloven, dels fordi den i novembergrunnlovens form sikret unionen med Sverige, og dels fordi den heller ikke utgjorde en trussel mot den nye europeiske stabilitetsorden. Slik har Grunnloven av i dag blitt et av de få levende beviser for den moderne forfatningsformens lange linjer tilbake til tiårene rundt 1800.

29 Attached to Protocol sub nr. 31 of 12 9bre(sic?), 1818./To Count de Fiquelmont/The Emperors envoy to His Majesty the King of Sweden/Aix-la-Chapelle, 14 November 1818. Jeg takker Karin Schneider (Wien/Innsbruck) for å ha sendt kopier av de ennå upubliserte protokollene fra kongressen i Aachen. Oversettelsen er mine.

30 Om Karl Johans brevhistorie med tsaren i 1818, se Nørregaard 1960: 70–73.

Kilder og litteratur

- Armitage, D. (2013). *Foundations of Modern International Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Aubert, L.M.B. (1897). *Norges folkeretslige Stilling*. Kristiania: Malling.
- Björne, L. (2014). *Hotet från Öster. Drag i finsk och även norsk konstitutionell historia fram till 1809/1814*. Oslo: Akademisk Publiserings.
- Ellis, G. (1981). *Napoleon's Continental Blocade. The Case of Alsace*. Oxford: Clarendon Press.
- Fenske, H. (2001). *Der moderne Verfassungsstaat. Eine vergleichende Geschichte von der Entstehung bis zum 20. Jahrhundert*. Paderborn: Schöningh.
- Fure, E. (2013). *Eidsvoll 1814. Hvordan Grunnloven ble til*. Oslo: Dreier.
- Grab, A. (2003). *Napoleon and the Transformation of Europe*. London: Palgrave Macmillan.
- Heckscher, E. (1918). *Kontinentalsystemet : den stora handelsspärrningen för hundra år sedan : en ekonomisk-historisk studie*. Stockholm: Norstedt.
- Hemstad, R. (red.) (2014a). «Like a Herd of Cattle». *Parliamentary and Public Debates Regarding the Cession of Norway, 1813–1814*. Oslo: Akademisk Publiserings.
- Hemstad, R. (2014b). *Propagandakrig. Kampen om Norge i Norden og Europa 1812–1814*. Oslo: Novus.
- Järta, H. (1814). *Sändebref till Herr von Holten. Af en svensk*. Stockholm: Fr. Cederborgh.
- Lunden, K. (1992). *Norsk grålysning*. Oslo: Det norske samlaget.
- Mestad, O. (2014). «Suvereniteten tilbakegitt det norske folk ved Kieltraktaten : det oversedde natur- og statsrettsgrunnlaget for norsk sjølvstende og grunnlov i 1814». *Historisk Tidsskrift* 2014, s. 1 flg.
- Michalsen, D. (2011). *Rett. En internasjonal historie*. Oslo: Pax.
- Michalsen, D. (red.) (2013). *Unntakstilstand og forfatning. Brudd og kontinuitet i konstitusjonell rett*. Oslo: Pax.
- Neff, S. (2014). *Justice among Nations. A History of International Law*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Nielsen, Y. (1895). Aktstykker vedkommede Stormagternes Mission til Kjøbenhavn og Christiania i Aaret 1814. *Videnskabselskabets Skrifter*.
- Nordhagen Ottosen, M. (2012). *Popular Responses to Unpopular Wars. Resistance, Collaboration and Experiences in Norwegian Borderlands, 1807–1814*. Oslo: Faculty of Humanities, University of Oslo.
- Nørregaard, G. (1948). *Danmark og Wienerkongressen 1814–15*. København : Gyldendalske Boghandel.
- Nørregaard, G. (1960). *Efterkrigsår i dansk udenrigspolitik 1815–24*. København: Gyldendalske Boghandel.
- Riksforsamlingens Forhandlinger. 1 ste Del. Protokoller med Bilag og tillæg. Kristiania: Grøndahl & Søns Boktrykkeri.

- Schroeder, P. (1994). *The Transformation of European Politics 1763–1848*. Oxford: Clarendon Press.
- Seip, J.A. (1974). *Utsikt over Norges historie 1*. Oslo: Gyldendal forlag.
- Sejersted, F. (2001). *Den vanskelige frihet. Norge 1814–1850*. Oslo: Pax forlag.
- Simpson, G. (2004). *Great Powers and Outlaw States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Steen, S. (1951). *1814*. Oslo: J. W. Cappelens Forlag.
- Stråht, B. (2005). *Union och demokrati. De Förenade rikena Sverige-Norge 1814–1905*. Nora: Nya Doxa.
- Tønnessen, J.N. (1955). *Kaperfart og skipsfart 1807–1814*. Oslo: Cappelen.
- Vick, B. (2014). *The Congress of Vienna. Power and Politics after Napoleon*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Weibull, J. (1957). *Carl Johan och Norge 1810–1814. Unionsplanerna och deras förverkligande*. Lund: Gleerups.
- Woolf, S. (1991). *Napoleon's Integration of Europe*. London: Routledge.

Kampen om selvstendigheten og språket: *Nasjon, nasjonsbygging, nasjonalisme*

Øyvind Østerud

I Norge fletter ulike nasjonsoppfatninger seg i hverandre, av og til som motstridende syn, av og til som gjensidig forsterkende. Dette er fasetter av det nasjonale tema vi kan føre tilbake til 1814 og enda tidligere (Sørensen 1998: 11–48).

Nasjonen som *politisk fellesskap* slo igjennom med den franske revolusjon. Staten med sine geografiske grenser ble rammen for kollektiv solidaritet i et fellesskap av frie borgere. Dette var en revolusjonær nasjonsoppfatning, båret av tredjestanden i opposisjon til standsprivilegier og fyrstesuverenitet. Ideen om folkesuverenitet var en del av denne politiske nasjonsoppfatningen. Nasjonen ble et *rettighetsfellesskap*.

Nasjonen som *kulturfellesskap* hadde sitt viktigste utgangspunkt i Tyskland, med språket som grunnleggende markør, på tvers av de politiske grensene som innrammet fyrstestatene, og som splittet den tyske nasjon i ulike geografisk-politiske områder. *Fichte* formulerte denne språkbaserte nasjonsoppfatningen som svar på Napoleons felttog gjennom Europa (*Fichte* 1808). Oppfatningen ble senere et argument for den politiske samlingen av Tyskland, i overensstemmelse med det som ble kalt *nasjonalitetsprinsippet*.

Nasjonen som *kommunikasjonsfellesskap* var en idé som kombinerte det politiske og det kulturelle. Ideen hadde et subjektivt element – betydningen av å føle seg som, og uttrykke seg som, deler av et fellesskap utenfor kretsen

av personlig bekjente. Det var i dette perspektivet Ernest Renan kalte nasjonen en *daglig folkeavstemning* (Renan (1882) 1996), bekreftet i en vilje til å leve innen samme politiske ramme, diskutere seg fram til felles løsninger, inngå kompromisser og etter hvert akseptere omfordelinger til fordel for vanskeligstilte regioner og grupper. Reformasjonen spilte en rolle blant forutsetningene for denne nasjonsoppfatningen, med bibel og messe på nasjonalspråk. Senere, særlig utover i det 19. århundre, spilte spredningen av landsdekkende aviser og trykksaker en viktig rolle.

Nasjonsbygging er en metafor fra arkitekturen. Det er et program, eller en serie tiltak, for å skape et nasjonalt fellesskap der hvor det ikke finnes fra før, eller der hvor det er for svakt som statsbærende fellesskap. Ordet ble brukt av statsvitere i 1950-årene for å betegne den utfordringen de *nye nasjoner* etter avkoloniseringen skapte – de statene som var etablert innen kunstige kolonigrenser, ofte på tvers av språklige, etniske og geografiske skillelinjer. Her skulle utformingen av nasjonale fellesskap binde landet sammen på en slik måte at demokratisk styresett kunne erstatte autoritære ettpartistater med røtter i kampen mot koloniveldet. Nasjonsbyggingens materialer og metoder var institusjoner og symboler på tvers av alt som skilte – nasjonalforsamlinger og kulturtiltak, militærvesen og statsbygg, flagg og festdager.

Innen sammenliknende politikk er nasjonsbygging en strategi i flere historiske faser. Først utbyggingen av et statlig maktapparat som bl.a. innebar kulturell standardisering og nedbryting av splittende forankringer på lokalt og regionalt nivå. Dernest deltakelse fra og politiske rettigheter for sosiale og geografiske grupper som har ligget avsondret i utkanten under mer autoritære styreformere – *mobilisering av periferien* som Stein Rokkan kaller det (Rokkan 1970). Til sist velferdsordninger og omfordeling av økonomiske goder på en måte som utvider legitimiteten og knytter befolkningen innenfor statsgrensene tettere sammen.

Nasjonalisme er en doktrine om uavhengighet og selvhevdelse for et nasjonalt fellesskap. Nasjonalismens mål for nasjonen kan være at den etablerer seg som selvstendig stat dersom den er dominert eller kolonisert. Om nasjonen allerede er formelt uavhengig, kan målet også være at den hevder sin suverenitet og sine interesser i konkurranse med andre stater og nasjoner. Nasjonalismen har spilt en viktig rolle i kamp mot imperialismen,

okkupasjon og underordning innen flernasjonale stater, men den har også tjent som begrunnelse for ekspansjon og dominans.

Nasjonalisme er en reaksjon på situasjoner som et nasjonalt fellesskap opplever som truende, oppløsende og usikre. Det kan også være en politisk bevegelse som blir stimulert ovenfra for å samle befolkningen bak ledelsen, med front mot indre eller ytre trusler. I ideologisk forstand kan nasjonalismen være liberal eller illiberal, demokratisk eller autoritær, frigjørende eller undertrykkende – avhengig av konteksten og den historiske sammenhengen den oppstår i. Nasjonalismen kan også ha et Janus-ansikt – frigjørende i forhold til ytre trusler, men undertrykkende i forhold til indre mangfold.

Det nasjonale tema, 1814 og grunnlovverket

Grunnlovverket i 1814 ble til i en samtidig europeisk og internasjonal sammenheng, maktpolitisk, men også idémessig. Forut for den franske revolusjon var *nasjonen* et geografisk begrep; det betegnet personer med samme fødested, regionalt avgrenset. Derfor snakket en om *nasjonene* på kirkemøtene og ved universitetene i middelalder og tidlig nytid. Ved Uppsala universitet kalles studentgrupper fra ulike landskaper i Sverige fortsatt *nasjoner*, til minne om denne tidlige språkbruken.

Det var de revolusjonære i 1789 som omdefinerte det nasjonale, gjorde det til en politisk kraft som fellesskapet av borgere uten privilegier og som bærere av folkesuvereniteten – en generalisering av tredjestanden til å omfatte alle, dersom de øvrige stendene frasa seg sine standsprivilegier. Dette var på den ene side grunnlaget for en ny legitimering av statsmakt og på den annen side grunnlaget for et kollektivt folkeforsvar med alminnelig verneplikt.

Fant disse forestillingene gjenklang i Norge mot slutten av 1700-tallet, i siste fase av underordningen under Danmark? Studenter og intellektuelle i København dyrket en patriotisk norsksidé alt i 1770-årene, med *Det norske Selskab* som ramme (Blikrud 1999). Det fantes også innslag av noe tilsvarende i det vitenskapelige og intellektuelle miljø i Trondhjem, rundt *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab*. Sentrale innslag i norsksidéens var forestillingen om en særegen nasjonalkarakter, formet av historisk erfaring og geografiske vilkår. Odelsbonden var den norske av alle

skikkelser, Snorres kongesagaer ble oversatt og lest, patriotiske sanger og dikt ga løft til den nye nasjonalfølelsen.

Den patriotiske bevegelsen pekte ikke direkte mot Eidsvoldsverket og var ikke avgjørende for løsrivelsen fra Danmark. Likevel ga den en resonansbunn for kravet om selvstendighet og egen konge fra Notabelmøtet i februar til den grunnlovgivende forsamling i april og mai. Kielfreden og stormaktvedtaket om overføring av Norge fra den danske til den svenske krone ble utgangspunktet for et nasjonalt norsk krav med folkesuvereniteten som hovedargument.

Ut fra naturrettslig kontraktteori, som ble dosert ved universitetet i København i tiårene forut for 1814, var suvereniteten overført fra folket til kongen ved etableringen av eneveldet i Danmark-Norge i 1660–1661 (Mestad 2013, 2014). Dette skjedde ved edsavleggelse der folket sverget troskap til kongen i en form for *underkastingskontrakt* som legitimering av enevoldsmakten. Denne kontrakten kunne ikke sies opp ved en internasjonal fredskontrakt, ble det hevdet på Notabelmøtet. Når den danske kongen i Kiel frasa seg suvereniteten over Norge, ble den tilbakegitt til folket. Det var dermed det norske folk som måtte avgjøre hvorvidt svenskekongen kunne overta kontrollen over Norge gjennom en tilsvarende kontrakt. Dette var grunnlaget for at danskekongens stattholder i Norge, prins Christian Frederik, ble overtalt til å innkalle en grunnlovgivende forsamling, og for at han forordnet en folkeed i menighetene til støtte for norsk uavhengighet.

Det norske opprøret mot Kielfreden gled over i den alternative teorien om folkesuverenitet, der folket indirekte har makten gjennom valg, først til en grunnlovgivende forsamling og deretter til den ordinære lovgivende forsamling, Stortinget. Som det kom til å hete i Grunnloven § 49: «Folket udøver den lovgivende Magt ved Storthinget».

Konstitusjonspolitik og politisk nasjonalisme

I konstitusjonell forstand var *nasjonen* – snevert definert – velgerne, men i videre forstand var nasjonen det statsborgerlige fellesskapet som velgerne inngikk i. Dette er arven fra den franske revolusjon. Gjennom hundreåret fra 1814 til 1905 var den politiske nasjonalismen i Norge vendt mot konge-

makt og svensk dominans i unionen (Stråth 2005: 26–31). Konkrete strids-spørsmål dreide seg om kongens veto i grunnlovssaker, utnevnelsen av norske offiserer, spørsmålet om en norsk vernepliktarmé, feiring av 17. mai og et rent norsk flagg.

På den konstitusjonspolitiske venstresiden i Norge ble suvereniteten sett som én og udelelig, den omfattet dermed også utenriksaker (Mestad og Michalsen 2005: 19–32). Kampen for egne konsulater og utenriksstasjoner, som til sist sprengte unionen, var dels en konstitusjonell prinsipp-kamp og dels en økonomisk interessekamp knyttet til skipsfarten. Med riksrettssaken mot den norske regjering i 1884, der Stortingets primat i forhold til kongemakten ble satt på spissen, var i realiteten kampen for oppløsning av unionen i gang. Stortingsmakt, folkestyre og nasjonal uavhengighet ble kampsaker som kjennetegnet den politiske nasjonalismen i Norge. Det var en nasjonalisme som lå til venstre i det politiske landskapet, i motsetning til nasjonalismen i Sverige fram mot århundreskiftet, der en aristokratisk høyrestrømning hadde den svenske stormaktstiden i bakspeilet.

I politisk forstand var den svenske nasjonalismen innenfor unionen mindre intensiv. Den profilerte seg som et forsvar for unionen og kongemakten, og var i særlig grad et konservativt elitefenomen (Østerud 1987: 121f). I europeisk sammenheng var Sverige en gammel stormakt. Den svenske nasjonalismen var nostalgisk, med forkjærlighet for den gamle storhetstiden på 1600-tallet. Denne nasjonalismen dyrket ikke forestillingen om kulturell identitet, fordi den i større grad enn i Norge kunne ta identiteten for gitt. Den markerte snarere en forestilling om storsvensk hegemoni i Norden. Den svenske patriotismen skulle ikke skape og motivere en separat svensk *nasjon*, men konsolidere og restaurere en politisk maktposisjon. Utfordringen og konteksten står i kontrast til situasjonen i Norge.

Den norske nasjonalismen ble på mange måter en moderniseringsbevegelse utover på 1800-tallet. Høydepunktet falt sammen med et *hamskifte* i bondesamfunnet, en omlegging til sterkere markedsorientering, og et begynnende industrielt gjennombrudd fram mot unionsoppløsningen. Kravet om nasjonal uavhengighet ble en del av et bredere moderniseringsprosjekt, med salgsjordbruk og landbrukssamvirke, fossekraft, industri-reising og skipsfart (Nordby 1991: 119–146). Konesjonslovgivningen etter

1905, som begrenset utlendingers rett til å utnytte fossekraft og andre ressurser i Norge, var en økonomisk videreføring av den politiske og sosiale venstrebevegelsen. Tidligere hadde det ligget økonomiske motiver bak konsulatsaken, som i 1905 ble den konkrete saken som sprenget unionen. Kravet om egne konsulater hadde sammenheng med utviklingen av den norske handelsflåten.

Det bonderomantiske islettet var ingen hemsko for moderniseringsprosessen, siden den venstreorienterte nasjonalismen samtidig ville heve bøndernes sosiale og politiske posisjon, i allianse med nye sosiale bevegelser. Den norske nasjonalismen var et program for økonomisk framgang, sosial utjevning og nasjonal kontroll over naturressursene. Nasjonalismen i Sverige omkring unionsoppløsningen gikk derimot på tvers av de samfunnsdrende kreftene, både økonomisk og politisk. Et demokratiserende Sverige i økonomisk vekst gikk gjennom et brudd med den konservative nasjonalismen, i motsetning til i Norge der konservatismen hadde en annen karakter. Nasjonalismen ble skyteskive for et moderniserende og demokratiserende Sverige, mens norsk demokrati og samfunnsbygging hadde et nasjonalt program i ryggen.

I Norge ble konsolideringen av landet som nasjonal enhet, *nasjonsbyggingen* som historisk prosess, *definert* som en demokratisk prosess. Alt i 1860-årene knyttet historikeren Ernst Sars den norske nasjonalbevisstheten til det samtidige europeiske nasjonalitetsprinsippet – det prinsippet som sa at stater og *nasjoner* måtte falle sammen (Fulsås 1999: 93–102). Han understreket den nære forbindelsen mellom dette prinsippet og demokratisk utvikling med brede folkebevegelser og utvidet stemmerett. Den nasjonale bevegelsen var ikke bare en kamp for større selvstendighet utad, den hadde også en sosial side.

Nasjonalitetsprinsippet bygde på en forestilling om at ulike nasjonale egenskaper hadde oppstått i et samspill mellom naturlige og historiske faktorer – geografi, språk, avstamning, felles skjebne, og at disse egenskapene skulle avgrenses og styre seg selv gjennom statlig organisering. I praksis skapte prinsippet ofte problemer, fordi det var uenighet om hvilke kjennetegn som var nasjonale grunntrekk. Heller ikke i Norge var det enighet om nasjonalitetens eksklusive karakter.

Uavhengighet og kulturkamp

En kulturell nasjonsoppfatning var også av sentral betydning for norsk nasjonsbygging og nasjonalisme i det 19. århundre. Den hadde også likhetstrekk med norskdomsdyrkelsen i København i 1770-årene, forsterket av direkte bånd til den tyske romantikken. Fredrik Paasche åpner sitt store bind av *Norges Litteratur* fra 1932 slik:

I sine erindringer, *Was ich erlebte*, har Henrich Steffens fortalt om en fest som blev holdt ved hoffet i Weimar nyårsnatten 1800. Det var en maskerade, og Steffens likte seg ikke i forvirringen; efter midnat reddet han seg ind i et sideværelse sammen med Goethe, Schiller og Schelling, der stod nogen flasker champagne paa bordet, og diskussionen blev snart særdeles livlig, emnet var kunstens sanne væsen, og Schiller ønsket at tale ut.

Paasche fortsetter: «... hele hans [Steffens'] Tysklandsreise hadde vært som en reise ind i det nye århundrede.» (Paasche 1932: 1).

Den tyske romantikken kom til Norge som norsk nasjonalromantikk. Den idealiserte odelsbonden, naturen og kulturuttrykkene i fjell- og fjordbygder, den dyrket folkeviser og folkemusikk, den fikk næring av Asbjørnsen og Moe, Tidemand og Gude.

Viktig var forsøkene på å gjenreise et norsk språk etter fire hundreår med dansk påvirkning. Fichtes *Reden an die Deutsche Nation* (1808) kunne ta utgangspunkt i et levende tysk språk i en situasjon med politisk fragmentering og fransk militær framrykking. Utfordringen i Norge var en annen. Landet var styrt av en dansk og danskpreget elite. Hovedstaden var den minst norske by i landet, i motsetning til situasjonen i nesten alle andre land i Europa.

Dette var utgangspunkt for tokulturteorien som Arne Garborg skulle bli en sentral talsmann for – motsetningen mellom en dansk-norsk by- og embetsmannskultur og en norsk-norsk bonde- og bygdekultur. I et tilbakeblikk fra 1926 kaller danske Jørgen Bukdahl norskdomskulturen for *det skjulte Norge*, det som ble gravd fram og avdekket av Asbjørnsen og Moe, av Andreas Faye og Hulda Garborg (Bukdahl 1926: 22–33).

Ivar Aasen og språkreisningen sto i sentrum av norskdomsbevegelsen. Landsmålet ble likevel aldri det samlende riksspråket i Norge. Det var rivaliserende strategier i språkreisningen i annen halvdel av 1800-tallet. På den ene side landsmålet, nynorsken, som en alternativ standard bygd på norske dialekter, på den annen side den trinnvise fornorskingsstrategien som Knud Knudsen sto for, og som et tredje tyngdepunkt riksmålsbevegelsen med kravet om en *fri sprogutvikling* uten politisk styring, og i utgangspunktet et forsvar for det danskpregede skriftspråket. Bak denne striden lå det også en sosial og kulturell kamp for likeverd og respekt mot et danskpreget kulturhegemoni som var båret av de urbane overklassene, den kampen Garborg satte på spissen med *Bondestudentar* og skildringen av tragedien i knefallet for det han kalte *de plattyske* med rikdommen, posisjonene og de utenlandske navnene.

Det kulturelle nasjonsprosjektet erobret aldri hele nasjonen, men overlappet i noen grad med den politiske nasjonalismen i tiårene fram mot 1905 (Østerud 1994: 42–45).

Venstrebevegelsen og partiet Venstre knyttet de politiske og kulturelle strømningene sammen. En sentral Venstrepolitiker som Jørgen Løvland arbeidet for en sammensmelting av politisk og kulturell nasjonskamp; han så målreising, demokratisering og unionsoppløsning som ulike sider av sammen sak.

Den kulturelle nasjonalismen i Norge sto også til venstre fram mot 1905. Her sto bygdeinteresser og brede folkebevegelser mot de politiske og kulturelle elitene – de politiske elitene som først og fremst hadde bånd til Sverige, og de kulturelle som først og fremst hadde bånd til Danmark. Samtidig vokste det fram en kulturnasjonalisme med politiske islett som gikk på tvers av *de to kulturer* i perioden opp mot 1905. Dragestilen, vikingsymbolene og dyrkelsen av det norrøne i 1880- og 90-årene hadde ingen entydig sosial forankring. Det var ikke minst et borgerlig fenomen.

Fridtjof Nansen var ikke en del av norskdomsbevegelsen, men han ble nærmest sett som den reinkarnerte vikinghøvding, og han så seg også slik selv. I sin skildring av skituren over Hardangervidda fra Bergen til Oslo for å delta i Huseby-rennet vinteren 1884 forteller han om hvordan han går i kong Sverres fotspor, og henviser til Sverre og hans menn ved hver prøvelse og hver korsvei (Nansen (1884) 1945). I Erik Werenskiolds illus-

trasjon til praktutgaven av *Snorres Kongesagaer* i 1899 er Olav Tryggvason gjengitt med Nansens umiskjennelige trekk. Nansen var den gjenfødte vikingkongen både i sine oppdagelser og i sin kamp for norsk uavhengighet. Med sin kritikk av partikjeklet på Stortinget sto han etter hvert for en nasjonal enhet hevet over partiene, en form for samlende elitisme som ikke kjente høyre og venstre.

Nansen var uttrykk for en form for brobygging mellom *de to kulturer* i 1890-årene, et kompromiss mellom det norrøne og det dansk-norske. Dette kompromisset pekte fram mot den borgerlige nasjonalismen i mellomkrigstiden, da arbeiderbevegelsen ble radikaliseret og internasjonalistisk, mens det nasjonale programmet dermed gled over mot høyre, først i partiet Frisinnede Venstre og senere i Fedrelandslaget. Samnorskbevegelsen var også et språkpolitisk kompromiss mellom *landsmål* og *riksmål*, men realiteten i språkutviklingen var at målformene nærmet seg hverandre, ikke minst gjennom en slik gradvis fornorsking av dansk-norsk som Knud Knudsen hadde vært talsmann for.

Den norske nasjonalismen blir mer splittet i mellomkrigstiden. Den gamle venstrenasjonale tradisjonen delte seg i to hovedretninger. Den ene hadde sitt tyngdepunkt på Sør- og Vestlandet, med videreføring av venstrebevegelsens gamle standpunkter fra 1880-årene – målsak og norsksdom, lekmannskirke og kamp mot embetsprivilegier. Den andre hadde et byborgerlig innslag, i allianse med østlandske og trønderske storbondeinteresser, først med Frisinnede Venstre og etter hvert Bondepartiet, og i noen grad en fløy av Høyre, som politiske bærere.

Deler av den borgerlige nasjonalismen gikk lenger ut på den tradisjonelle høyresiden og brukte nasjonale samlingssymboler i kamp mot sosialismen. Etter at mange klassisk nasjonalradikale saker var gjennomført, med unionsoppløsning og alminnelig stemmerett som de fremste, var det enklere for grupperinger som Fedrelandslaget å bruke nasjonale temaer som politisk skyts mot en radikaliseret arbeiderbevegelse. Omkring 1930 var 1. og 17. mai motpoler i det politisk-ideologiske landskapet, før Arbeiderpartiet under presset av depresjonen forsonte seg med det nasjonale og inngikk et kriseforlik med Bondepartiet. Nå var mye av særpreget ved den norske nasjonale ideen fra 1814 til 1905 visket ut.

Sluttord

Norsk nasjonsoppfatning og nasjonalisme balanserte mellom en fransk og en tysk nasjonsidé – den ene en statsborgerlig, den andre en kulturell idé. I det 19. århundre befant begge strømmingene seg til venstre i det politiske landskapet. Det har sammenheng med den norske uavhengighetsstriden som en form for kolonifrigjøring, der restene av dansk kulturhegemoni og svensk politisk overlegenhet ble bekjempet gjennom de samme – eller tett allierte – strømmingene.

Kulturell selvhevdelse, demokratisering og unionsoppløsning ble tre sider av samme sak, med alminnelig stemmerett og kamp mot kongemakten i et samlet grep. Det var kampen mot kongemakten og for en fullt suveren forfatning som til syvende og sist førte Norge ut av unionen.

Den borgerlige nasjonalismen fra 1890-årene, med Nansen og den norske tradisjonen og oppdagelsesreisene i nord, var en del av en samlet nasjonal bevegelse fram mot unionsoppløsningen, men pekte mot en splittelse av de nasjonale strømmingene utover i det 20. århundre. Det norsk-nasjonale særpreget ble gradvis visket ut og fikk etter hvert likhetstrekk med mer generelle europeiske mønstre. Likevel har *nasjon*, *nasjonsbygging* og *nasjonalisme* konnotasjoner som peker tilbake til 1814.

Kilder og litteratur

- Bukdahl, Jørgen (1926). *Det skjulte Norge*. København: Aschehoug.
- Blikrud, Liv (1999). *Den smilende makten. Norske Selskab i København og Johan Herman Wessel*. Oslo: Aschehoug.
- Fichte, Johann Gottlieb (1808). *Reden an die deutsche Nation*. Berlin: EA.
- Fulsås, Narve (1999). *Historie og nasjon, Ernst Sars og striden om norsk kultur*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nansen, Fridtjof ((1884) 1945). «På ski over fjellet», i *Nansens Røst. Artikler og taler av Fridtjof Nansen*, Bind I, 1884-1896. Oslo: Jacob Dybwads forlag.
- Nordby, Trond (1991). *Det moderne gjennombruddet i bondesamfunnet. Norge 1870–1920*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Mestad, Ola (2013). «Schlegels «Almindelige Statsret» – oppskrift for grunnlovsfedre?» I: Mestad (red.), *Frihetens forskole. Professor Schlegel og eidsvollsmennenes læretid i København*, Oslo: Pax, s. 214–243.
- Mestad, Ola (2014). «Suvereniteten tilbakegitt det norske folk ved Kieltraktaten». *Historisk tidsskrift*, 93/1, s. 35–64.

- Mestad, Ola og Michalsen, Dag (2005). «Rett, nasjon, union 1814–1905». I: Mestad og Michalsen (red.), *Rett, nasjon, union. Den svensk-norske unionens rettslige historie 1814–1905*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 19–32.
- Paasche, Fredrik (1932). *Norges Litteratur. Tredje Bind. Fra 1814 til 1850-aarene*. Oslo: Aschehoug.
- Renan, Ernest ((1882)1996). «What is a Nation?» I: Eley, Geoff og Ronald Grigor Suny (red.). *Becoming National: A Reader*. New York / Oxford: Oxford University Press.
- Rokkan, Stein (1970). *Citizens, elections, parties*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Stråth, Bo (2005). *Union og demokrati. Dei sameinte rika Noreg-Sverige 1814–1905*. Oslo: Pax.
- Sørensen, Øistein (red.) (1998). *Jakten på det norske*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Østerud, Øyvind (1987). «Nationalism och modernitet. Ett skandinaviskt perspektiv». FRN – Framtidsstudier, *Lycksalighetens halvö*. Stockholm: FRN.
- Østerud, Øyvind (1994). *Hva er nasjonalisme?* Oslo: Universitetsforlaget.

Nordmennenes fortjente frihet i 1814

Knut Dørum

Kan vi akseptere påstanden om at Norge fikk friheten i gave, og at de indre forutsetningene og nordmennenes innsats spilte en underordnet rolle for selvstendighetsreisningen i 1814? Svaret er nei, og få historikere i dag vil nok svare ja på dette spørsmålet. Denne artikkelen vil i større grad enn tidligere forskning tillegge både de norske elitene og den norske allmuen en viktig betydning i hendelsene som førte til at eneveldet falt i 1814. Det vil bli argumentert for at det også før 1814 eksisterte en offentlighet for både eliter og de brede lag som kunne ytre seg kritisk, men at kritikken var kodet og omskrevet under trykket av en streng sensur. Fra slutten av 1700-tallet oppsto det miljøer for regimekritikk i Norge som var mer prinsipiell og bygde på opplysningstidens frihets- og likhetstanker og de borgerlige frihetene. Det grodde fram en borgerlig og en folkelig offentlighet som til dels fløt sammen, og som kom til å romme kritikk som var rettet mot konge og regjering i København.

Denne artikkelen vil gjøre den kodede, kritiske offentligheten til hovedforklaringen på at selvstendighetsreisningen tok den retningen den gjorde i 1814. Nordmennene fikk etter egen innsats en fortjent frihet. Det var et konstitusjonelt og innskrenket monarki der den nyeste folkesuverenitetstanken, sammen med borgerrettighetene og maktfordelingslæren, utgjorde de tre hovedpilarene, i tråd med det nye forfatningsregimet i Nord-Amerika og Europa som hadde spredt seg til nye land siden 1780- og 1790-årene. Rettshistorikeren Eirik Holmøyvik har overbevisende argumentert for at Grunnloven av 17. mai lot folkesuvereniteten veie tyngre

enn maktfordelingslæren.¹ Sterkere enn tidligere forskning vil jeg hevde: Stormannsmøtet (eller notabelmøtet) på Eidsvoll 16. februar 1814 der Christian Frederik måtte gi avkall på arveretten og enevedet, manifesterte den sterke misnøyen og kritikken som hadde bygd seg opp i norske eliter, og trolig også i enkelte lag av bondestanden, særlig i de siste årene før 1814. På møtet grep nordmennene med stort hell en uvanlig historisk mulighet til å få avskaffet enevedet og få innført en styreform basert på opplysnings-tidens prinsipper.

At Danmark-Norge var en rettsstat under enevedet, har både norske og danske historikere hevdet. Få har tvilt på at det på 1700-tallet vokste fram en borgerlig offentlighet som forfektet trykkefrihet under et regime som tillot mange ytringer. Fra norsk hold har Sverre Steen,² Knut Mykland,³ Jens Arup Seip,⁴ Francis Sejersted,⁵ Sølvi Sogner⁶ og Ståle Dyrvik⁷ trukket fram at både forvaltning og rettsapparat var forutsigbart, regelstyrt og upartisk, og at embetsmennene var hederlige og rettskafne. Sejersted skriver med henvisning til Seip at forvaltningen før 1814 hadde «utviklet en rettsstatlig karakter» og «en regelbunden og fast praksis med utstrakt borgerlig frihet».⁸ Mykland har hevdet at nordmennene på 1700-tallet «var fylt av overbevisning om å være frie», og han påstår at «det oldenborgske statssystemet var kjennetegnet ved en utpreget grad av rettssikkerhet».⁹ For Mykland blir også 1770–1772 og 1784–1799 perioder med nærmest full trykkefrihet, og «i 1790 falt den siste skranke for den frie meningsutvikling i dobbeltmonarkiet bort».¹⁰ Mykland mente at forordningen i 1790 betydde en betydelig bedring av vilkårene for ytringer. Men ifølge Mykland begrenset heller ikke den langt strengere trykkeforordningen av 1799 i avgjørende grad trykkefriheten. Han skriver: «Ytringsfriheten ble i 1790-årene oppfattet som en fundamental rett i et fritt samfunn, og trykkefriheten hadde sin

---

1 Holmøyvik 2012.

2 Steen 1967.

3 Mykland 1978: 92–94.

4 Seip Oslo 1974.

5 Sejersted 1978.

6 Sogner 1996: 24–33 og 48–57.

7 Dyrvik 1996.

8 Sejersted 1978: 15.

9 Mykland 1978: 92–94.

10 Mykland 1978: 45.

store berettigelse nettopp i en enevoldsstat.»¹¹ Nordmennene levde mot slutten av 1700-tallet i ett av verdens frieste samfunn, ifølge Mykland.

Mykland har gått lenger enn Seip i å tillegge eneveldet en ekte vilje til å lytte til undersåttene. Mens Seip så det opinionsstyrte eneveldet mer som en teori hos tidens tenkere og embetsmenn, med mange reservasjoner, var ikke Mykland tvil om at dette var en utbredt regimepraksis på slutten av 1700-tallet. Konge og riksstyre søkte systematisk å innhente synspunkter fra ulike lag av befolkningen, og tok klokkelig nok hensyn til ytringene.¹²

Historikere som Steen, Mykland, Sogner og Dyrvik har betont at enevoldsstaten i viktige spørsmål også tok hensyn til bøndernes interesser, ikke bare til elitens interesser. Dette svarer til elementer av opinionsstyrt enevelde som praksis. Det var en tett dialog mellom stat og undersåtter. Myndighetene var lydøre overfor befolkningen, og i viktige saker kunne folket få gjennomslag. Mykland viser til forlikskommisjonen med bygde-representanter som kom i 1790-årene, som et uttrykk for utbyggingen av rettsstaten, og med det ble lokalsamfunnets rolle i rettsvesenet styrket. Økt interaksjon mellom stat og undersåtter lå også i den utstrakte bruken av høringer ute blant tingallmuene som tiltok på slutten av 1700-tallet. Både den nye odelsloven av 1787 og avskaffelsen av kornmonopolet i 1788 avspeilte at bønderne fikk gjennomslag for sine interesser i statens politikk. Dyrvik viser til at eneveldet i 1790-årene søkte å bygge ut lokalstyret både når det gjaldt fattigvesen og rettsvesen, og trekker likesom Mykland fram den økonomiske liberalismen som et mildere drag ved eneveldet på slutten av 1700-tallet.¹³ Det er naturlig å kalle den synsvinkelen som særlig Steen, Mykland, Sogner og Dyrvik har anlagt, for et interaksjonsperspektiv. Det legger altså vekt på positiv samhandling og interessefellesskap mellom stat og undersåtter.

Men det betyr ikke at disse historikerne ikke er klar over de autoritære trekkene ved det dansk-norske eneveldet. Som uttrykk for regimets harde hånd finner Mykland både at Lofthusreisningen ble slått ned, og at Hans Nielsen Hauge ble nøytralisert, og han bruker stor plass på opposisjonen i Norge mot helstatens sterke sentraliseringslinje og klare favorisering av

11 Mykland 1978: 94.

12 Seip 1957–1958: 397–463.

13 Dyrvik 1996: 74.

København.¹⁴ Dyrvik mener at mens rettssikkerheten i Danmark-Norge ble styrket i 1790-årene, ble ytringsfriheten stammet inn. Eneveldet fikk dermed på ett plan tilbake «sin sentraliserte, personifiserte og autoritære form».¹⁵

I sterk kontrast til interaksjonsperspektivet står Øystein Rian med sitt maktstatsperspektiv, ikke minst utviklet han det mens han var en sentral deltaker i det nordiske maktstatsprosjektet i 1980- og 1990-årene. Maktstatshistorikerne har fokusert på i hvor grad maktstaten i tiden 1500–1800 lyktes i å mangedoble de militære og økonomiske ytelsene fra befolkningen, få kontroll over og bygd et militært apparat, et sivilt styringsapparat og et omfattende og effektivt skattesystem. Maktstaten hadde ikke minst suksess med å disiplinere, overvåke og ensrette befolkningen gjennom skjerpet straffelovgivning og mer effektiv straffepraksis. Rian har i sin svært omfattende bok om sensuren i Danmark-Norge i årene 1536–1814 sett på vilkårene for ytringene. Han har argumentert sterkt for at regimet i København gjennom hele perioden drev en systematisk indoktrinering, overvåking, sensur og politisk og religiøs ensretting. Dette måtte få stor betydning for sinnene og tankene til undersåttene. Det skapte underdanighet og smiskekultur, det begrenset spredning av kunnskap og ideer, det kvelte mye av den kritiske tenkningen, og det gjorde det umulig for elitene å opptre innenfor en fri og åpen offentlighet som kunne vare. Følger vi Rian, blir det vanskelig å tale om en borgerlig offentlighet av Habermas' merke i Danmark-Norge på 1700-tallet, slik f.eks. Storbritannia, Frankrike og Tyskland kunne skilte med.¹⁶

Øystein Rian konkluderer: «Danmark-Norge hadde ikke et opinionsstyrt enevelde, men en enevoldsstyrt opinion.»¹⁷ Det er åpenbart at Rian har kartlagt viktige betingelser for offentlighet og ytringer i Danmark-Norge i tidsrommet 1536–1814, men det er viktig både å se på ny forskning og ikke minst nye kilder fra tiårene før 1814 som viser en skjult og kodet offentlighet som kunne være kritisk mot konge og regjering i København. Det er en kritisk norsk opinion som forklarer hvorfor eneveldet falt våren 1814.

---

14 Mykland 1978.

15 Dyrvik 1996: 78–79.

16 Rian 2014.

17 Rian 2014: 647.

Men vi starter med hendelsene i 1814, og går etterpå løs på 1700-tallet ut fra et retrospektivt prinsipp. Det vil si at vi bruker 1814 som grunnlag for tilbakeslutning om regimekritisk politisk kultur og offentlighet i de siste tiårene før 1814, før de mer sparsomme kildene fra eneveldets siste tiår trekkes inn for fullt.

1814 og motstanden mot eneveldet

Det er få som er uenige i at Christian Frederik på stormannsmøtet på Eidsvoll 16. februar 1814 valgte å avstå fra arveretten til Norge, og på den måten gikk bort fra eneveldet, etter press fra sentrale nordmenn – ikke minst fra juristene. Dette endret retningen på selvstendighetsreisningen og brakte inn nye midler og mål. Mange historikere har ment at nordmennene i denne sammenhengen fremmet folkesuverenitetstanken, slik Jean-Jacques Rousseau definerte den i *Om samfunnskontrakten* i 1762. Det vil si tanken om at makten alltid hadde ligget hos folket, og at denne makten var udelelig og uavhengelig, og at folket bare kunne delegere makt eller la seg representere, ikke utstyre politiske ledere med varig makt. Få historikere har trukket helt konsekvensene av nordmennenes innsats på stormannsmøtet.

I sin tolkning av og i sin tilslutning til Sverre Steen lanserte Jens Arup Seip tanken om at nordmennene fikk friheten i gave. Det heter at både «selvstendighet og fri forfatning ble presset inn på nordmennene i 1814, de fikk dem i gave».¹⁸ Sverre Steen skriver et sted: «Like lite som uviljen mot Danmark var en primær kraft i selvstendighetsreisningen, like lite var uviljen mot eneveldet noen selvstendig virkende kraft i kampen for den politiske frihet.»¹⁹ Et annet sted hevder Steen:

Den nye forfatning sprang ikke fram av noe brennende behov hos folket, den sprang ikke fram som oppfyllelsen av et ønske, oppnåelsen av et mål en hadde sett fram mot eller kjempet for. Den nye forfatning kom som følge av ytre omstendigheter nordmennene hverken hadde framkalt eller ønsket.²⁰

18 Seip 1974: 18.

19 Steen 1951: 113.

20 Steen 1951: 176.

Tendensen blant historikerne har lenge vært å nedtone nordmennenes innsats for selvstendighetsverket. Man har forklart selvstendighetsverket i 1814 med krigsutfallet av Napoleonskrigene, stormaktsspillet og den svenske regenten Carl Johans suksessfulle strategi som skapte en helt ny situasjon som først og fremst kronprins Christian Frederik, og til dels også kong Frederik 6. utnyttet, ikke nordmennene. Christian Frederik satte i gang et opprør under dekke av at nordmennene var et fritt folk som var løst fra eden til kongen, og som kunne velge selvstendighet framfor å underkaste seg et urettmessig og framtvunget svensk herredømme etter Kielfreden. Det reelle motivet var ifølge historikere som Sverre Steen, Knut Mykland og Jens Arup Seip at Norge skulle gjenforenes med Danmark under enevoldsstyre.

Knut Mykland kom i større grad enn Steen og Seip til å anerkjenne nordmennenes betydning under selvstendighetsreisningen og vektla langt mer den brede norske patriotismen blant elitene, og elementer av anti-danisme og separatisme. Men hovedsaken for Mykland var i likhet med Steen og Seip den ubestridte rollen Christian Frederik hadde i selvstendighetsreisningen, og den sterke oppslutningen som regimet og det danske kongehuset fikk fra nordmennene. Han skriver: «Tross en voksende misnøye med Frederik 6.s styre i krigens siste år var uten tvil det store flertall av nordmenn fortsatt lojale mot konge og regime på den tid meldingen om Kielfreden nådde landet.»²¹ Samtidig får Mykland fram at det «fantas en liten elite blant embetsmenn og store næringsdrivende som inntok en opposisjonell holdning til det eneveldige styre og ønsket en konstitusjon».²² Nærmest unison har historikerne avvist at bøndene nærte misnøye mot regimet eller spilte noen politisk rolle i 1814.

Kåre Lunden har stått i sterk opposisjon til dette hovedsynet. Han har tatt til orde for at nasjonalbevissthet og nasjonalismen ble en avgjørende drivkraft for selvstendighetsreisningen i 1814. I vide elitekretser i Norge fantes det en sterk tro på en særnorsk nasjonalkarakter som løp sammen med en vilje til å fremme norske særinteresser i møte med et avvisende dansk regime. Den norske nasjonalismen fikk et storstilt gjennombrudd

---

21 Mykland 1978: 331.

22 Mykland 1978: 332.

i 1807–1814, og hadde over tid fått næring av at det danske regimet hadde avvist de norske kravene om eget universitet, egen bank og egen handelsadministrasjon, i tillegg til å ha drevet en hensynsløs sentralisering og favorisert storborgerskapet i København. Regimets helstatspolitikk presset ifølge Lunden fram en separatistisk nasjonalisme. «Den leiande delen av den norske intelligentsiaen» oppfattet situasjonen for Norge i helstaten som «sterkt uheldig». ²³ Norge var best tjent med en union med Sverige. I nødsårene 1807–1814 opplevde nordmennene mer byrdefullt enn noensinne at norske interesser ble tilsidesatt under krigen med Storbritannia. Konge og regjering viste liten smidighet og vilje til å søke fred med Storbritannia. I sin argumentasjon for at den norske patriotismen fikk sterke nasjonalistiske og separatistiske drag i årene 1807–1814, løfter Lunden fram det sterke kravet om folkesuverenitet på stormannsmøtet, samt valgadressene fra bønder fra Gudbrandsdalen og Valdres til riksforsamlingen våren 1814 der «Suværeniteten næktes», dvs. at fyrstesuvereniteten måtte avskaffes. Han konkluderer med at «folkesuverenitetstanken alt da var kjend og innarbeidd i ikkje smale lag, alt før 1814». ²⁴ For Lunden blir hovedsaken med revolusjonen i 1814 at de ledende menn i Norge fikk drevet igjennom folkesuverenitetstanken. Han sier at «Eidsvollverket var ein politisk revolusjon, gjennomført av opprørarar». ²⁵

Noe som umiddelbart demper inntrykket av innsatsen til nordmennene på stormannsmøtet 16. februar, er Ola Mestads nye og interessante tolkning av hva slags folkesuverenitet kronprins Christian Frederik la til grunn i sitt åpne brev til det norske folket 19. februar og i brevet fra samme dag til kongen. Mestad har grundig dokumentert at folkesuverenitetstanken som kom til uttrykk, ikke bare hos kronprinsen, men også hos ledende nordmenn både under og etter stormannsmøtet, var den samme som nedfelte seg i kongeloven av 1665, som i flere artikler begrunnet enevoldsmakten til Frederik 3. I kongeloven finner vi den absolutistiske kontraktslæren som gikk ut fra at folket gjennom en avtale med fyrsten hadde overlatt all makt til ham, og at denne makten ikke kunne gå tilbake til folket uten at fyrsten selv ga avkall på den. Ifølge Mestad kom denne forståelsen av folkesuvereniteten

---

²³ Lunden 1992: 180–181.

²⁴ Lunden 1992: 170.

²⁵ Lunden 1992: 169.

til å prege mye av den politiske tenkningen også på 1700-tallet, og ennå i 1814. Noe annet er at det oppsto uklarhet blant statstenkere og politiske filosofer om kongen hadde rett til å avhende sin suverenitet, slik at arvinger som eldste sønn mistet riket for godt.²⁶ Mestad har rett i at den offisielle begrunnelsen for at Christian Frederik frasa seg arveretten, var at Frederik 6. med avståelsen av Norge til Sverige hadde løst dem fra eden til ham, og dermed tilbakeført suvereniteten til det norske folket, helt i tråd med en taktisk tolkning av eneveldets gamle prinsipper som kongen og regjeringen i København delte.

Men Mestad tar for lite hensyn til at stormannsmøtet også fikk som resultat at det skulle skrives ut valg til en riksforsamling som skulle utarbeide en forfatning som ville innebære deling av makten mellom en regent og en folkevalgt nasjonalforsamling. I dette lå det en folkesuverenitet av rousseauske merke, og denne utgaven ble sterk nedfelt både i konstitusjonskomiteens utkast og i den endelige 17. mai-grunnloven, i likhet med mange av forfatningene i Nord-Amerika og Europa som alt forelå.

Videre er det åpenbart at framstøtet som nordmennene gjorde 16. februar, sprang ut av frykt for at Norge også for framtiden skulle ha enevelde som styreform. At den eneveldige folkesuverenitetslæren ble benyttet rent juridisk, forteller først og fremst om politiske metoder og behovet for å forankre handlinger i legitime valg som var spiselige for kronprinsen og kongen. Kort tid før stormannsmøtet hadde byborgerne i Trondheim formet en adresse som talte om en kongress som skulle legge «Grundvolden til rigets constitution i fremtiden».²⁷ Slottspresten Claus Pavel i Kristiania hadde på samme tid ytret at det var stor frykt for at enevoldsherredømmet skulle bli gjenopprettet «og for at faa den hele gamle surdeig tilbage». Flere år senere kunne Jacob Aall se tilbake på 1814 og slutte at krigsårene 1807–1814 hadde gitt slik styrke til «de liberale idéer om nationens ret til gjennom sin repræsentanter at deltage i statsstyrelsen» at det ville være ugjørlig «at erholde nordmændenes frivillige samtykke til at vende tilbage til den forrige despotiske forfatning».²⁸

---

26 Mestad 2014b: 35–65.

27 Steen 1951: 97, Mykland 1978: 333.

28 Mykland 1978: 331.

Når Steen, Mykland og Seip konkluderte med at ønsket om gjenforening med Danmark som regel var hovedmotivet for de norske aktørene i 1814, ble det grunnlagt med flere forhold. Felles for alle disse tre historikerne er vektleggingen av den sterke oppslutningen som Christian Frederik fikk i den norske befolkningen våren 1814. Det var ikke tilfeldig at et stort flertall på Riksforsamlingen sluttet rekkene om kronprinsen i det som av unionspartiet ble kalt «prinsepartiet».²⁹ For Steen blir også den veldokumenterte kongetroskapen hos nordmennene gjennom hele 1700-tallet og fram til 1814 enda et sterkt holdepunkt.³⁰ Mykland viser til at bare 35 av de 287 valgadressene omtaler en framtidig konstitusjon Norge – det som skulle bli Grunnloven – i positive vendinger.³¹

Felles for dem er også at de løfter fram at programmet i 17. mai-grunnloven garanterte for den sterke kongemakten, som Christian Frederik lenge hadde vært tiltenkt. Kronprinsen var jo selv en hovedarkitekt. Utenriks- og forsvarspolitikken ble f.eks. lagt fullt og helt i kongens hender. Seip skriver: «Riksdagens forhandlinger ble en seier for prinsens politikk.»³² Og det var ikke minst et resultat av at Christian Frederik «fikk så mange til å følge seg». Her kan vi også føye til Holmøyviks påpekning av at i alle fall fire av de 20 grunnlovskastene som kom våren 1814, gikk svært langt i å utstyre kongen med en makt som ikke atskilte seg mye fra enevoldsmakten, selv om de rommet noen viktige skranker og begrensninger og vern mot det despotiske eller ubegrensede eneveldet. Med andre ord var ikke motstanden mot eneveldet unison.³³

Mykland har hevdet at valgadressene var uttrykk for et folk «i andakt og alvor» som støttet Christian Frederik,³⁴ og Odd Arvid Storsveen har tolket dem som bevis for ekte kongetroskap.³⁵ Arne Bergsgård reduserer betydningen av dem til ingenting. De tjente som propagandaredskap og fulgte en ferdig mal bestemt av kronprinsen og utført av sogneprestene.³⁶ En

29 Seip 1974: 20 ff., Mykland 1978: 319 ff, Steen 1951: 111 ff.

30 Steen 1951: 111.

31 Mykland 1978: 332.

32 Seip 1974: 29.

33 Holmøyvik 2012: 303 ff.

34 Mykland 1978: 357.

35 Storsveen 1997: 50.

36 Bergsgård 1943–1946, 3: 1–40.

helt annen vinkling har Trond Bjerkås.³⁷ Når det er klart at valgadressene ble skrevet under trykket av propagandaapparatet til kronprinsen og etter tydelige forelegg fra ham, er det ifølge Bjerkås påfallende hvor mange adresser som har en kopling mellom forestillingen om en selvstendig nasjon og vektlegging av folkesuverenitet eller folkestyre. Noen ganger ble tematikken utvidet til borgerrettigheter, som religionsfrihet, rett til å stemme og å bli valgt. Bjerkås ser i valgadressene klare og tydelige konstitusjonelle krav innbakt i den høystemte, kongetro retorikken som de norske elitene – sogneprestene på bygdene og andre embetsmenn og borgerskapet i byene – formidlet i 1814. Hele tematikken impliserte en kritikk av eneveldet.

Regimets åpne koder og opposisjonens skjulte koder

James C. Scott skiller mellom *public transcript* og *hidden transcript*.³⁸ Public transcript er den åpne og kjente kommunikasjonen mellom dem som styrer, og dem som blir styrt. Denne kommunikasjonen er det de som styrer som definerer, og den tjener deres interesser. De styrende forventer lydighet og underkastelse fra dem som blir styrt, og de styrte får innprentet disse forventningene gjennom opplæring og sosialisering. Det er strenge regler for hva de styrte kan si og skrive, og de må uttrykke seg ydmykt og underdanig og aldri være kritiske. Det oppstår formularer som folk må følge. Ifølge Scott er *public transcript* det som kjennetegner kommunikasjonen mellom stat og undersåtter i autoritære regimer.

Samtidig foregår det en skjult kommunikasjon mellom de styrte som det ikke er meningen at de styrende skal få del i – den såkalte *hidden transcript*. Denne kommunikasjonen kan være ord og handlinger som bærer fram protest og kritikk av dem som styrer. Ofte kan ordene og handlingene være tilslørte, omskrevne eller omgjort slik at det skal være vanskelig for styresmaktene å finne grunn til å straffe dem som står bak. I begrepsparet til Scott finner vi en tolkningsramme for mye av regimekritikken i Norge som i Danmark før 1814.

37 Bjerkås 2014, 93: 95–124.

38 Scott 1990.

Elitens opposisjon mot eneveldet

Eneveldet i Norge i 1814 falt da en politisk situasjon bød seg for nordmennene, og det var et utfall verken kronprinsen eller kongen ønsket seg. Øystein Rian har framhevet at det i Danmark-Norge var et stort underskudd på politisk kultur i tidsrommet 1536–1814. Rikene manglet politiske organer, slik som stenderforsamlinger og parlament, der ulike sosiale grupper kunne bli representert og øve innflytelse på den store politikken. Heller ikke for elitene fantes det særlig stort politisk handlingsrom. Det dansk-norske eneveldet var svært sentralisert rundt kongen.³⁹ Men betyr det at det ikke fantes en opposisjon i Norge?

Noe som skulle utvide rommet for politiske ytringer, var perioder med stor trykkefrihet eller med en viss trykkefrihet, slik årene 1770–1772 og 1784–1799 representerte. I 1799 førte en ny forordning til en betydelig innstramming av vilkårene for ytringer, og ytterligere innskjerpinger kom etter krigsutbruddet i 1807. Sensur- og kontrollregimet i årene 1799–1814 kneblet den kritiske tanken og de frie samtalene både i form av trykte og talte ord.⁴⁰

Trykkefriheten som Johan Friederich Struensee innførte i 1770, hadde utløst kritikk av den økonomiske politikken som regjeringen i København hadde ført. Kåre Lunden mente at de norske klagene i årene 1770–1772 grupperte seg om tre saker. Den ene saken dreide seg om favoriseringen av danske jordeiere gjennom kornmonopolet. Den andre saken gjaldt favoriseringen av «Blodiglen», som var København. Selskap og kjøpmenn i byen nøt godt av handelsmonopol, tollfrihet og subsidier. Det tredje spørsmålet omhandlet kravet om at Norge burde få et eget universitet.⁴¹ Det kom regelrette angrep på København. Nordmannen Ove Gjerløw Meyer uttalte: «København kan i sandhed ansees som en blodigle, der udsuger alle undersaatene til marv og blod ...»⁴² En annen nordmann, Even Hammer, ytret: «Norge trænger til hastig hjælp for at holde en slags balance med andre riger og for ej rent at blive et offer for deres fordele.»⁴³ Handelsstanden uttrykte seg også kritisk i en ny søknad om at Norge måtte få en

---

39 Rian 2014.

40 Rian 2014.

41 Lunden 1992: 123–124.

42 Mykland 1978: 29.

43 Mykland 1978: 31.

egen bank. Man så det urettferdige i at «Norge skulde tabe, sættes tilbage eller ruineres, fordi den københavnske bank flød over indtil bredderne.»⁴⁴ Peter Frederik Suhm var ikke nådig i sin kritikk av danskene under sitt energiske arbeid for å sikre Norge et eget universitet, men han gjorde det i anonym form. I 1771 skrev han: «Norge er aldeles blottet for alle midler til oplysning. Det forekommer mig, at de danske af lav misundelse og ugrundet engstelighed søge at forevige uvidenhed der i landet.»⁴⁵ En ny studie av P.F. Suhm som kritiker av det dansk-norske eneveldet 1771–1774 i flere politiske skrifter, viser oppsiktsvekkende dristige tanker. Suhm minnet kongen om at han trass i sin enevoldsmakt sto under Guds herredømme, og han skrev en roman som handler om et fremmed folk som styrter en tyrann. Han skisserte opp en forfatningsreform og normer for styre som innebar avskaffelse av monopoler, laug og standsprivilegier, og etablering av uavhengige domstoler, vern om borgerlige friheter som religionsfrihet, tenke-, tale- og skrivefrihet, og innføring av en ordning med fullt innsyn i kongens regnskaper.⁴⁶

To viktige arbeider viser at presteskapet i Danmark og Norge i de siste tiårene av 1700-tallet kom til å endre sitt syn på eneveldet, og her finner vi tilløp til kritiske holdninger i fordekt form.⁴⁷ Og i 1790-årene kom enkelte politiske tenkere og forfattere nokså tydelig til å kritisere eneveldet, selv om det også var flere som tok eneveldet i forsvar.⁴⁸ Enkelte skulle også bli straffet for sin regimekritikk. To radikale skribenter havnet i rettssak, Peter Andreas Heiberg i 1799 og Malthe Conrad Bruun i 1800.⁴⁹ Begge to ble dømt til landsforvisning for sin samfunnskritikk. Den dristige embetsmannen Peter Collett gjorde trykkefrihet til statsborgerens helligste rett, forsvarte religionskritikk og ville ha innført et innskrenket monarki. For dette mistet han stillingen og ble skandalisert.⁵⁰ Opposisjonen fra det østlandske handelsborgerskapet fra slutten av 1700-tallet og fram til 1814, er godt kjent. Likevel er den undervurdert. Den kom til å utgjøre en ikke

---

44 Mykland 1978: 32–33.

45 Mykland 1978: 36.

46 Christensen: 393–412.

47 Vea 1956, Bregnsbo 1997.

48 Evju 2013: 31–52.

49 Rian 2014: 38.

50 Evju 2013.

ubetydelig opposisjon mot Christian Frederik under forhandlingene på Riksforsamlingen våren 1814 gjennom unionspartiet. Det var for lengst kjent for kongehus og regjering at grev Wedel Jarlsberg ønsket en tilnærming til Sverige, og alt på nyåret 1811 gikk det sterke rykter om at han hadde gode forbindelser over Kjølén.⁵¹ Bård Frydenlund gir en god forklaring på hvorfor kongen ikke valgte å arrestere Wedel Jarlsberg da han fikk audiens hos ham dette året i København. Når man visste at en større del av den norske eliten hadde møtt, brevvekslet eller vært i kontakt med svenske politikere, ville mange kunne kompromitteres. Frydenlund skriver: «Det kunne slå tilbake på kongen selv, siden han satt som eneveldig konge med det øverste ansvaret for det politiske systemet i Norge».⁵² I tillegg hadde visestatholderen i Norge, Frederik av Hessen, tilbakevist mistankene som kongen hadde uttrykt, og hadde gått god for Wedel Jarlsberg.⁵³

Norske handelsborgere ble ikke hørt i bankkravet, heller ikke i ønsket om et eget norsk kommerskollegium. København sa nei. Denne erfaringen gjorde at deler av det norske trelastborgerskapet mer og mer nærmet seg tanken om at Norge måtte være best tjent med en union med Sverige. Vi kjenner til møtet i Eda skanse i Värmland 11. mars 1790 mellom Gustaf Armfelt og tre rike kjøpmenn, blant annet Haldens mektigste mann, Carsten Tank, og en stor verkseier. Disse nordmennene forsøkte å overbevise Armfelt om at Sverige burde søke å hjelpe Norge med å få til en løsrivelse fra Danmark. Planen var at festningene skulle tas. Det ble ikke noe av konspirasjonen. Likevel mener Knut Mykland at dette møtet er blitt bagatellisert.⁵⁴ Mykland hevder at det ikke bare fantes en betydelig opposisjon blant de store næringsdrivende på Østlandet i 1788–1789, men også blant embetsmenn som ville at Norge skulle bryte med Danmark.⁵⁵ I sin argumentasjon for et norsk universitet i 1790 la ikke borgermesteren i Bragernes skjul på at «vort Fødeland» – Norge – ikke ville ta skade av å bli skilt fra Danmark som et eget rike. I 1795 tenkte sogneprest Wilse seg at Norge trengte politisk selvstendighet, men innenfor foreningen med

---

51 Mykland 1978: 211.

52 Frydenlund 2014: 40.

53 Mykland 1978: 212.

54 Mykland 1978: 75–76.

55 Mykland 1978: 75 ff.

Danmark. I 1790 meldte stiftamtmanden i Akershus om faren for at det kunne bli revolusjon i Norge.⁵⁶

I nødsårene 1807–1814 vokste misnøyen og opposisjonen. Bård Frydenlund har vist at det var tette kontakter mellom ledende norske handelsmenn og svenske handelshus alt i 1807–1809, noe som betydde mye for arbeidet med å skaffe Norge kornforsyninger.⁵⁷ I 1809 kom det også i stand flere viktige møter mellom kretsen rundt Wedel Jarlsberg, med menn fra handelspatrisiatet slik som Peder Anker, Severin Løvenskiold og brødrene Niels og Jacob Aall, og representanter for svenske styresmakter. Særlig viktig ble kontakten med Georg Adlersparre som sto bak statskuppet i Sverige i 1809 som endte med at kong Gustav 4. Adolf ble styrtet. I 1809 lanserte grev Herman Wedel Jarlsberg et program for å løsrive Norge fra Danmark og for å føre landet i union med Sverige. Sensommeren 1809 luftet greven og kretsen hans flere dristige planer om norsk frigjøring fra Danmark. Greven fikk liten støtte, og de fleste vurderte en reisning som helt urealistisk. Men Frydenlund mener at konspirasjonene styrket motstandsviljen. Ellers viser Frydenlund til at handelspatrisiatet på Østlandet hadde gode kontakter både i Sverige og England, og at disse ble intensivert i årene 1813–1814. En gruppe på 30–40 menn på Riksforsamlingen på Eidsvoll dannet i april og mai 1814 det som ble kalt «unionspartiet», som satte seg som mål at Norge måtte søke en ordening som innebar union med Sverige. Dette er det sterkeste uttrykket for en opposisjon mot regimet i København.

I 1812–1813 drev Sverige en offensiv og omfattende propaganda, og en rekke skrifter oppfordret nordmenn til opprør og tilslutning til det svenske regimet. Dette førte til en kamp mellom dansk og svensk riksstyre om den norske opinion med propaganda og motpropaganda som inneholdt skremsel og latterliggjøring av fienden og politiske løfter og garantier. Svensk propaganda lovet nordmennene fri konstitusjon, egne lover, egen skattlegging og egen administrasjon.⁵⁸ Løftene flyttet grenser og la føringer på forhandlingene mellom det norske politiske lederskapet og Carl Johan om den reviderte Grunnloven høsten 1814. Det forklarer en del av bakgrunnen for at norske samfunnstopper gjennom talte argumenter torde å presse

---

56 Lunden 1992: 135 og 138.

57 Frydenlund 2013: 23–42.

58 Hemstad 2013: 87–109.

Christian Frederik på møtet på Eidsvoll i februar 1814 til å gi avkall på arveretten til den norske tronen og å avskaffe eneveldet. Kjølfreden i januar 1814 og løftene fra Sverige skapte en ny politisk situasjon som nordmennene kunne utnytte i møte med kronprinsen. Samtidig røper propagandaen fra Sverige vissheten om at konstitusjonelle løfter ville vinne gjenklang i en norsk opinion.

Mye tyder på at det over tid hadde grodd fram misnøye hos norske eliter rettet mot riksstyret i København. Denne misnøyen er ikke alltid enkelt å fange inn i en tid med streng sensur. Selv har jeg funnet noen eksempler. I 1799 skrev Niels Carlsen, den rike kjøpmannen i Drøbak, til sin kone Martha at «maatte landet blive befriet fra det danske aag og de faa mænds vandstyre». Brevet var fortrolig og privat i den forstand at det ikke var meningen at andre enn kona skulle lese det. Martha måtte selv avgjøre om brevet skulle brennes, eller ikke, får vi vite. Men han hadde vel ikke «røbet sig på nogen maade», mente han.⁵⁹ I 1808 var frustrasjonen hans større: «En krig taales ikke. Hvad Norge er blitt ført ind i af ulykke, maa København ansvare for,» het det. Nå la han mindre skjul på hvor hen han adresserte sin kritikk, selv om brevet var stilet til sognepresten i Ås, Frederich Carl Lange. Sognepresten skrev tilbake at han delte Niels Carlsens bekymring. Han skrev: «Norges embedsmænd seer med frygt og negativitet paa den nød og lidelse der kunde have blivet undgaaet, om kloge mænd i vor bestyrelse, hadde handlet anderlædes. Et rigets styre maa bygges paa end større representation end der nu er tilfældet.»⁶⁰ Vi aner hos både kjøpmannen og sognepresten en klar kritikk av regjeringen i København. Vi ser tydelig kravet om representasjon. Korrespondansen mellom kjøpmannen og sognepresten vitner om sterk tillit mellom de to mektigste mennene i prestegjeldet. Like mye gir den også inntrykk av hvor stor misnøye det var med regimet i ledende kretser. Et lignende eksempel finner vi fra Bodø prestegjeld fra 1811. Sognepresten Arnoldus Schytte beretter til fogden Johan Ernst Berg i Salten: «Vi ere nu mange der ønsker en forandring i bestyrelsen, og ser frem til den dag da vore egne kan have

59 Frogn kommunearkiv, eldre korrespondanse. Brev fra Niels Carlsen til kona Martha, 12. aug. 1799.

60 Frogn kommunearkiv, eldre korrespondanse. Korrespondanse mellom sogneprest Frederich Carl Lange og Niels Carlsen, 14. og 16. mai 1808.

et ord med i laget.» Fogden svarer at han deler sogneprestens synsmåter, men at det er viktig at det ikke blir kjent hva de skriver og sier: «Vi maa communicere i coder og omskrevne ord, herefter.»⁶¹ Med dette er vi vitne til en regimekritikk som ikke var ment for en åpen offentlighet.

Øystein Idsø Viken har i sin masteroppgave funnet flere eksempler på regimekritikk i koder. Flere skribenter benyttet ironi, allegori og symbolbruk som omskrivninger for å ytre maktkritiske og opposisjonelle budskap. Dette kom fram i norske aviser og blader og i bok- og småskriftpublikasjoner. Han skriver: «Dette var ytringar som kunne vera lettfortolkelege nok til at representantar for regimet reagerte og ønskja forfattaren straffa, men samstundes så indirekte at domstolane ikkje evna å straffa skribenten, trass i at lovverket forbydde slike teknikkar for maktkritikk.»⁶² I 1809 kom det et anonymt innlegg i *Christiania Intelligentssedeler*. Her harselererte innsenderen over København som var «et Sted, hvor sand Humanitet og Sjæls Storhed daglig sees ...». Han ironiserte over «ægte dansk Tænkemaade».⁶³ En lignende innfallsvinkel har Mona Ringvej i det hun regner som «panegyrikkens kritiske funksjon» i den danske-norske tekstkulturen – aviser og tidsskrifter – på 1700-tallet og fram til 1814. Rosen fra skribentene kunne skape forventninger når kongen eller maktpersoner ble æret for å være rettferdig og frihetselskende, eller rosen kunne bikke over i noe som kunne forstås som hån når overdrivelsen ble mistenkelig stor eller brøt fullstendig med virkeligheten.⁶⁴

Å gjøre opprør med loven i hånd

Fantes det en folkelig opposisjon mot regimet med senter i København før 1814? På mange måter kunne den være mer direkte og tydelig enn den som eliten sto bak, men også hos allmuen finner vi kodet, omskrevet og tilslørt kritikk. Det mangler ikke på eksempler på folkelige aksjoner som hadde karakter av å være opprør eller opptøyer i Norge på 1600- og 1700-tallet.

61 Statsarkivet i Trondheim, Salten fogderi, journalsaker. Brev fra sogneprest Arnoldus Schytte i Bodø, 27. sept. 1811.

62 Viken 2012: resyme.

63 Viken 2012: 83.

64 Ringvej 2014a: 485–508.

Vi kan dele aksjonene inn i tre kategorier. Den første kategorien var de som sprang ut av misnøye og motstand mot skatter, som utgjorde flertallet av dem. Den andre var reaksjoner mot maktmisbruk fra embetsmenn, og disse reaksjonene kunne være koplet til skatteprotester. Den siste hovedkategorien, som først og fremst er konsentrert til årene 1790–1813, og særlig året 1813, er kornopptøyene, som ble utløst av at kjøpmennene skrudde opp prisene i nødsår.⁶⁵ I tillegg til disse aksjonene kan vi nevne militærnekt, som bygdefolket i Oppdal stilte seg bak i 1752, og lærdølene i 1801. I Oppdal ble rundt 90 soldater dømt til dødelig spissrotgang (som etterpå ble betraktelig mildnet) og lange fengselsstraffer (som også til slutt ble kraftig redusert), og bøndene i bygda ble ilagt bøter. Det som hadde utløst bondeopprøret i Oppdal, var at kongen hadde tatt fra dem privilegiet eller fritak for militærreksersis i fredstid som kompensasjon for at de holdt veiene over Dovrefjell i stand og skysset reisende. Tilsvarende bakgrunn var det for Lærdalsopprøret. En må spørre seg hvorfor bygdefolk var villig til å risikere så mye for en nokså begrenset frihet fra deler av militærtjenesten. Her rører vi ved kjernen i samfunnssynet til folkemassene på 1600- og 1700-tallet.

Oppdalsbøndene hadde argumentert med at de ville holde seg til «den kongelige frihed» som de hadde hatt fra gammelt. Lærdalsbøndene ga til kjenne flere ganger at de ikke kunne tro at kongen ville ta fra dem det gamle privilegiet, og ville ha sin sak prøvd direkte for kongen. Begrunnelsen vi møter, viser den sterke identiteten og æren som lå i å hevde et gammelt privilegium. Både lærdalsbøndene og oppdalsbøndene var villige til å risikere sine liv for å forsvare rettigheter.⁶⁶

Som Øystein Rian viser til, var hele samfunnet preget av legale strukturer og legal tenkning der sedvaneretten spilte stor rolle.⁶⁷ Og det som var lovlig, var gjerne det som hadde vært praksis i lang tid. Det er slående hvor viktig det var for allmuen å definere protesthandlingene sine som lovlige, og at det ikke var meningen å bryte lover og forordninger som kongen hadde gitt. Vi finner uhyre sjelden noe skriv som viser kritikk av konge, regime og samfunnsordning. En ville på ingen måte utfordre den autoriteten som kongen og staten representerte, eller rokke ved eller true den sosiale orden.

---

65 Dørum 2010: 71–104.

66 Dørum 2013: 85–92.

67 Rian 1992: 117–159.

Motstanden og kritikken var ofte rettet mot enkelte embetsmenn. Betyr det at allmuen bare var kongetro, og ikke så at kongen og regjeringen kunne stå bak tunge offentlige pålegg?

Instrumentell kongetroskap og folkelig regimekritikk

Sentrale historikere som Ernst Sars, Halvdan Koht, Jens Arup Seip, Sverre Steen og Knut Mykland har understreket kongetroskapen som et viktig kjennetegn ved holdningene som de norske bøndene i middelalder og tidlig ny tid hadde til regime og sentralmakt. Hovedsaken hos Halvdan Koht er at de norske bøndene aldri mistet troen på kongen, og at de aldri sluttet med å reise ned til København for å legge fram sine klager for ham. Ifølge Koht var det en rettstanke allerede i middelalderen blant folk at den norske kongen og landets lov og rett var det samme. Det var kongens ombud å sørge for lov og rett. Koht viser til folketradisjonen, hvor det går fram at folk kalte kongen for «far». Kongen var en farsfigur, men kongetroskapen hos bøndene var ikke naiv, snarere instrumentell.⁶⁸ Sverre Steen sier dette om de norske bøndene på 1500-tallet: «For dem [bøndene] eksisterte bare én virkelig embetsmann, kongen, ham adlød de, for han var verneren av sankt Olavs lov. Alle de andre, lensmenn og futer, var kongens tjenere, og når de gjorde noe galt, vilde kongen straffe dem.»⁶⁹ Både Øystein Rian og jeg har stilt spørsmål ved om kongetroskapen stakk så dypt i brede lag av den norske befolkningen.⁷⁰ Det finnes flere utsagn, skjønt de ikke alltid åpner for entydige tolkninger, som kan kaste lys over kritiske holdninger hos allmuen rettet mot regimet sentralt.

En sommerdag i 1787 skrev sognepresten i Råde til fogden i Moss og fortalte at allmuen i og rundt Drøbak hadde samlet seg i sinne og klaget over den nød og elendighet som hadde rammet dem. Sognepresten var blitt varslet om dette og hadde ridd ut til folkemassen, og forsøkt å roe dem ned. Han fikk aldri ut av de frammøtte hva som hadde utløst dette sinnet. Han

68 Koht 1926: 152.

69 Steen 1935.

70 Rian 1992: 117–159, Dørum 2009: 99–122.

fikk høre at noen hadde sagt til de andre at de måtte holde munn. Men det suret etter hvert rykter om at danskene var grådige og slemme karer, og at Danmark var en utsuger, og at nordmenn greide seg best på egen hånd. Informantene var tjenestefolkene hans. Kritikken rettet seg mot andre enn det lokale embetsverket. Det er interessant at presten hadde merket seg at de aller fleste svarte det samme når de ble spurt: «Jeg har intet seet og hørt, andet end at det var nogle slåsskæmber ude på veien og lagede theater.»⁷¹ At et lederskap instruerte sambygdingene om hva de skulle si, går igjen i mange opptøyer og aksjoner. Ord og handlinger ble således tilsørt gjennom ledelse og organisering.

Oppdalingene var i 1752 imponerende samstemte under militæropprøret og etterpå når etterforskning og forhør pågikk. Ved brev i budstikker ble beskjeder sendt rundt i hele bygda, og bygdefolket møttes på bestemte steder. Ord og handlinger ble godt koordinert. Alt tyder på et sterkt lederskap som øvde en sterk kontroll. En leder og hans medhjelpere ble til slutt sirklet inn, men uten at myndighetene lyktes i å felle dem med bevis. Både bønder og soldater hadde fått streng beskjed om å nekte å etterkomme krav. En skulle si minst mulig, og helst holde munn i møte med embetsmenn og offiserer. Skulle det sies noe, var det faste fraser som lederen eller lederne hadde bestemt og skrevet på lapper. Vitneutsagnene fra de mange oppdalingene var mistenkelige like. Det var uråd å få noen til å røpe anførere. Alle sa at de hadde like mye del eller skyld i det som skjedde. Svarene var avtalt og bestemt på forhånd. Da sorenskriveren spurte en større folkemengde om hvem det var som sto bak, sa de samstemte: «Oss ere alle enige herom.»⁷²

Når det gjelder det store militæropprøret i Oppdal, har vi ingen holdepunkter for åpen kritikk av «de store» eller «storkarene» i København. Imidlertid var aksjonene et åpent brudd med kongens lov og forordninger, og aktoren under rettssaken mente at ugjerningene måtte straffes som et opprør. Oppdalingene hadde satt seg imot kongen og truet samfunnsordenen, og den militære lovgivningen satte strenge straffer for militærnekt, som spissrotgang og fengselsstraff. Soldatene som nektet å delta i militærovelsene, og bøndene som nektet å utstyre dem med proviant og

71 Råde kommunearkiv, Råde formannskap, korrespondanse. Brev fra sognepresten i Råde til fogden i Moss, 4. aug. 1787.

72 Dørum 2013b.

utstyr, opplevde støtte fra både sivile og militære myndigheter. De ble ikke definert som opprørere og slapp dermed dødsstraff. I den nevnte saken fra Råde har vi belegg for kritikk av danskene og trolig regimet som Danmark representerte. Fra Ullensaker er eksemplet enda tydeligere.

I 1797 berettet sognepresten i Ullensaker, Jacob Lund Munthe, om at bygdefolket hadde murret og sagt stygge ting, men på en måte som for han var uforståelig. Det hersket likevel ikke tvil om at ullsokningene var misfornøyde med myndighetene, men det var vanskelig å få noen til å forklare ham hvorfor. Men så hadde noen tjenestefolk på prestegården funnet tre-pinner som lignet en mannsfigur, med reip rundt halsen. Presten hadde fått en tjenestegutt til å røpe at det skulle forestille en slem storkar i København som hadde lagt skatt på folk.⁷³ Presten trodde ikke kritikken rammet det lokale embetsverket som han var en del av, men at den var rettet mot dem som satt med makten i København. Presten sier selvsagt ikke at kritikken gikk på kongen, og vi har heller ikke noen holdepunkter for å hevde det. Men det er langt fra det kjente bildet av bønder i strid med prest og fogd.

I 1809 formulerer den samme sognepresten seg skarpere og tydeligere i en brevveksling med fogden på Øvre Romerike: «Bonden ved at man maa behage de store i København med gode ord, men han ved ogsaa at sogneprest og foged ikke er skyld i skat og krig. Det er storkarene i København som har skyld i det, hedder det.»⁷⁴ Storkarene kunne lett bli omskrivninger av de dårlige rådgiverne kongen måtte ha, om ikke kongen selv var en av storkarene. Igjen har vi et eksempel på den skjulte, men kritiske offentligheten som forutsatte en viss tillit mellom folk og embetsmenn. Noen bønder hadde åpnet seg for embetsmennene. Det som gjør prestens utsagn troverdige, er at han i sine brev risikerte å sette sin egen stilling i fare om noen tystet til noen lenger opp i systemet.

Med alle disse utsagnene får vi eksempler på en skjult, kodet folkelig offentlighet med omskrivninger av kritikken som var eller kan ha vært rettet mot regimet sentralt. Det siste brevet ville, om en nidkjær og hissig embetsmann hadde kommet over det, lett kunne bli tolket som kritikk av

73 Ullensaker kommunearkiv, eldre korrespondanse. Korrespondanse mellom sogneprest og lensmann i Ullensaker, 5. sept. 1797.

74 Ullensaker kommunearkiv, eldre korrespondanse. Korrespondanse mellom sogneprest i Ullensaker og fogden på Øvre Romerike, 28. mai 1809.

konge og regjering. Vi finner mer støtte for at bøndene stilte seg kritisk til regimet i København i et bondebrev fra Råde fra 1805. Forfatteren har med hensikt gjort seg anonym, men han skriver til en sambygding: «De tunge befalinger fra Danmark maa vi tro vil blive lindret. Vi maa have haab til vor foged og vor prest om hjælp med de strenge bud som nu har kommet til vor bygd.»⁷⁵ Her har vi bevis på at bøndene fant støtte hos de lokale embetsmennene i møte med de kongelige befalingene som de mislikte fælt.

Ifølge Mona Ringvej skal bøndene også ha fått del i de nye politiske ideene som hun ser som en demokratisk arv fra det opplyste eneveldet.⁷⁶ Hun viser til grunnlovskast fra 1814 der bøndene forsvaret trykkefriheten. Det gjelder ett utkast fra bønder i Gudbrandsdalen og ett fra bønder i Eidsvoll med samme budskap. I begge tilfellene ønsket bøndene frihet til å skrive supplikker uten å være avhengig av pennen og velsignelsen fra embetsmannen, slik lovverket gav påbud om. Her fremmet bøndene trykkefrihet på grunnlag av en kjent erfaring og det som lenge hadde vært et stengsel for åpen og fri kommunikasjon mellom dem og kongen. Ringvej bygger her på masteroppgaven til Frode Dyrnes Homb.⁷⁷ Homb går langt i å tillegge østlandsbøndene i 1814 stor kunnskap om de nye politiske ideene ut fra grunnlovskastene. Han finner at menn fra øverste bondesjikt, først og fremst fra Mjøsregionen, var opptatt av at mange skulle ha stemmerett, at aristokratiet ikke burde ha «friheter» eller privilegium, og en burde få ordninger som gjøre det lettere å holde styr på og kontrollere embetsmennene. Homb argumenterer for at forslagene vitner om en bondeideologi.⁷⁸

Vi finner enda mer fra kildene. Eirik Holmøyvik poengterer at bondeutkastene fra Gudbrandsdalen, Hedemarken og Modum tok klart avstand fra eneveldet, mens utkastet fra Toten forutsetter en folkevalgt nasjonalforsamling basert på samme stemmerett for bønder som for andre stender.⁷⁹ Det finnes også belegg for at bønder i private brev hadde tanker om styreform, og trolig om eneveldet. Et anonymt bondebrev fra 1811 fra Ås i Follo sier dette: «Et styre af en mand er ikke altid det beste. Flere hoveder

75 Aarneberg privatarkiv, anonymt brev fra en bonde til annen, 2. okt. 1805.

76 Ringvej 2014b: 67–93.

77 Homb 2011.

78 Homb 2014: 29–46.

79 Holmøyvik 2012: 309–310

tenker bedre end et hoved. Maate man forstaa det.»⁸⁰ Utsagnet gir ikke grunnlag for en helt entydig tolkning. Men mest sannsynlig er det kongen som er det ene hode og et styre av én mann, og det harmonerer godt med at de mest opplyste bøndene liksom mange av embetsmennene i grunnlovsutkastene tok avstand fra eneveldet. Spørsmålet blir likevel hvor representative enkelte menn fra bondeeliten var for bredere sjikt av befolkningen, eller om de stod nærmere embetsmennene. Ikke desto mindre er det grunn til å tro at også bondeelitene fra slutten av 1700-tallet fikk del i de nye opplysningsideene, og at det fantes regimekritiske holdninger på bygdene som i byene som fikk næring av nødsårene 1807–1814. I 1808 skrev fogden på Øvre Romerike at den gamle kongetroskapen nå var blitt satt på prøve, og at folk talte onde ord om København og regjering. Lignende kildeutsagn har vi fra andre østlandsbygder fra disse krigsårene.⁸¹

Eneveldets undergang

Hovedsaken i denne framstillingen har vært å vise at nordmennenes innsats for å avskaffe eneveldet i februar 1814 hadde bakgrunn i en opinionsutvikling tilbake til 1700-tallet. Nordmennene fikk en fortjent frihet. Den ble ikke kastet eller tvunget på dem, som det er blitt hevdet. Læresetningen *Friheten i gave* gir liten mening. Det var en norsk opinion, eller utbredte oppfatninger i elitene og trolig også i deler av bondestanden, som «stormennene» på Eidsvoll på stormannsmøtet kunne støtte seg på når de overtalte kronprinsen til å gi avkall på arveretten. Motstanden mot eneveldet var stor. En regimekritisk misnøye blant norske eliter kan spores tilbake til 1760- og 1770-årene. Kravet om eget norsk universitet dukket allerede opp i 1761 i forbindelse med at Det trondhiemske Selskab ble stiftet. Men det er først med trykkefriheten i årene 1770–1772 at misnøye og krav fikk komme til uttrykk, og at vi aner en mer prinsipiell kritikk av helstatspolitikken. Sentrale kritikere var menn av handelsborgerskapet i Norge som særlig ble rammet av den statlige favoriseringen av København. Trykkefrihetsperiodene 1770–1772 og 1784–1799 må ha stimulert dannelsen av debatterende offentligheter i Norge blant embetsmenn og borgere, der regimekritikk ble

80 Ås kommunearkiv, Ås formannskap, anonymt bondebrev, 3. juli 1811.

81 Dørum 2009.

formet i koder og omskrivninger og utvekslet innen sosiale nettverk via samtaler, brev og rykter. Det oppsto miljøer som formidlet opplysnings-tidens frihets- og likhetsideer, og konsekvensen var at eneveldet var dømt til undergang. Veksten i aviser og tidsskrifter som sirkulerte i Norge i siste del av 1700-tallet – mange av dem utenlandske – er et mål på framveksten av denne offentligheten.⁸² Vi kan legge til at professor Schlegel med sine utlegninger av naturrett og folkerett og gjennom formidling av konstitusjonell tankegang kom til å utøve sterk innflytelse på sentrale eidsvolls- og grunnlovsmenn, som hadde studert ved universitetet i København i 1790-årene.⁸³

Den folkelige misnøyen med regimet i København hadde røtter lenger tilbake i tid, og var en reaksjon på en hardhendt og byrdefull skattepolitikk som ble introdusert på 1600-tallet. Det var ikke all bondemotstand i Norge som var rettet mot det lokale embetsverket. Bøndene forsto at kongen og regjering sto bak skattepåleggene, og det er grunn til å tro at kongetroska-pen kunne være mer instrumentell – tomme øvelser i kongedyrking som en del av tidens smiskekultur – enn reell. Mot slutten av 1700-tallet og enda mer i nødsårene 1807–1814 finner vi enkelte uttrykk for det Scott kaller *hidden transcript* i bondestanden, eller omskrevet og kodet kritikk av dem som styrte i København. Dette må vi se som en klar parallell til tilsvarende regimekritiske ytringer hos elitene. Trolig er det vanskelig å skille klart mellom en folkelig og en elitedominert offentlighet i årene før 1814. Mye tyder på at motstanden mot eneveldet i 1814 hadde en bredere sosial forankring i Norge enn det tidligere forskning har lagt til grunn. Dette betyr at den dansk-norske maktstaten ikke lyktes i å pasifisere eller disiplinere befolkningen i så stor utstrekning som den hadde ønsket.

Litteratur

Bergsgård, Arne: Valadressene til Christian Frederik, *Historisk tidsskrift* 1943–1946, 3: 1–40.

Bergsgård, Arne. *Året 1814*. bd. 1. *Grunnlova*. Oslo 1943.

Bjerkås, Trond: Revolusjonær tale? Nye perspektiver på eidsvollsadressene. *Historisk Tidsskrift* 1/2014, 93: 95–124.

82 Krefting, Nøding og Ringvej 2014.

83 Mestad 2014b.

- Bregnsbo, M. *Samfundsorden og statsmagt set fra prædikestolen. Udviklingen i præsternes syn på samfundsorden og statsmagt i Danmark 1750–1848, belyst ved trykte prædikener*, København 1997.
- Christensen, D. Ch., P.E. Suhm som kritiker af den dansk-norske enevælde 1771–1774, i E. Tjønneland (red.) *1700-tallets politiske og litterære offentlighet*. Oslo 2014: 393–412
- Dyrvik, Ståle (sammen med Ole Feldbæk): *Mellom brødre 1780–1830*, bd. 7 i *Aschehougs Norgeshistorie*. Oslo 1996.
- Dørum, Knut (Dørum 2013a): Et oppgjør med eneveldet og standssamfunnet. Dannelsen av en folkelig offentlighet i Norge. *Historisk tidsskrift* 1/2013; 92: 91–123.
- Dørum, Knut (Dørum 2013b): Det store militæroprøret i 1752. Historien om et ukjent drama i Oppdal. *Bøgda vår* 2013: 85–92.
- Dørum, Knut: «Den gamle kongetroskab sættes stadig mer paa prøve.» Fant det sted et skifte i den norske allmuens syn på konge og regjering i 1807–1814? I: Glenthøj, Rasmus og Frydenlund, Bård (red.), *1807 og Danmark-Norge. På vei mot atskillelsen*. Oslo 2009: 99–122.
- Dørum, Knut: Opprør eller legitim prosess. Kommunalisme og folkelige aksjoner i Norge ca. 1700–1850. I: Sandvik, Hilde (red.), *Demokratisk teori og historisk praksis. Forutsetninger for folkestyre 1750–1850*. Oslo 2010: 71–104.
- Evju, Håkon: J.F.W. Schlegel og 1790-tallets debatt om eneveldets legitimitet, I: Mestad, Ola (red.) *Frihetens forskole. Professor Schlegel og eidsvollsmennenes læretid i København*. Oslo 2013: 31–52.
- Evju, Håkon: Ved Kritikkens grense – Peter Colletts anmeldelse av M.G. Birkners *Om trykkefriheten og dens Love*, I: Tjønneland, Eivind (red.), *Kritikk før 1814. 1700-tallets politiske og litterære offentlighet*. Oslo 2014.
- Frydenlund, Bård: Før unionspartiet. Omstridte forbindelser og norske møter om helstatens fremtid 1809–1814. I: Frydenlund, Bård og Storsveen, Odd Arvid. (red.), *Veivalg for Norden 1809–1813*. Oslo 2013: 23–42.
- Frydenlund, Bård: *Spillet om Norge. Det politiske året 1814*. Oslo 2014.
- Glenthøj, Rasmus: *Skilsmissen. Dansk og norsk identitet før og etter 1814*. Odense 2012.
- Hemstad, Ruth: «... oversvømmet Norge med oprørske Proclamationer»: Svensk propaganda i Norge 1812–1813. I: Frydenlund, B. og Storsveen, O.A. (red.), *Veivalg for Norden 1809–1813*. Oslo 2013: 87–109.
- Holmøyvik, Eirik: *Maktfordeling og 1814*. Oslo 2012.
- Homb, Frode Dyrnes: «De snakker politik [...] de er ikke bønder mere.» Synet på embetsmenn og frihet og likhet hos bøndene i 1814. I: Hommerstad, Marthe og Nordhagen Ottosen, Morten (red.), *Ideal og realitet. 1814 i politisk praksis for folk og elite*. Oslo 2014: 29–46.
- Homb, Frode Dyrnes: *Bøndene i 1814*, masteroppgave i historie. Oslo 2011.
- Koht, Halvdan: *Norsk bondereising. Fyrebuing til bondepolitikken*. Oslo 1926.

- Krefting, Ellen, Nøding, Aina og Ringvej, Mona: *En pokkers skrivesyge. 1700-tallets dansk-norske tidsskrifter mellom sensur og ytringsfrihet*. Oslo 2014.
- Lunden, Kåre: *Norsk grålysning. Norsk nasjonalisme 1770–1814 på allmenn bakgrunn*. Oslo 1992.
- Mestad, Ola (Mestad 2014a): Suvereniteten tilbakegitt det norske folk ved Kieltraktaten. Det oversedde natur- og statsrettsgrunnlaget for norsk sjølvstende og grunnlov i 1814, *Historisk tidsskrift* 1/2014, 93: 35–65.
- Mestad, Ola (Mestad 2014b) (red.): *Frihetens forskole. Professor Schlegel og eidsvollmennes læretid i København*. Oslo 2014.
- Mykland, Knut: *Kampen om Norge 1784–1814*, bd. 9 i *Cappelens Norgeshistorie*. Oslo 1978.
- Rian, Øystein: Den frie og stolte norske bonden. Myter og realiteter. I: Winge, H. (red.), *Lokalsamfunn og øvrighet i Norden ca. 1550–1750*. Oslo 1992: 117–159.
- Rian, Øystein: *Sensuren i Danmark-Norge. Vilkårene for offentlige ytringer 1536–1814*. Oslo 2014.
- Ringvej, Mona (Ringvej 2014a): Panegyrikkens kritiske funksjon. I: Tjønneland, E. (red.), *Kritikk før 1814. 1700-tallets politiske og litterære offentlighet*. Oslo 2014: 485–508.
- Ringvej, Mona (Ringvej 2014b): Trykkefriheten i 1814 – Det opplyste eneveldets demokratiske arv. *Historisk tidsskrift* 1/2014, 93: 67–93.
- Scott, James C.: *Domination and the Arts of Resistance. Hidden Transcripts*. Yale 1990.
- Seip, Jens Arup: Teorien om det opinionsstyrte enevelde. *Historisk tidsskrift* 1957–1958: 38: 397–463.
- Seip, Jens Arup: *Utsikt over Norges historie. Tidsrommet 1814–ca. 1860*, bd. 1. Oslo 1974.
- Sejersted, Francis: *Den vanskelige frihet 1814–1851*, bd. 10 i *Cappelens Norgeshistorie*. Oslo 1978.
- Sogner, Sølvi: Bondeluten i reformasjonsårhundret. *Heimen* 1961; XII: 61–71.
- Sogner, Sølvi: *Krig og fred 1660–1780*, bd. 6 i *Aschehougs Norgeshistorie*. Oslo 1996.
- Steen, Sverre: *1814*, bd. 1 i *Det frie Norge*. Oslo 1951.
- Steen, Sverre: *Det norske folks liv og historie gjennom tidene*, bd. IV. Oslo 1935.
- Steen, Sverre: *Langsamt ble landet vårt eget*. Oslo 1967.
- Storsveen, O. A.: Fornuftig Kierlighed til Fædrelandet, En analyse av norsk patriotisme mellom 1784 og 1801, i O.A. Storsveen mfl., *Norsk patriotisme før 1814*. Oslo 1997.
- Veaa, Erik: *Likhetsidéen i Norge i 1790-årene*. Oslo 1956.
- Viken, Øystein Lydik Idsø: *Makt mellom linene. Makt og allmente i Noreg 1807–1814*, masteroppgave. Oslo 2010: resyme.

KAPITTEL 4

«Mit Votum var Nej»

*Sogneprest Hans Jacob Grøgaard
- en motstrøms politiker på Eidsvoll*

Berit Eide Johnsen

Av de 112 representantene som møtte i riksforsamlingen på Eidsvoll i 1814, tilhørte omkring 30 «unionspartiet», «svenskepartiet» eller det som enkelte kalte for «det wedelske parti». Hans Jacob Grøgaard (1764–1836), sogneprest i Vestre Moland prestegjeld, som også omfattet tettstedet Lillesand og annekset Høvåg, var én av dem. Hvem var denne mannen? Hvilke standpunkter tok han på Eidsvoll? Hvordan markerte han seg der?

Jeg vil først gi en biografisk skisse og plassere Grøgaard som prest og pedagog. Deretter vil jeg se på hvordan han ble valgt til utsending til grunnlovsforsamlingen. Hans engasjement på lokalnivå i Det Kongelige Selskab for Norges Vel vil bli vektlagt som forklaring på hvorfor han ble valgt til eidsvollsutsending.

Den sentrale delen av denne artikkelen vil dreie seg om de viktigste sakene Grøgaard engasjerte seg i på Eidsvoll. Her vil hans synspunkter, standpunkter og handlinger bli plassert i en større kontekst. Når vi skal forsøke å forstå og tolke dem, må de nemlig sees på bakgrunn av grupperingene på Eidsvoll, de internasjonale og nasjonale hendingene så vel som de lokale erfaringene. Bakgrunnen er Napoleonskrigene, de langvarige krigene som endret europakartet og Europas historie. Krigen 1807–1814, da Danmark-Norge var med, endret Norges historie. Krigen hadde også stor betydning på det lokale plan. Det er derfor naturlig å trekke Grøgaards erfaringer fra krigen inn i analysen.

Utdannelsen til teolog i København, prestegjernen og nettverket av norske embetsmenn vil også bli tatt i betraktning når jeg skal vurdere Grøgaard som eidsvollsmann. Fra slutten av 1700-tallet og ut over 1800-tallet var

norske prester preget av opplysningstidens tanker. Norge for 200 år siden var dessuten et standssamfunn, og i det lillesandske lokalsamfunn var sognepresten på toppen av hierarkiet, en del av den sosiale og intellektuelle eliten.

Til slutt vil jeg presentere samtidens og ettertidens syn på Grøgaards innsats, og også trekke inn hans egne inntrykk og vurderinger.

Hva bygger denne artikkelen på? Det er for det første skrevet flere kortere biografier om Grøgaard. Han er også omtalt i ulike sammenhenger, blant annet i et oversiktsverk over barnelitteratur i Norge.¹ Dessuten publiserte han selv en del – både prekenes, anekdoter, pedagogiske tanker og lesebøker for barn. Men ikke minst foreligger det et omfattende kildemateriale om 1814. Flere av grunnlovsmennene hadde utarbeidet utkast til taler før de ankom Eidsvoll. Mange av dem skrev brev, opptegnelser, taler og dagbøker i løpet av oppholdet der, og erindringer i ettertid. Svært mye av dette er bevart. Ved hjelp av øyenvitneskildringer er det mulig å følge de folkevalgte fra time til time, ja, ofte fra minutt til minutt, på vei til Eidsvoll i begynnelsen av april, under de formelle forhandlingene, under måltidene og i mer uformelle sammenhenger, helt til de forlot Eidsvoll seks uker senere.² Man får et sterkt inntrykk av at de fleste av de 112 godt visste at de var med på noe helt spesielt, og at beretninger om begivenhetene var verdt å bevare for ettertiden. Også Hans Jacob Grøgaard skrev utkast til taler, notater og brev mens han var på Eidsvoll, og mye av dette er bevart. Også han ble omtalt i andres beretninger. Men ikke bare er begivenhetene godt dokumentert gjennom samtidige kilder. Forskningen på 1814 har også vært formidabel. 1814 er en sentral del av vår nasjonale historie. Det er i løpet av de siste årene kommet mange biografier, monografier og artikler som kaster nytt lys over dette mirakelåret og krigen som ledet fram til hendingene i 1814.

Opplysningsprest og pedagog

Hans Jacob Grøgaard var født 5. april 1764 i Hof i Solør (i nåværende Hedmark fylke).³ Hans far Johannes Grøgaard, skreddersønn fra Kristiansand,

1 Hagemann 1965; Dokka 1967.

2 Se kilde- og litteraturlisten. Fure 1989 (ny utgave 2013) er et kildeutvalg med sammenbindende tekster som gir et godt oversyn over hendelsene på Eidsvoll i 1814.

3 Biografiske opplysninger bygger på Neumann 1836; Paul Botten-Hansen 1856–60; Thrapp 1884.

var en som evnet å komme seg opp og fram. Vi kan si at han gjorde en *klassereise*. I Solør var han først skolelærer, siden sakførerfullmektig og underoffiser. Etter at han sammen med familien flyttet til Bergen i 1767, ble han først ansatt som klokker ved St. Jørgens Hospital og i 1789 som «Førstelektiehører» ved Bergens Latinskole.

Johannes Grøgaard ble regnet som en dugelig, men svært streng lærer. Begge deler fikk stor betydning for sønnen. Hans Jacob lærte latin, «og det grundigt», heter det.⁴ I den videre skolegangen, med andre og dyktigere lærere, lærte Hans Jacob seg også tysk og fransk, matematikk og fysikk. Dessuten lærte den unge gutten å spille fløyte, og han ble medlem av det musikalske selskap i Bergen, «de frivillige Harmonisters Akademie» – *Harmonien*.⁵ Både fløytespill og skuespill fortsatte han med de følgende årene, noe som ble regnet som en viktig del av den borgerlige dannelse.

Da Hans Jacob Grøgaard var 17 år gammel, reiste han til København for å starte sine universitetsstudier.⁶ Etter at han i 1784, bare 20 år gammel, hadde tatt teologisk embetseksamen etter tre år med de beste karakterer, forlot han København for å bli huslærer og etter et par år personellkapellan hos prost Heiberg i Skjold menighet (i Rogaland). I 1789, etter prost Heibergs død, fikk han en liknende stilling hos prost Krog i Skudenes. I 1792 ble han gift med prostens datter Anne Marie (1772–1851).⁷ Med henne fikk han hele elleve barn mellom 1795 og 1817. To av dem døde tidlig, mens ni altså vokste opp.⁸

Som gift mann og etter hvert familiefar ble stillingen på Karmøy for trang. I 1796 reiste han derfor til København for å søke en annen og bedre

4 Neumann 1836: 4.

5 Neumann 1836: 5. «de frivillige Harmonisters Akademie» var stiftet av rektor ved Bergens Latinskole 1756–1781, Boalth. Senere fikk det navnet «Det harmoniske Selskap» eller «Harmonien».

6 Neumann 1836: 6.

7 Også kalt Anna Maria og Anna Marie Krog (1772–1851). Thrap 1884: 184; Botten-Hansen 1856–1860: 53.

8 Ni av Grøgaards barn, tre sønner og seks døtre, vokste opp, mens to døde som barn. Sønnene var Johannes (1798–1878, kjøpmann og konsul, Lillesand), Troels Christian Krog (1800–46, lensmann, utvandret til Texas), Christian Edvard (1804–16) og Frederik Christian Holberg (1817–46, handelsmann). Døtrene var Anne Johanne (1793–1804), Helene Sophie (1795–1882, gift med kjøpmann Hammer, Lillesand), Anne Maria (f. 1802, gift med malermester Hans G. Müller, Bergen), Anne Johanne (1807–78, kalt Hanna, gift med presten Koren, Halden), Antonette Margrethe Helene (1809–84, ugift), Vilhelmine Fredrikke (1812–49) og den yngste Charlotte Lovise Amalie (1814–97, gift med kjøpmann Johan Fredrik Vilhelm Krog, Flekkefjord). Botten-Hansen 1856–60: 62. Familieskjema for Hans Jacob Grøgaard.

stilling. Mens han ventet, var han et år hjelpeprest i Ousted og Lethrabort (grevskapsgodset Ledreborg på Sjælland).⁹ Så, i mars 1797, ble han utnevnt til residerende kapellan i Øyestad prestegjeld i Nedenes amt. Etter 14 år i Øyestad kom Grøgaard som sogneprest til Vestre Moland i 1811. Våren 1823 forlot han Vestre Moland etter 12 år for å bli sogneprest i Nykirken i Bergen. Han nærmet seg 60 år, og «Min Kraft forgaaer», konstaterte han. Det er tydelig at han opplevde de lange og besværlige reisene rundt om i Vestre Moland og Høvåg som belastende. I avskjedstalen til Høvåg menighet sa han rett ut at han «ikke meget længere kunde udholde dette Kalds Besværligheder». Men han reiste ikke med glede, tvert imot: «Vi skilles med Smerte og ei uden Taarer paa begge Sider. [...] Farvel elskede Høvaag-Menighed!», avsluttet han, «Embeds-baander opløses nu, men Kjerlighedens Baand aldrig.»¹⁰ Sogneprestembetet i Nykirken hadde han resten av livet, til sin død i 1836.¹¹

Hans Jacob Grøgaard er blitt beskrevet som en framstående representant for opplysningstidens prester.¹² I Øyestad gikk han i 1803, sammen med prost Axel Christian Smith, i bresjen for å få erstattet Kingos salmebok med den evangelisk-kristelige salmeboken.¹³ Den nye salmeboken var sterkt preget av opplysningstankegangen, og var derfor bare i liten grad tatt i bruk rundt om i menighetene i Norge.¹⁴ Men Grøgaard lyktes, skjønt ikke uten motstand.

Grøgaard hadde, som sine geistlige meningsfeller, planer for lese-selskaper og allmuebiblioteker. Som prest kom han i nær kontakt med sin menighet, ikke bare gjennom gudstjenestene og andre kirkelige handlinger, men også som lærer, som forkjemper for bedre landbruksmetoder, ja til og med som legekyndig.¹⁵ Medisinske skrifter hørte til hans yndlingslektyre.¹⁶

9 I løpet av det året han var hjelpeprest der, fikk han nær kontakt med godseieren, grev Holstein, og hans familie. Særlig stod han på god fot med grevens sønn. Dette vennskapsforholdet kunne naturlig ført til at Grøgaard hadde tatt imot et kall på grevens gods, men han ville til Norge. Neumann 1836: 10.

10 Grøgaard 1823: 48. Fra talen i Høvåg kirke.

11 Sagen 1836.

12 Hans Jacob Grøgaard, Norsk biografisk leksikon.

13 Grøgaard 1803 I.

14 Elstad og Halse 2002: 132.

15 Hans Jacob Grøgaard, Norsk biografisk leksikon.

16 Neumann 1836: 27.

Han hadde en «elektrisitetmaskin» som han helbredet med, og enkelte beskyldte ham av den grunn for å være i besittelse av overnaturlige krefter.¹⁷ I Øyestad arbeidet han iherdig sammen med prosten for å få innført tvungen koppevaksinasjon.¹⁸ Også i Vestre Moland var han sterkt opptatt av å bedre befolkningens helse, gjennom koppevaksinering og gjennom å få ansatt den første jordmoren. Et slikt engasjement hadde han til felles med mange av tidens opplysningsprester.

Sist, men ikke minst: Han hadde stor interesse for skolevesenet og var en banebrytende lærebokforfatter. Særlig hadde han ideer om hvordan man kunne gi ungdommen elementær undervisning i en situasjon med lite ressurser. I 1813 fikk han trykt en avhandling i *Historisk-Philosophiske Samlinger*, utgitt av Det Kongelige Selskab for Norges Vel.¹⁹ Den hadde tittelen «Omveien eller Forslag til Oplysningens Fremme i de Norges Egne, hvor faste Skoler ei kunne have». ²⁰ Grøgaard mente at det var urealistisk, på kort sikt, å få utdannet tilstrekkelig antall lærere på lærerseminarene.²¹ Derfor måtte man «til Ungdommens Underviisning [...] indrette Elementar-Bøgerne saaledes, at Forældrene (især Mødrene gjør jeg Regning paa) kunde let veilede deres børn til Kundskaber og Tænksomhed». ²² Det var altså mødrene han satset på. Han forfattet også tre lærebøker for barn: En *ABC* i 1815, en lesebok, *Læsebog for Børn, især i Omgangsskole-distrikterne*, i 1816, og en lærebok i religion, *Lommebog for gode Børn*, i 1829.²³ De to første var blant de mest brukte i omgangsskolene ut over 1800-tallet. Her satte Grøgaard sine ideer fra *Omveien* ut i praksis. I forordet til *ABC*-en heter det: «Børns Underviisning bør begyndes med det letteste og forstaa-

17 Grøgaard 1803 II.

18 Dahl 1972: 102.

19 Grøgaard 1813. Om *Det Kongelige Selskab for Norges Vel*, se Collett og Bjerke (red.) 2009.

20 Daae 1889: 64. Pavels skriver i sin dagbok: «I Classesamlingen [i Det Kongelige Selskab for Norges Vel] besluttedes, at Grøgaards Afhandling skulde trykkes uforandret og uden Noter, men at Biskoppen skulde gjøre et Tillæg, hvori han (baade mod Grøgaard og mig) vilde paastaae Præsternes Duelighed og Forpligtelse til at danne Skolelærere. Det er nu Mandens [dvs. biskoppens] Kjøphest.» Dette «Efterskrift af Selskabets 3die Classe» ble trykt i Grøgaard 1813: 173–176. Hovedbudskapet er et forsvar for det eksisterende omgangsskolevesenet, og at man ikke kunne trekke den slutning av Grøgaards opptelling av vanskeligheter «at hiint Skolevæsen næsten er unyttigt, og denne Dannelse næsten umulig».

21 Grøgaard 1813: 129.

22 Grøgaard 1813: 131.

23 Grøgaard 1815; Grøgaard 1829; Grøgaard 1843.

eligste. [...] Børn bør ikke begynne med at læse andet, end hvad de kunne tænke noget ved.» Og så videre: «Underviisningen bør være fornøielig uden Skjenden, Hug og Slag.»²⁴ Her var det bort med tukt og tankeløshet og inn med fornøyelse og forståelse.

Valgene i mars

Det var særlig to viktige hendinger som gikk forut for, og ledet fram til, grunnlovsforsamlingen på Eidsvoll våren 1814. Den første var Kielfreden, som ble undertegnet sent på natten mellom 14. og 15. januar, og der kong Frederik 6. ble tvunget til å avstå Norge til den svenske kongen. Den andre var det såkalte *notabelmøtet* eller *stormannsmøtet* på Eidsvoll 16. februar, der det ble bestemt at folket selv skulle velge sine representanter til den grunnlovgivende forsamlingen.²⁵

Fredag 11. mars 1814 foregikk en helt spesiell begivenhet i Vestre Moland kirke: På prins Christian Frederiks befaling av 19. februar skulle det velges valgmenn, som igjen skulle velge representanter til grunnlovsforsamlingen. Overklassen var til en viss grad orientert, men allmuen, som bestod av vanlige bønder, sjøfolk, håndverkere og arbeidsfolk, var jevnt over uvitende om det storpolitiske spillet som var i gang. Ukonfirmerte og tjenestepiker hadde ikke adgang til kirken denne dagen, og kvinner ble oppfordret til å holde seg i bakgrunnen.²⁶ Men siden det ikke var utarbeidet detaljerte forskrifter, var det heller ikke helt klart hvem som hadde stemmerett, hvem som var valgbare, og hvordan det skulle stemmes. Enkelte steder i Norge hersket det full forvirring. Men i Vestre Moland kirke som andre steder var det bønder, embetsmenn og borgere over 25 år med en viss eiendom som stemte og ble regnet som valgbare.

De offentlige dokumentene som gjaldt Norges nye politiske stilling, ble opplest i kirken. Menigheten avla ed på at de ville hevde Norges selvstendighet, og våge liv og blod for det elskede fedrelandet. En adresse til prins Christian Frederik, som samtidig var en fullmakt, ble undertegnet av 13

---

24 Grøgaard 1815: 2. Fortale.

25 Nielsen 1905: 46–57.

26 Stubhaug 2014: 220.

menn fra Vestre Moland sogn (inklusive tettstedet Lillesand) og 12 fra Høvåg sogn.²⁷

Hvem var de 25 som undertegnet adressen og fullmakten til prinsregenten i Vestre Moland kirke? Den som med største selvfølgelighet og som førstemann signerte dokumentet, var sogneprest Hans Jacob Grøgaard. En annen som skilte seg ut, var kirkesanger og lærer ved den faste skolen på Prestholt, Sivert Hanssen. Men flertallet av underskriverne var bønder og gårdbrukere.²⁸ Mange av dem kom fra de store og sentrale gårdene. Som en kunne forvente i et kystsamfunn, hadde flere av underskriverne tilknytning til maritim virksomhet. Begge de to som kom fra selve tettbebyggelsen Lillesand hadde slått seg opp på skipsfarten. Også flere av underskriverne fra Høvåg hadde sjøen som levevei. Mange av de som underskrev adressen og fullmakten til prinsregenten, og de som ble utpekt til valgutsendinger, fikk med dette sine første erfaringer som representanter for sine lokalsamfunn i en offentlig sammenheng. Andre hadde allerede erfaring fra ulike offentlige stillinger og verv.

Eidsvollsmennene skulle altså velges gjennom indirekte valg, ved bruk av valgmenn. I henhold til prinsens befaling utpekte Vestre Moland menighet under gudstjenesten to menn, sogneprest Hans Jacob Grøgaard og gårdbruker og lensmann Elling Simonsen Helldal, og Høvåg menighet også to menn: bøndene og gårdbrukerne Anders Nielsen Steindal og Tønnes Børresen Flesi. Tre av de fire utsendingene fra Vestre Moland og Høvåg var altså bønder og gårdbrukere, og den ene i tillegg lensmann. Snart skulle de begi seg til gården Brekka i Østre Molands sogn for å velge «tre af Amtets meest oplyste Mænd» til å møte på Eidsvoll 10. april, der «Norges Regieringsform» skulle bli bestemt. Men selv om bøndene var i flertall fra Vestre Moland, var det den fjerde utsendingen som ble valgt: Hans Jacob Grøgaard. Sognepresten var her som andre steder den ubestridte lederskikkelsen i lokalmiljøet.

I alt 32 valgmenn møtte på Brekka 14. mars. Den som fikk flest stemmer, i alt 31, var jernverkseier Jacob Aall (1773–1844). Grøgaard fikk 21 stemmer, og sorenskriver Andreas Frederik Finne (1750–1838) og lensmann og bonde Thor Reierssøn Lilleholt (1770–1822) 18 stemmer hver. Men Jacob

27 Olafsen og Birch-Reichenwald 1914: 282–283.

28 De fleste opplysninger om yrke er funnet i folketellingen 1801. Supplert med slektsopplysninger fra John Gustav Johansen, Lillesand.

Aall var ikke personlig til stede ved valgforsamlingen i Nedenes. Grunnen til det var at han hadde vært fraværende under valget i Holt sogn, og derfor ikke hadde blitt valgmann. Valgmennene på Brekka anså seg ikke berettiget til å utpeke en representant utenfor sin egen midte. Av den grunn var det Grøgaard, Finne og Lilleholt som først ble valgt som utsendinger fra landdistriktene i Nedenes amt. Men samtidig hadde de jo stemt på Aall, og attpåtil gitt ham flest stemmer. Det var altså helt klart at de ønsket Aall som amtets representant, han som var «[...] erkjendt for den fortrinligste Mand af Kundskaber, Tænke- og Handlemaade».²⁹ Derfor sendte valgmennene en søknad til prinsregenten om at han likevel måtte bli valgt. Christian Frederik godkjente søknaden om å erstatte Finne, som ikke ønsket å møte, med Aall.³⁰ Dermed ble det Aall, Grøgaard og Lilleholt som kom til å møte for Nedenes amt.

De to kjøpstedene i amtet hadde i tillegg sine egne representanter som ble valgt ved direkte valg: Distriktslege og kirurg Alexander Christian Møller (1762–1847) ble valgt for Arendal og kjøpmann og jernverkseier Henrik Carstensen (1753–1835) for Risør. Ytterligere to av eidsvollsmennene kom fra Nedenes, begge valgt for sjødefensjonen (sjøforsvaret): Even Thorsen (1778–1867) fra Flosta og Peder Johnsen (1783–1836) fra Dypvåg. Totalt 20 av de 112 representantene i riksforsamlingen (18 %) kom fra det som nå er Agderfylkene – en meget sterk representasjon, mye sterkere enn vi noen gang senere har hatt.³¹

Det var relativt unge menn som ble valgt til å møte i riksforsamlingen på Eidsvoll. Gjennomsnittsalderen til de 112 representantene var litt over 42 år. Blant representantene fra Nedenes var Peder Johnsen med sine 31 år den yngste, 36-årige Even Thorsen den nest yngste, og så kom 41-årige Jacob Aall. Thor Lilleholt var 44, Hans Jacob Grøgaard var 50 og Alexander

29 Tronstad 2014. Stubhaug 2014: 225 omtaler valget av representanter fra Nedenes amt til Riksforsamlingen slik: «[...] han [Aall] var ikke blant de valgte representantene. Grunnen var at valgmennene fra de ulike prestegjeldene med rette mente at de måtte velge sine representanter blant dem som var til stede.» Han omtaler altså ikke at Aall faktisk fikk flest stemmer ved valget på Brekka, selv om han ikke var til stede.

30 Nielsen 1905: 113.

31 De 20 utsendingene fra Agder til riksforsamlingen på Eidsvoll kom fra: Lister (3), Mandal (3), Kristiansand (2), Råbyggelaget (3), Nedenes (3), Arendal (1), Risør (1) og militæret (4).

Møller 52 år. Den 61-årige Henrik Carstensen var eldst. Gjennomsnittsalderen var 45 år.

Sentrale medlemmer av Det Kongelige Selskab for Norges Vel

Det kan ikke ha vært noen tilfældighet at et flertall av de som ble valgt til eidsvollsutsendinger fra Nedenes amt, var medlemmer av – og til dels *centrale* og *særdeles aktive* regionale og lokale ledere i – Det Kongelige Selskab for Norges Vel, som var blitt stiftet i Christiania 29. desember 1809.³² Formålet, «Selskabets Øiemed», var «at virke, saameget som det formaaer, til Norges vel i litterair og oekonomisk Henseende». Det skulle gjøres «ved at udbrede Oplysning ved Skrifter og paa enhver anden hensigtsmessig Maade». Det ble opprettet sju klasser, hver med sin formann: den naturvitenskapelige klasse, den topografisk-statistiske klasse, den historiske-filosofiske klasse, en klasse for jakt, fiskeri, fedrift og biavl, en klasse for jorddyrking, berg- og skogvesen, en klasse for hus, fabrikk og kunstflid samt en klasse for landets forsyning, handel og «hvad dermed staaer i væsentlig Forbindelse».³³ Det er ikke grunnlag for å hevde at selskapet hadde politisk-separatistiske målsetninger, hevder historikeren Jens Johan Hyvik. Derimot hadde det klart allmennpatriotiske interesser og tilpasset seg helstatens rammer for virksomhet og ytringer.³⁴ Opprettelsen av selskapet var på mange måter en reaksjon på nøden og de politiske problemene under krigen.³⁵

Sommeren 1810 ble en distriktskommisjon stiftet i Nedenes amt: Arendal Distriktskommisjon.³⁶ Blant de 140 som stod oppført på en medlemsliste, som sannsynligvis stammer fra dette året, var både ridder Jacob Aall (for-

32 Selskabet for Norges Vel var et av over hundre patriotiske selskaper som ble stiftet i helstaten de siste femti årene før 1814, og de inngikk i en større nordeuropeisk (og nordamerikansk) tradisjon. Collett og Bjerke (red.) 2009: 48.

33 *Budstikken*, Anden Deel, No. 1 og 2. Tirsdag den 10de April 1810: 6–7.

34 Hyvik 2005: 2008.

35 Collett og Bjerke (red.): 45.

36 Hyvik 2005: 205–208. Distriktskommisjonens navn var Arendal Distriktskommisjon. Den dekket Nedenes amt. Første møte ble holdt hos Jacob Aall på Næs Verk 5. september 1810. Det ble besluttet å dele distriktet i 11 lokale by- og sognekommisjoner. Sognekommisjonene fulgte omtrent prestegjeldene. Det fantes to typer foreninger: Sogneselskap (med lokal medlemsopp- slutning) og sognekommisjoner (som skulle bistå distriktskommisjonen).

mann i Arendal Distriktskommisjon), bonde Thor Lilleholt, sorenskriver A.F. Finne, distriktskirurg Alexander Møller (styremedlem i Arendal Distriktskommisjon) og Hans Jacob Grøgaard.³⁷ Grøgaard var på det tidspunktet residerende kapellan i Øyestad, men året etter ble han utnevnt til sogneprest i Vestre Moland, og han ble også formann i sognekommisjonen der. Faktisk var det bare tre av de sju eidsvollsmennene fra Nedenes som så vidt vites *ikke* hadde noen tilknytning til Det Kongelige Selskab for Norges Vel: Henrik Carstensen og de to fra sjøforsvaret, Peder Johnsen og Even Thorsen.

Nettverk og vennskapsbånd ble etablert og styrket gjennom arbeidet i Arendal Distriktskommisjon. Interessen for Norges vel ble videreutviklet, og de sentrale medlemmene fikk gjennom sitt engasjement på amtsnivå og i sine respektive sognekommisjoner og sogneselskaper en sterk og synlig posisjon i lokalsamfunnet.

I prosessen fram mot opprettelsen av et eget norsk universitet i Christiania i 1811 spilte Det Kongelige Selskab for Norges Vel en avgjørende rolle, ikke minst gjennom en omfattende pengeinnsamling. Medlemmer av Arendal Distriktskommisjon viste et stort engasjement. Jacob Aall gav 20 000 riksdaler til saken. Med det ble han Nedenes' desidert største bidragsyter. Det var også det nest høyeste beløp som ble gitt fra en enkeltperson i hele landet.³⁸

Arendal Distriktskommisjon – som altså dekket Nedenes amt – og de lokale sognekommisjoner og -selskaper engasjerte seg også i utviklingen av jordbruket og hagebruket så vel som det lokale næringslivet. Distriktskommisjonen tok til orde for en «vinterkommunikasjon» mellom Christiania og Kristiansand. Jacob Aall utga fire avhandlinger i selskapets skriftserier, både «Om Norges Myre», kornhandel, kulturen med hensyn til det norske universitet og geistlighetens forfatning.³⁹ Hans Jacob Grøgaard fikk, som

37 AAma, AA 1017,1 (1810). Foss' samlinger. Norges Vel. Foruten Aall og Møller var disse styremedlemmer i Arendal distriktskommisjon (som dekket Nedenes amt): Ole Jacob Ebbell, Peter Herlofsen og Niels Hald, alle kjøpmenn fra Arendal. I Jacob Aall-biografien omtaler Arild Stubhaug selvsagt Aalls forhold til Selskabet for Norges vel, men uten å kople hans (eller de andre medlemmene av distriktskommisjonens) engasjement her til valgene til grunnlovsforsamlingen. Stubhaug 2014: 189–190, 193–199, 225–226.

38 Hyvik 2005: 213.

39 Hyvik 2005: 210–212.

allerede omtalt, antatt og publisert en avhandling om skole og undervisning i den historisk-filosofiske klassen i 1813.⁴⁰

Både Aall, Lilleholt, Finne, Møller og Grøgaard hadde engasjert seg i Det Kongelige Selskab for Norges Vel. Flere av dem hadde inntatt lederposisjoner. Det må ha gjort det ganske naturlig – kanskje helt selvsagt – å velge dem til utsendinger til grunnlovsforsamlingen våren 1814. Fra høsten 1813 hadde riktignok aktiviteten i selskapet, både i Nedenes og ellers i landet, vært liten. Men engasjementet på Eidsvoll kan likevel sees på som en direkte videreføring av arbeidet i Det Kongelige Selskab for Norges Vel. Slik går det en linje fra det allmenntilgode og allmennpatriotiske engasjementet under krigen til nasjonsbyggingen i freds- og selvstendighetsåret 1814. Linjene kan også trekkes videre framover til etableringen av formannskapene i 1837.

Til Eidsvoll

I dagene før 10. april, da de var bedt om å møte til riksforsamlingen, stevnet 112 representanter fra hele det sydlige Norge mot Eidsvoll verk. I Grøgaards reisefølge var flere av representantene fra Nedenes: Jacob Aall, Thor Lilleholt, Alexander Møller og Henrik Carstensen.⁴¹ Også sorenskriver Thomas Bryn, bosatt på Nes i Herefoss og utsending fra Råbyggelaget (Setesdal), var med i følget.⁴²

Grøgaard brukte elleve dager på reisen fra Vestre Moland til Eidsvoll. Første stopp var hos Jacob Aall på Næs verk. På veien videre overnattet de hos venner, eksempelvis i Drammen hos Peter v. Cappelen. 5. april fylte Grøgaard 50 år, men om det ble markert på noen måte, går ikke fram av

40 Grøgaard 1813.

41 Stubhaug skriver at Aall hadde Grøgaard, Lilleholt og Møller med seg i reisefølget, at han før avreisen til Eidsvoll samlet dem hjemme hos seg på Nes, at de reiste sammen med en av Aalls tjenere som kusk, og at han kom til Eidsvoll Verk om kvelden 8. april i følge med disse tre. Stubhaug 2014: 226–27. I Grøgaards notater nevnes også jernverkseier Carstensen. Der står at følget dro 1. april fra Nes verk til Egelands verk. Muligens reiste de videre derfra sammen med Carstensen.

42 *Agderposten* 6.3. 1989: 6. Øyvind Bjorvatn: «Vi vige ikke en Hårsbredd.» Her står: «Vi vet at Bryn dro fra Herefoss til Næs jernverk i Holt, der han var Jacob Aalls gjest sammen med [...] Grøgaard [...]»

hans opptegnelser. 6. april nådde de Kristiania. «Usle hytter, ingensteds flere og uslere», noterte Grøgaard.

Fredag 8. april ankom Grøgaard og reisefølget Eidsvoll. Der erfarte de at følget skulle splittes opp og bo på ulike steder. Men som Jacob Aall noterte:

Lykken var ham imidlertid saa gunstig at han fik sin Medrepresentant, Præsten Grøgaard, til Contubernal [værelseskamerat], der ikke alene var hans fortrolige Ven, men deelte Anskuelser med ham om Fædrelandets Stilling, og bevarede dem igjennem alle Omvæltningens Stadier.

«Hr. Aall Stubenkammerat», noterte Grøgaard.⁴³ De to ble anvist losji på Vengerbakken, «en lille Fjerdings fra Herresædet», dvs. to–tre kilometer fra hovedbygningen på Eidsvoll verk. Vertens hester stod til deres disposisjon, men dels for å få mosjon og dels for å spare bonden for fór til hestene, spaserte Aall og Grøgaard fram og tilbake.⁴⁴

På Eidsvoll

Begynnende gruppering av representantene

Om ettermiddagen 9. april dro Grøgaard til forsamlingsstedet sammen med Jacob Aall. Representantenes motstridende politiske syn preget allerede på dette tidspunkt stemningen, selv om de store motsetningene først åpenbarte seg senere i riksdagssalen. Selvstendighetstilhengerne eller -partiet, med sorenskriver Christian Magnus Falsen i spissen, markerte seg sterkt fra første stund. Men Grøgaard hørte til de rundt 30 som gikk under navnet «unionspartiet», også omtalt som «svenskepartiet» eller «det wedelske parti».⁴⁵ Det er for øvrig verdt å merke seg at meningsinnholdet i uttrykket «parti» var et helt annet i 1814 enn senere i århundret. «Parti» hadde preg av skjellsord og ble brukt for å stemple motstandere.

43 Nielsen 1882: 351.

44 Aall 1845, Tredie Deel: 14–15.

45 Nielsen 1905: 139.

Agderkysten var sterk i opposisjonen.⁴⁶ Men blant de sju representantene fra Nedenes amt var det både unionstilhengere og selvstendighetsmenn. Foruten Aall og Grøgaard hørte Lilleholt til unionspartiet, og de fire andre (Møller, Carstensen, Thorsen og Johnsen) til selvstendighetspartiet. Blant de 14 prestene som møtte på Eidsvoll, var for øvrig de fleste selvstendighetsmenn. Bare fire prester, inkludert Grøgaard, tilhørte unionspartiet. Den mest markante av dem var Nicolai Wergeland, av mange regnet som unionspartiets fremste mann.

Aall og Grøgaard søkte fra første stund sammen med kammerherre Peder Anker, som hadde sitt bekvemme losji i en av hovedhusets sidebygninger. På møtene der var også grev Wedel Jarlsberg, stattholder Løvenskiold, sorenskriver Blom, og ofte Nicolai Wergeland, «tiligemed Nogle af de Medlemmer, der deelte Tvivlens Meninger med hverandre», mintes Jacob Aall.⁴⁷

Selv om Aall og Grøgaard ikke var enige i ett og alt, og ikke stemte likt i alle spørsmålene som de nærmeste ukene ble forelagt forsamlingen, hadde de samme hovedsyn. De la vekt på Norges farlige stilling, at landet ikke kunne hevde sin selvstendighet og trosse Kieltraktaten og de europeiske stormaktene. I forening med Sverige ville de berge så mye som mulig at den norske friheten.⁴⁸ Skal en likevel peke på en hovedforskjell mellom de to, må det være i synet på Danmark. Jacob Aall regnet Danmark, der han hadde bodd i ti år, og der hans kone kom fra, som sitt annet fedreland.⁴⁹ At

46 Schnitler et al. 1914: 167–168. Av de 17 utsendingene fra bygdene og byene i Lister og Mandals amt og videre østover til Bratsberg, var det bare Kragerø-representanten og en bonde fra Setesdal som ikke var med i unionspartiet i riksforsamlingen fra starten. Doktor Møller fra Arendal ble siden selvstendighetsmann. Også Henrik Carstensen fra Risør var selvstendighetsmann. Av bøndene i riksforsamlingen var det ikke andre enn Nedenes-bonden Lilleholt som konsekvent støttet unionspartiet. I mindretallet var også sju av 15 utsendinger fra Vest- og Østfold. Bare noen ganske få kom andre steder fra. Disse var de sikreste medlemmene av unionspartiet: Anker, Løvenskiold, Cloumann, Omsen, Wergeland, Mørch, Moses, Dahl, Wedel, Blom, Apenæs, Jacob Aall, Lilleholt, Fleischer, Bryn, Lande, Stub, Valbø, Cappelen, foruten Grøgaard.

47 Aall 1845, Tredie Deel: 38–39.

48 Schnitler et al. 1914: 167. Jacob Aall beskrev sitt eget og grev Wedels syn slik: «Foreningen med Danmark [...] var [...] ugenkaldelig hævet, og Begge ansaae Norges Forbindelse med Sverige under en fri Forfatnings Ly som ønskelig og nødvendig.» Aall 1845, Tredie Deel: 40–41. Og et annet sted: «Det tredie Parti var det saakaldte svenske, der mistvivlede om Norges Kraft til at naae Selvstændighedens Maal, og som ansaae Forbindelsen med Sverige under passende Vilkaar for den bedste Ende paa Landets Lidelser, og som en af Europas mægtigste Stater foreskrevnen Nødvendighed.» Aall 1845, Tredie Deel: 97.

49 Stubhaug 2014: 223.

han likevel sluttet seg til unionspartiet, hang sammen med erfaringene fra krigen, og den ulykkelige stilling Norge da var kommet i. På den bakgrunn mente han landet trengte større handlingsrom og frihet. Selv om Grøgaard selvsagt også hadde sin teologiske utdanning fra København, og hadde tilbrakt et år som prest på Sjælland, var han langt mer negativ til Danmark og til prinsregenten.

Grøgaard var en person som hadde sett krigen på nært hold: tapet av store deler av handelsflåten og stansen i trelast- og jerneksporten i 1807, kaperfarten, kornmangelen og den farefulle skutefarten over Skagerrak, den materielle nøden i lokalmiljøene og alle familieforsørgerne som satt i engelsk fangenskap – i prisonen. En bonde i Vestre Moland, Jakob Knudsen Kornbrække, fortalte at Grøgaard i 1813, året etter den forferdelige misveksten, hadde tatt konfirmantene med ut i skogen og undervist dem om en moseart som kunne tjene som føde i de korntrange tidene.⁵⁰

Men Grøgaard hadde også opplevd lisensfartens blomstrende tider, med revitalisering av trelasteksporten og skipsfarten. Det økonomiske og intellektuelle miljøet rundt Vestre Moland kirke og prestegården innbefattet også Møglestu, der en av landets største kaperredere, den rike Steener Steenersen og hans kone Severine Arentstine Steenersen, bodde. Det Grøgaard var opptatt av i 1814, var om Norge virkelig kunne klare seg som selvstendig nasjon. Det var viktig for ham at normale tilstander ble gjenopprettet, slik at handelen kunne komme i gang igjen, og sult og nød unngås.

Da Grøgaard skrev sin autobiografi i Vestre Molands kallsbok noen år senere, skrev han at grunnen til at han der hadde vært en av de «afskyede heterodoxe eller svagttroende», var at han anså selvstendigheten for det aller ønskeligste, men likevel umulig å forsvare. Han trodde at Norge uten noen alliert, uten penger, handel, mat og klær, og uten en stor general, ikke kunne forsvare seg mot Karl Johan og Sverige, som hadde både Danmark, Russland, England, Preussen og Østerrike på sitt parti. Som de andre eidsvollsmennene var han seg bevisst at Norge skulle få sin egen konstitusjon. Som de andre ble han revet med av den nyvunne friheten. Men samtidig var han realist mer enn idealist. Og han var pragmatiker. Han mente også at prins Christian Frederik, «det forgudede Menneske som stod i Spidsen

---

50 Thrap 1884: 204.

af Nationen», ikke fortjente å forgudes, og «ingenlunde var Mand for at udføre hvad han havde paataget sig».⁵¹

Selv om Grøgaard hadde sin teologiske utdanning fra København, og hadde tilbrakt et år som prest på Sjælland, var han altså temmelig negativ til Danmark. På Eidsvoll skrev han ned disse stikkordene i et av sine notater: «Gienforening med Danmark er unaturlig.» Han var oppgitt over dem som kunne «lukke sit Hierte for Hungerens Skrig», og som mente at de var fri med en konge i Kristiania eller i København, men derimot slaver med en konge i Stockholm: «Over en Konge i Christiania eller i Kiøbenhavn saa ere vi frie, bare her i Stokholm, saa ere vi Slaver.»⁵²

En tale som aldri ble framført

I Grøgaards etterlatte papirer fra Eidsvoll er et utkast til en tale som sannsynligvis aldri ble framført. Den inneholder hans forslag til en grunnsetning for Norges framtidige forfatning, med kommentarer. Grunnsetningen lyder: «*Danmarks Overhode Maae Aldrig Tillige Være Norges.*»⁵³ Selv om talen ikke ble framført, og denne grunnsetningen heller ikke kom med i Norges konstitusjon, har talen stor interesse, fordi den utdyper Grøgaards tenkemåte og standpunkter.

Talen er gjennomsyret av skepsis til Danmark og frykt for at Norge gjennom valget av Christian Frederik til konge igjen ville bli forent med Danmark. Grøgaard understreket sin bekymring for Norges stilling, og viste til

51 Dahl 1972: 106, med referanse til Grøgaards autobiografi i Vestre Moland kallsbok. Heterodoks betyr avvikende fra den rette lære.

52 Hans Jacob Grøgaards dagbok og opptegetninger fra Eidsvoll i 1814. Historisk-kronologisk samling II, pk. 9. Riksarkivet. De delene av Grøgaards opptegetninger som ikke er trykt i Nielsen 1882, er transkribert av Bergliot Øie Johansen, Lillesand. Muligens er notatet utkast til et innlegg / en tale i riksforsamlingen, eller skrevet ned i etterkant av det. Grøgaards argumentasjon ble også bemerket av en av medrepresentantene, Gustav Peter Blom. Han skrev 24. april: «Gr[øgaard] gjorde det Spørgsmaal: Hvorledes forklares det? Naar Kongen boer i Christiania, ere vi frie, naar han boer i Kjøbenhavn, ere vi frie, men naar han boer i Skaane, ere vi Slaver? – Slige Spørgsmaale indlader man sig ikke paa at besvare.» Fure 1989: 124.

53 Utkast til grunnsetning med kommentarer. Hans Jacob Grøgaards dagbok og opptegetninger fra riksforsamlingen på Eidsvoll i 1814. Historisk-kronologisk samling II, pk. 9. Riksarkivet; Nielsen 1882: 350. Nielsen betegner dette utkastet til tale som «e», men tok det ikke med i den trykte utgaven av bidrag til Norges historie i 1814. Han kommenterer: «e er et af Grøgaard udarbejdet Forslag til en af Grundsætningerne for Norges fremtidige Forfatning, hvilken hører til den anden i Rækken. Dette Forslag er dog neppe blevet fremsat.»

den nøden han hadde sett på nært hold under krigen. Er ikke denne lidelsen til dels en følge av foreningen med Danmark, spurte han retorisk. Selv om han anerkjente at Norge hadde nytt godt av dansk overherredømme i fredstid, var konklusjonen klar. Konstitusjonen måtte få inn denne grunnsetningen: Norge og Danmark måtte aldri mer få felles konge.

Ikke som norsk Religionslærer der under trykkende Nærings sorger har sukket over Danske Regierings Kollegiers umiskiendelige Misgunst mod min Stand, skriver jeg dette; men som Normand bekymret for Norges Nutid og Fremtid; som Menneske dybt saaret ved den Elendighed der nu martrer saa mange Fædre og Mødre, der nu bleger saa mange Børns og Ynglingers Kinder, der nu forbittret saa mange Oldingers sidste Dage. [...] Er ikke Norges nu værende Lidelse til deels en Følge av Norges forrige Foreening med Dannemark? Jeg vover at foreslaae en Grundsætning for Norges Konstitution, som jeg troer burde være den anden, den er nemlig: *Danmarks Overhode Maae Aldrig Tillige Være Norges* [...].⁵⁴

Men skulle det likevel skje, måtte dette tillegget komme med: «Skulde en Indskrænkning finde Sted i den, da være der dette Tillæg: uden ogsaa at være Sværrigs.» Med andre ord: Skulle den danske kongen også være norsk konge, måtte han samtidig være svensk konge. Christian Frederik hadde selv tanker om å bestige kongetronen i de tre skandinaviske landene. Dette var velkjent i riksforsamlingen, og her sa altså Grøgaard i klartekst at han foretrakk en dansk-norsk-svensk konge framfor en ren dansk-norsk. Men slik skulle det ikke gå.

Som nevnt ble talen sannsynligvis ikke holdt. Den foreslåtte grunnsetningen kom ikke inn i Grunnloven. Grøgaard kom på Eidsvoll til å tilhøre det mindretallet som hele tiden led nederlag, og hele tiden ble presset fra skanse til skanse, helt fram til prinsregenten, som også var dansk tronarving, ble valgt til Norges konge 17. mai.

---

54 Hans Jacob Grøgaards dagbok og opptegnelser fra riksforsamlingen på Eidsvoll i 1814; Nielsen 1882: 350 ff.

Forhandlingene tar til

Søndag 10. april 1814, første påskedag, gikk de 112 grunnlovsmennene til gudstjeneste i Eidsvoll kirke. Neste dag var de samlet i salen i hovedbygningen på Eidsvoll verk. Grøgaard fant «Salen for liden», og den sparsomme innredningen og utsmykningen, blant annet med granbar, mente han gjorde at «Armod røbes».⁵⁵ Et annet sted i sine notater utdypet han sitt inntrykk av forsamlingsalen:

[...] det Damaskes Sengeteppe og Omhæng paraderer endnu, men derimod er den forgyldte Lehnstol ombyttet med en anden, og Klædesbetrækket er ogsaa borttaget af Forhøiningen. Væggene i Rigsforsamlings Salen ere beklædte med paaspigret Granbar. Armoden er ikke let at skiule. Man har, som det synes, skuret noget paa Rigsdagen, men den er dog ikke blank. Mørke! Mørke! Andet synes ikke jeg at see.⁵⁶

Men her var det altså de viktigste drøftingene og diskusjonene skulle finne sted de nærmeste ukene. De første dagene gikk med til formaliteter, som å vedta reglement og velge president, visepresident, sekretær og en konstitusjonskomité på 15 medlemmer. Grøgaard ble sammen med professor Georg Sverdrup og Jacob Aall valgt til redaktør for de riksforsamlingsforhandlinger som skulle trykkes på et feltrykkeri og bekjentgjøres.⁵⁷

Tirsdag 12. april ble en takkadresse til prinsregenten vedtatt. Men en tale som Nicolai Wergeland holdt etter at takkadressen var lest opp, og før den ble vedtatt, falt ikke bare i god jord. Wergeland takket prinsen for at han hadde tatt styringen i en vanskelig situasjon. Samtidig understreket han at det ikke skulle være tvil om hvor makten lå, nemlig i riksforsamlingen og ikke hos prinsregenten.⁵⁸ Det var dette siste som flere oppfattet som provoserende og taktløst. Grøgaard tolket de flestes tanker da han sa at fedrelandet i fare var som et skip i storm. Om den øverste styrmannen falt fra, måtte nestemann ta over styret. Folket skyldte regenten bare takk.

55 Nielsen 1882: 352.

56 Nielsen 1882: 357.

57 Sverdrup, Stoud Platou og Omsen 1814, Første Bind, 1ste Hæfte: 28.

58 Fure 1989: 38.

Likevel lot han det skinne gjennom at han i sin grunnholdning holdt med Wergeland. Spørsmålet var altså hvor suvereniteten lå.⁵⁹ Slik refererte Jacob Aall Grøgaards tale:

Grøgaard fremførte at naaer en General nedlægger Kommandoen optager den næstkommanderende den igjen, og at man fra den Side maatte være Prindsen taknemmelig fordi han i et kritisk Øjeblik overtog Statens Styrelse; men han antydede at deraf ingenlunde fulgte at jo [dvs. ikke] Souverainiteten var i Folkets Haand.⁶⁰

Hvilke saker var det Grøgaard markerte seg i på Eidsvoll? Hadde han noen innflytelse, og fikk han gjennomslag for sine synspunkter? Vi skal se på de viktigste sakene:

De viktigste sakene

Strid om den første grunnsetningen

Den 16. april gikk riksforsamlingen i gang med å drøfte den første av de elleve grunnsetningene som ble lagt fram for forsamlingen. Den lød: «Norge bør være et indskrænket og arveligt Monarchie.» Denne formuleringen styrte klar av alternativene selvstendighet eller union. Men det som vakte diskusjon og motstand, var dette tillegget, som ble framsatt av tilhengerne av selvstendighetslinjen: «Det skal være et frit, uafhængigt og udeleligt Kongerige, og Regenten skal føre Titel af Konge».⁶¹ Med dette kastede de en politisk brannfakkellinn i forfatningsarbeidet.⁶² Grøgaard skrev i dagboken sin at forslaget ble fulgt av «en Debatteren, en Sqvaldren som i et Bondebryllup. Præsidenten forlod endog sit Sæde, Orden ophørte».⁶³

Avstemningen varte i nesten tre timer. Og frontene var klare. Falsen voterte selvsagt for tillegget. Nicolai Wergeland fra unionspartiet voterte langt mer forbeholdent: «Jeg stemmer for, Norge bør være et indskrænket

59 Schnitler et al. 1914: 162.

60 Fure 1989: 41.

61 Fure 1989: 54.

62 Dyrvik 2005: 74–75.

63 Nielsen 1882: 358; Schnitler et al. 1914: 164.

og arveligt Monarchie. Regenten fører titel af Konge, saafremt Staten har Evne til at soutinere dette Navns Værdighed, og tillige sin Uafhængighed. Riget bør være udeleligt.» Som nummer 59 ordla auditør Wulfsberg fra Moss seg slik: «Den af Comiteen fremsatte Grundsætning besvares med Ja.» Deretter voterte de tre representantene for Nedenes amt, Aall, Grøgaard og Lilleholt, etter hverandre som nummer 60, 61 og 62. Aall sa «Ligeledes uden Tilsætning», dvs. likt som Wulfsberg, uten tillegget, og Grøgaard og Lilleholt sa begge «ligeledes». Men slik ble det ikke. Voteringen viste nemlig at 78 av representantene var av samme oppfatning som Falsen, mens bare 33 stemte mot (og en var fraværende). Dermed ble Grunnlovens første grunnsetning slik: «Norge skal være et indskrænket arveligt Monarchie; det skal være et frit, uafhængigt og udeleligt Kongerige, og Regenten skal føre Titel af Konge.»⁶⁴ «Det gik altsaa igiennem», noterte Grøgaard – ganske oppgitt, får vi tro – «og vi skulle have Konge igjen med al den Stads som dertil hører».⁶⁵

Jødeparagrafen

Da den åttende grunnsetningen om religionsfrihet ble behandlet, var det igjen store meningsforskjeller. Tillegget lød nemlig: «dog er Jøder fremdeles udesluttede fra Adgang til Riget». Denne antisemittiske tankegangen var i overensstemmelse med eldre lovgivning, og preget den allmenne bevissthet i 1814. Konstitusjonskomiteens begrunnelse for paragrafen var politisk og sekulær, ikke religiøs, påpeker Håkon Harket i sin bok *Paragrafen. Eidsvoll, 1814*. Forbudet rettet seg mot jødene som medlemmer av et separatistisk politisk, religiøst og nasjonalt samfunn, mot en «stat i staten» og mot en handelskaste som ikke fremmet statens interesser og borgernes vel. Det var ikke bare troende jøder som fortsatt skulle utestenges, men jødene som folk. Moseloven, jødernes grunnlov, lot seg ikke forene med Norges frie forfatning.⁶⁶

64 Sverdrup, Stoud Platou og Omsen 1814, Første Bind, 1ste Hæfte: 32–41; Nielsen 1905: 141–143. Fure 1989: 54–55, her står at Falsens votum ble tiltrådt av 75, mens 23 voterte for grunnsetningen slik den kom fra konstitusjonskomiteen. En voterte for grunnsetningen med et tillegg.

65 Nielsen 1882: 359.

66 Harket 2014: 386–388.

Sverdrup og Wergeland var blant dem som stemte for tillegget. Wergeland hevdet at en sann jøde aldri kunne bli en god borger.⁶⁷ Også Grøgaard talte skarpt imot jødene. Han nærret frykt for å se landet oversvømt av «Udskud, Schakerjøder og lign., som ikke fandt sig bundne ved Landets Religion og Statsformer».⁶⁸ Han framholdt at det ikke ble gjort noen urett mot dem, siden de ikke skulle jages ut, bare holdes utenfor som før.⁶⁹ Soren skriver Bryn noterte at Grøgaard hadde argumentert:

at da her ikke var Spørgsmaal om at udjage Jøderne af Landet, men om man skulde aabne Døren for dem eller ikke, saa kunde det ikke ansees for intolerant eller inliberal at nægte dem Adgangen.⁷⁰

Harket hevder at Grøgaard gjorde det «lettere å sminke intoleransen» ved å hevde at man umulig kunne gjøre noen urett ved å bevare en gammel tingenes orden. «Til grunn for beslutningen lå de forestillingene som kjenne-tegner alt antisemittisk tankegods.»⁷¹ Dette var ikke et opplyst standpunkt, konkluderer han.⁷² Enkelte representanter, blant dem grev Wedel, hevdet derimot mer liberale synsmåter. «Nogle, blant dem Grev Wedel, talte Jødernes Sag, men 8de Grundsætning blev dog ogsaa antaget», noterte Grøgaard.⁷³ Grunnsetningen ble altså til slutt vedtatt.⁷⁴

Frontene skjerpes

I de aller fleste sakene stemte de tre nedenesrepresentantene Aall, Lilleholt og Grøgaard likt. Men ikke alltid. 19. april var et nytt forslag fra Falsen oppe til votering. Det var enighet i forsamlingen om å nedsette en komité på ni mann for å undersøke landets pengevesen. Derimot ble det forlangt skrift-

67 Nielsen 1905: 145.

68 Nielsen 1905: 145.

69 Schnitler et al. 1914: 184.

70 Fure 1989: 57.

71 Harket 2014: 388.

72 Harket 2014: 383.

73 Nielsen 1882: 359.

74 Slik ble Grunnloven § 2: «Jesuiter og Munkeordener maae ikke taales. Jøder ere fremdeles udelukkede fra Adgang til Riget».

lig votering over spørsmålet om hvorvidt, og i tilfelle når, riksforsamlingen skulle oppnevne en komité på fem personer til å gjennomgå og ordne lovgivningsvesenet. I denne saken stemte Aall med Falsen. Aall mente at komiteen først skulle utnevnes når konstitusjonen var utarbeidet, likevel uten bestemmelse om medlemmenes antall. Lilleholt stemte «ligesom Jacob Aall, No. 60». Grøgaard, derimot, stemte «ligesom Toldprocureur Omsen, No. 28.» Omsen mente at «Forslaget No. 2 inneholder en Bestemmelse, som synes at henhøre til Constitutionen eller dens Udarbeidelse, hvorfor Forslaget bør henvises til Comiteen for Constitutionen, og for Tiden ei kan antages.»⁷⁵ Til slutt ble det vedtatt å nedsette en fagkyndig komité til å gjennomgå og ordne lovgivningsvesenet, men medlemmene skulle først velges når grunnloven var utarbeidet.⁷⁶

19. april var også en annen viktig post i Falsens forslag oppe til diskusjon og votering: At «denne Forsamling, saasnt Constitutionen er antagen og Kongen valgt, skal ansees hævet».⁷⁷ Dette var et svar på Løvenskiolds forslag om en utenrikskomité. Fra Falsen og ledende menn i selvstendighetspartiet ble det argumentert for at riksforsamlingen skulle lage grunnlov og velge konge, og bare det, og ikke legge seg borti andre ting. Utenrikspolitikken lå utenfor arbeidsoppgavene deres. Løvenskiold, derimot, hevdet med støtte fra representanter for unionspartiet, at det var urimelig at folkets representanter skulle være uvitende om rikets utenrikspolitiske stilling.⁷⁸

Mange tok ordet i debatten. Nicolai Wergeland hadde et lengre innlegg. Den danske kongen hadde etterlatt Norge i fullkommen frihet – «og vi skulde selv ville binde os Hænderne!» Ingen kan tjene to herrer, fortsatte han. «I dette Hus har vi kun en Herre, det er Nationen. [...] Christian er min Ven, Frederik er min Ven, men Fædrenelandet er endnu mere min Ven!»⁷⁹

Også Grøgaard tok ordet i debatten. Han talte kort og kraftig for Wergelands suverenitetslære, og sluttet med å holde sine korslagte hender fram mens han ropte: «binder mine Hænder! den hele norske Nation skal være

---

75 Sverdrup, Stoud Platou og Omsen 1814, Første Bind, 1ste Hæfte: 47–60.

76 Nielsen 1905: 161.

77 Nielsen 1905: 162.

78 Bergsgård 1943: 221.

79 Nielsen 1905: 166–169.

fri; men denne Rigsforsamling skal ene være lænkebunden.»⁸⁰ Dette må forstås slik at han, i likhet med Wergeland, bestemt ikke mente at riksforsamlingen skulle være lenkebundet. Grøgaard mente klart at utenriksspørsmål skulle være en del av deres arbeidsoppgaver.

Mye tyder på at en del medlemmer av riksforsamlingen ikke helt hadde oppfattet hva som lå i forslaget som de nå skulle stemme over. Avstemningsresultatet viste stemmelikhet. Dermed ble det dobbeltstemmen til presidenten, Christian Frederiks betrodde venn oberst Hegermann, som avgjorde saken slik at Falsens forslag ble vedtatt.⁸¹ Igjen kom Grøgaard til å tilhøre mindretallet.

Etter denne avgjørelsen var prinsens stilling en helt annen enn tidligere. Riksforsamlingen hadde erkjent at det var en makt ved dens side, og prinsen var utpekt som landets framtidige konge.⁸² Med dette vedtaket var riksforsamlingen bundet til selvstendighetspolitikken.⁸³ Og de to grupperingenes syn på hverandre var om mulig enda mer mistroisk enn tidligere. Slik registrerte Grøgaard at selvstendighetsmennene omtalte synspunktene til unionspartiet, «de Svagtroende»:

Alt hvad de Svagtroende vove at liste sig frem med erklæres for Løgn, Avis- og Skipper Relationer, Aands-Svaghed, Upatriotisme, Svenskhed etc: etc.⁸⁴

Rang, titler og ordener

Når det gjaldt spørsmålet om rang, titler og ordener, engasjerte flere av representantene seg da saken kom opp 7. mai. Det forslaget til § 37 som konstitusjonskomiteen hadde lagt fram for forsamlingen, var slik:

Kongen kan meddele Rang, Titler og Ordener, til hvem Han for godt befinder, til Belønning for udmærkede Fortienester; dog saaledes at ingen af hine maae være arvelige, give Ret til Fritagelse fra Statsborgeres fælleds Pligter og Byrder eller

80 Nielsen 1905: 170; Schnitler et al. 1914: 176. Talen er ikke bevart. Avslutningen er her sitert etter Valentin Sibbern i Fure 1989: 79.

81 Nielsen 1905: 175–177.

82 Nielsen 1905: 178.

83 Schnitler et al. 1914: 176.

84 Nielsen 1882: 359–360.

medføre fortrinlig adgang til Statens Embeder. Ingen personlige Forrettigheder maae tilstaaes nogen for Fremtiden.⁸⁵

Grøgaard hadde et lengre innlegg like etter Jacob Aall, og i denne saken, som i de fleste andre, var de helt på linje. Flere år senere, i sin autobiografi i Vestre Moland kallsbok, skrev Grøgaard at han forut for talen visste at han ikke ville smigre noen med den, men tvert imot at den «vilde finde begge Parters næsten almindelige Mishag».⁸⁶ Ifølge Aall, derimot, utmerket han seg med sitt «interessante, vittige og tildeels bidende Foredrag».⁸⁷ I et klart og konsist språk, uten de mange omveier, omskrivninger og utbroderinger som preget flere representanters innlegg og fordunklet meningsinnholdet, avviste Grøgaard ordensvesenet. «Titler og Ordener kunne ikke give Nogen den sande og ægte Ære. Ingen Monarch kan give denne. Mennesket kan alene selv give denne», hevdet Grøgaard, og fortsatte:

Det er, idetmindste for mig, klart som Dagen, at den Konge, som ved Titler og Ordener vil virke paa sine Undersaatter, han ærer ikke sit Folk, men heller haaner det. Han synes mig at ligne den slue Europæer, der med Glasperler takker den eenfoldige Americaner. [...] Men misforstaae mig ikke! her i denne værdige Forsamling ere saa mange hæderlige Mænd med Titel, med Ordenstegn; Mænd, for hvilke mit Hjerte føler dyb Ærbødighed; og saa hæderværdige Mænd ere det fuldkomneste Beviis for, at ikke Titel eller Orden er i sig selv nogen Skam; men er det Titlerne eller Ordenstegnene, som i sig selv utgjøre disse Mænds Hæder? Det er Manden, som ærer Ordenen, men Ordenen ærer, egentlig talt, ikke Manden. [...] Nei, skulde vi – et lidet Folk – hæve os til at vorde stort ved Fædrelandssind, ved Industrie, ved Norsk Ærlighed og Norsk Mandighed, da lader os aldrig hige efter Titlers og Ordenstegns Glimmer, med lader os befordre sand Religions Udbredelse; lader os fremme ægte Oplysning og Ungdommens fornuftige Opdragelse!⁸⁸

Til slutt foreslo han § 37 i Grunnloven forandret til dette:

85 Constitutionen – Norges grunnlov.

86 Dahl 1972: 107, med referanse til Grøgaards autobiografi i Vestre Moland kallsbok.

87 Aall 1845: 117.

88 Sverdrup, Stoud Platou og Omsen 1814, Første Bind, 3die Hæfte: 28–34. Talen utgjør 5,5 sider i den trykte forhandlingsprotokollen.

Ingen personlige eller blandede arvelige Forrettigheder maae tilstaaes Nogen for Fremtiden; ikke heller blotte Titler eller anden Rang, end Embetsrang. Ingen Ridderorden maa stiftes i Norges Rige. De, der nu bære noget udenlandsk Ordenstegn, maae vedblive at bære det.⁸⁹

Her var det humanisten og opplysningsmannen Grøgaard som talte. Hans tro på det opplyste og fornuftige mennesket skinte klart igjennom.

Da det kom til avstemning, ble det først enstemmig vedtatt at det fortsatt skulle finnes embetsrang, og at denne kunne beholdes også etter avskjedigelse i nåde. Det ble videre et stort flertall for at kongen skulle kunne dele ut ordener. Et flertall var også imot å ta adelskapet fra dem som allerede hadde det. Derimot skulle rang og titler uten embete ikke ha noen plass i det nye Norge. Noen ny adel kom ikke på tale. Spørsmålet om den eksisterende adelens personlige og arvelige rettigheter ble likevel utsatt til avgjørelse på det neste storting.⁹⁰

Grøgaard hadde sterke og klare meninger og engasjerte seg i mange av sakene som kom opp til behandling. Da grunnlovsparagrafen om kongens militære myndighet ble lagt fram, med forslag om at «ingen fremmede Tropper maae inndrages i Riget uden Stor- Thingets Samtykke», mente Grøgaard at «hjelpetropper aldrig burde indkaldes, da Landet har Kraft nok til at forsvare sig selv».⁹¹ Men han fikk ikke gjennomslag.

Han var også imot allmenn verneplikt. Da denne saken var oppe til diskusjon, presenterte oberst Diedrich Hegermann – selvstendighetsmann fra Kristiansand og varm tilhenger av prinsippet om allmenn verneplikt – sin store plan om militær oppdragelse alt fra barneårene. Grøgaard svarte at han var redd for at dette ville bli vel mye militarisme.⁹² Her var det humanisten, men også pedagogen og barnekjenneren, som uttalte seg. Allmenn verneplikt ble ikke vedtatt.

Videre hadde han meninger i en sak som gjaldt hvorvidt kongen skulle være, og alltid ha vært, luthersk i sin tro. Meningen med dette forslaget var å forhindre en union med Sverige, og å stenge for Karl Johan, den tidligere

89 Sverdrup, Stoud Platou og Omsen 1814, Første Bind, 3die Hæfte: 34.

90 Schnitler et al. 1914: 207; Stubhaug 2014: 245. Adelen ble først opphevet i Norge i 1821.

91 Fure 1989: 151.

92 Schnitler et al. 1914: 219.

katolikken Bernadotte, slik at han aldri kunne bli konge i Norge. Unionstilhengerne, inkludert Grøgaard, gikk selvsagt inn for å stryke «altid ha været», for å åpne opp for Karl Johan. Grøgaard spurte spydig om tanken med «altid» var at en skulle høre etter hvilken tro det fantes i de første barneskrikene.⁹³ Gustav Peter Blom refererte denne episoden i sine optegnelser:

Grøgaard gav det et af hans sædvanlige vittige Anstrøg og paastod, at stedse skulde udgaae, thi det vilde være at udelukke alle fra Thronen, da det forudsatte, at den Vælgendes første Anskrig, da han var fød, maatte være en Bekjendelse af den evangeliske Religion. Forslaget gik samme Vei som alt det øvrige, og Ordene staae, til evig Skjændsel for Forsamlingen, i Constitutionen.⁹⁴

Igjen vant selvstendighetspartiet fram, nå med 77 mot 32 stemmer.

En annen paragraf gjaldt kongens tilstedeværelse i riket. Forslaget var at «Kongen skal boe indenfor Rigets nuværende Grændser», og diskusjonen gikk på hvor lenge han kunne være borte. Skulle tiden angis, og i så tilfelle være fem år, tre år eller seks måneder? Christie noterte:

Grøgaard troede, at det er ligegyldigt hvordan det staaer, thi det er med Kongen som med en Skipper: han boer eller har Huus i Riget, men han kan være borte den meste Tid.⁹⁵

Til det bemerket Falsen at forskjellen er at skipperen ikke behøver å spørre om hvor lenge han skal være borte. Det ble besluttet at kongen ikke måtte oppholde seg utenfor riket lengre enn seks måneder uten Stortingets samtykke.⁹⁶

Grøgaard hadde også meninger i diskusjonen om en paragraf som foreskrev at kongen ikke kunne ta imot regjeringen i noe annet land uten at to tredeler av Stortinget ga sitt samtykke. Omsen ville ta bort hele vilkåret, slik at kongen overhodet ikke kunne få noe annet land under seg. Grøgaard var

93 Schnitler et al. 1914: 200.

94 Fure 1989: 131.

95 Fure 1989: 141.

96 Slik ble Grunnloven § 13: «Kongen skal stedse boe inden Rigets nuværende Grændser og maa ikke, uden Storthingets Samtykke, opholde sig udenfor dem længer, end 6 Maaneder af Gangen, medmindre han for sin Person vil have tabt Ret til Kronen.»

enig. Wergeland holdt en sterk tale mot gjenforening med Danmark. Jacob Aall, som kjente seg sterkere bundet til Danmark enn de øvrige i unionspartiet, gikk her sammen med selvstendighetspartiet. Omsens forslag falt, det fikk bare 11 stemmer, og § 14 ble stående som foreslått: «Kongen maa ikke modtage nogen anden Krone eller Regjering uden Storthingets Samtykke, hvortil 2/3 af Stemmerne udfordres.»⁹⁷

Eidsvollsgarantien

Parallelt med konstitusjonskomiteen arbeidet finanskomiteen med å finne et grunnlag for rikets pengestell. For å kunne dekke gjeld og forpliktelser var det behov for store pengesummer, anslagsvis 14 millioner riksdaler. For å skaffe dette beløpet så finanskomiteen ingen andre muligheter enn å utstede nye sedler. Men hvordan skulle disse sedlene vinne tiltro? Komiteen foreslo at staten skulle gå god for en viss kurs som var høyere enn den som gjaldt i handelslivet. 13. og 14. mai ble saken drøftet, og det ble stor strid om seddelspørsmålet i riksforsamlingen. I sine opptegnelser skildrer Grøgaard den første dagen med ett ord: «Raserie».⁹⁸ Et annet sted utdyper han mer: 13. mai var

En av de mærkeligste Dage i mit Liv. Aldrig før har jeg følt nogen lignende af den Art. Ovenanførte § 1 blev først foretaget, og ved fleste Stemmer antaget. Mit Votum var Nej. Nu kom den mærkværdige § 2. Falsen taledede først, og erklærede den for ikke at ville Selvstændigheden, som ikke antog den.⁹⁹

Noen dager tidligere, 9. mai, hadde Omsen sagt til Grøgaard: «Jo mere jeg lærer at kiende vore Financer, desmere enig bliver jeg med din Mening om Selvstændighedens Umuelighed.»¹⁰⁰ De som mente at selvstendighetskampen var håpløs, syntes det var helt urimelig å kaste landet ut i dette økonomiske vågespillet. Representantene for selvstendighetspartiet, derimot, mente at eidsvollsgarantien, som den ble kalt, måtte vedtas. Flere av

⁹⁷ Schnitler et al. 1914: 200–201; Grunnloven fra 1814.

⁹⁸ Nielsen 1882: 355; Schnitler et al. 1914: 225.

⁹⁹ Nielsen 1882: 363.

¹⁰⁰ Nielsen 1882: 361.

representantene som tilhørte unionspartiet, avleverte omtrent likelydende «Declarationer» i forbindelse med at de hadde svart nei til finanskomiteens innstilling. Slik ble deklarasjonen fra Grøgaard og Lilleholt, underskrevet Eidsvoll 13. mai 1814, avsluttet:

At Rigs-Forsamlingen ei alene garanterer den nuværende Stats-Gjeld, som af næste Storthing vorder erkjent rigtig, men ogsaa de 14 Millioner Riksbanksdaler eller den Deel deraf, saavel som hvad Mere, der af Rigsbanken udstædes til den 1ste Marts 1815, og hvorfor der vil blive aflagt offentligt Regnskab; Alt til den af Rigsbanken den 1ste August 1813 satte Cours, 375 pCt., hvilket strax maatte gjøres almindelig bekjendt. Svaret Nei, bede vi Rigs-Forsamlingens Protokol tilføiet, og herpaa attesteret.¹⁰¹

Forslaget ble likevel vedtatt med stort flertall, 76 mot 29 stemmer. Grøgaard kommenterte:

Jeg besluttete heller at døe end at votere imod min Mening; men mange bleve modløse. Mange voterede Ja, som Dagen forud med de dyreste Eeder havde forsikkert at de vilde sige Nei.¹⁰²

Kongevalget

17. mai 1814 var det tid for å foreta valg av konge. I diskusjonen forut for kongevalget var det enkelte som hadde foreslått å utsette det, enten til landet fikk fred, eller til Danmark, Russland eller England erkjente landets uavhengighet, eller til det kommende storting i februar 1815. Det store flertall hevdet imidlertid at de allerede i april hadde vedtatt at forsamlingen først skulle oppløses når konstitusjonen var antatt og kongen valgt, og at denne beslutningen ikke kunne tilbakekalles.¹⁰³ Presidenten krevde at hver representant skulle si hvem han valgte til konge. Det skulle ikke være noen

101 Sverdrup, Stoud Platou og Omsen 1814, Andet Bind, 5te Hæfte: 95.

102 Nielsen 1882: 364; Schnitler et al. 1914: 230.

103 Aall 1845, Tredie Deel: 152–53.

avstemning om hvorvidt man ville ha en konge eller ei.¹⁰⁴ Blant de som forjæves protesterte, var Grøgaard. Jacob Aall skrev i sine erindringer:

Forgjæves anmerkede Grøgaard med Bitterhed, at han ikke kunde ansee sig som fri Mand i en fri Forsamling, naar han ikke kunde handle og votere efter Fornuft og Samvittighed.¹⁰⁵

Ifølge en annen kilde ropte Grøgaard: «Maa jeg i dette Tilfælde ikke frit sige min Mening, saa kjender jeg ingen ufriere Forsamling end denne det frie Norges Rigsforsamling.»¹⁰⁶ Også Nicolai Wergeland merket seg Grøgaards engasjement i denne saken. Han skrev:

Sognepræst Grøgaard og Amtmand Løvenskiold bemærkede, aldeles i Overeensstemmelse med min individuelle Forestilling om Sagen, at man maatte distingvere imellem Pligt at vælge en Konge og Pligten at hylde en valgt Konge.¹⁰⁷

Et notat i Grøgaards etterlatte papirer fra Eidsvoll er antakelig et utkast til det innlegget han holdt i forsamlingen:

Det debateres ikke allene at man skal votere, men ogsaa hvorledes. Da aldrig mindre frie, end siden vi bleve frie. Den der bliver min Konge vil jeg hylde og lyde – Hvad er Straffen for den Folkerepresentant, som ikke lader sitt Votum tvinge? Her efter tænke paa Digterens Ord: Her Tankens Yttring er som selve Tanken fri, fri fra fysisk og moralsk Tvang. Vil man ikke tillade mig at handle efter min Fornuft og Samvittighed?¹⁰⁸

På en lapp, datert 17. mai 1814, hadde Grøgaard, «Deputeret for Nedenæs Amt», skrevet sitt votum med sirlige bokstaver: «Ikke mine Følelser og Ønsker, men min Fornuft, efter det Lys den nu har, bør bestemme mig. Jeg

104 Schnitler et al. 1914: 234.

105 Aall 1845, Tredie Deel: 153.

106 Schnitler et al. 1914: 234.

107 Fure 1989: 295.

108 Utkast til innlegg i Riksforsamlingen 16. mai 1814. Hans Jacob Grøgaards dagbok og opptegnelser fra riksforsamlingen på Eidsvoll i 1814. Historisk-kronologisk samling II, pk. 9. Riksarkivet.

kan derfor ikke endnu vælge Nogen til at vorde Norges Konge.»¹⁰⁹ Men lappen ble ikke benyttet. Det var jo slik at valget var fritt, en kunne velge hvem en ville, men én måtte bli nevnt.

Flertallet i riksforsamlingen bestemte at kongevalget skulle skje umiddelbart, og at hver representant skulle diktere sitt valg til protokollen. «Balloteringen [den hemmelige avstemningen] ikke brugt – ikke Frihed – ikke lukte Sedler», noterte Grøgaard.¹¹⁰ På baksiden av den ubenyttede vote-ringslappen skrev han:

Jeg har aldrig givet min Stemme til at Norges Regent skulde hede Konge, ikke heller troer min Fornuft, efter det Lys den nu har, at Kongevalget bør skee i Dag. Overvunden ved Pluraliteten afgiver jeg mit Votum nu, fordi jeg skal give det, og dette er: Norges Regent, Prints Christian Frederik vælges af mig til Norges Konge fordi hverken jeg eller mine Committentere, saavidt jeg veed, ønske nogen anden.¹¹¹

Jacob Aall stemte slik: «Da Kongevalg efter de fleste Stemmer i Rigsforsamlingen skal finde Sted, vælger jeg Prinds Christian Frederik til Norges Konge.» Grøgaard stemte deretter «Ligesom Jacob Aall (No. 60)» og Lilleholt istemte «Ligeledes».¹¹²

17. mai 1814 ble Christian Frederik, den eneste aktuelle kandidaten, enstemmig valgt til Norges konge. Han var også arving til den danske tronen. Like etter reiste representantene hver til sitt.

Samtiden og ettertidens dom over Grøgaards innsats på Eidsvoll

Hvordan ble Grøgaard oppfattet på Eidsvoll? Og hvordan har ettertidens dom vært? Flere medrepresentanter understreket hans *polemiske dyktighet*. Ifølge Jacob Aall overgikk ingen i forsamlingen Grøgaard når det gjaldt «vittige Talevendinger, heldig, stundom sarkastisk, Gjendrivelse af

109 Dahl 1972: 105, med referanse til AAks j.nr. 770-1965 nr. 2, Personalia H.J. Grøgaard.

110 Nielsen 1882: 355.

111 Dahl 1972: 105, med referanse til AAks j.nr. 770-1965 nr. 2, Personalia H.J. Grøgaard.

112 Sverdrup, Stoud Platou og Omsen 1814, Andet Bind, 6te Hæfte: 41.

hans Modstanderes Sætninger». Hans kroppsspråk, hans miner og geberder, understøttet «Geniets sprudlende Taleflod». Men hans formuleringer kunne også ha en viss brodd: «Hans Ytringer vare stedse vel formede og krydrede med spillende Vid, men derhos stundom bidende i den Grad, at han ikke sjelden stødte Modparten.»¹¹³ Meningsfellen Nicolai Wergeland framhevet også hans skjønne og vittige taler, og kalte han et sted for «et ypperlig Hoved og Hjerter». En annen av Grøgaards medrepresentanter, Valentin Sibbern, karakteriserte ham som «en herlig, høist energisk Mand».¹¹⁴ Også Gustav Peter Blom kommenterte hans vittige replikker. I forbindelse med debatten om kongens tro skrev han i sine opptegnelser, som tidligere nevnt, at Grøgaard hadde gitt sitt innlegg i riksforsamlingen «et af hans sædvanlige vittige Anstrøg».¹¹⁵

Ikke bare var han vittig, men han kunne også snakke i et direkte og framfritt språk. Følgende eksempel viser det: I diskusjonen om pensjoner til avskjedigede embetsmenn ble det hevdet at disse kunne innsettes i andre embeter, som de kunne være dugelige til, for å spare staten for høye pensjoner. Grøgaard bemerket da, ifølge sorenskriver Christies opptegnelser, at «dette ej altid lod sig gjøre uden Skade, da han havde kjendt en fornem Mand, som havde været forflyttet til 3 store Embeder, men som, reent ud sagt, var et stort Svinebeest».¹¹⁶

Også i ettertid har Hans Jacob Grøgaard blitt rost og anerkjent for sin opptreden i riksforsamlingen. Carl W. Schnitler skrev i jubileumsboken *Eidsvoll 1814*, som kom ut i 1914:

Ved Wergelands side stod Hans Jacob Grøgaard som en av Riksforsamlingens og det norske presteskaps ædleste mænd og ypperste talere. Men vidt forskjellige var de av karakter og væsen. I alsidig begavelse og videnskabelig dannelse stod Grøgaard tilbake for Wergeland, men hans natur var annerledes mild og harmonisk, og sin utrættelige arbeidskraft ofret han helt for kirken og skolen.¹¹⁷

113 Aall 1845: 46–47.

114 Fure 1989: 79. Sibberns karakteristikk er knyttet til hans referat av Grøgaards tale i forbindelse med debatten om utenrikskomiteen og kongevalget.

115 Fure 1989: 131.

116 Fure 1989: 186.

117 Schnitler et al. 1914: 266–267.

Schnitler kommenterte også at Grøgaard, i motsetning til Jacob Aall, var

forsamlingens kanskje slagfærdigste debattant. Hans taler var ved siden av Jonas Reins møtets skarpeste, vittigste og mest formfulde. De kunne knitre av sarkasmer over motpartens mend, som han mest oppfattet som skrytere og dumdristige hasardspillere. Men de kunde ogsaa flamme av frihets-, likhets- og brodersind eller abstrakt høitrvende nordmandsfølelse.¹¹⁸

Grøgaard ble altså vurdert som en energisk, vittig og slagferdig taler. Hvordan var disse talentene blitt utviklet? Her spilte selvfølgelig hans personlighet og talent inn. Øvelse hadde han fått gjennom sin prestegjering. Allerede i 20-årsalderen, som student i København, var Grøgaard «sin Prædikedygtighed bevidst», heter det.¹¹⁹ Men også i de dramatiske selskapene han var medlem av, både i Bergen og i København under studietiden, hadde han fått utviklet sine talegaver. Biskop Neumann skriver i Grøgaards minneskrift at han «skal oftere med Held have betraadt Scenen, og vandt maaskee ved disse Øvelser den Anstand og Holdning, der viiste sig siden efter ei blot i hans daglige Liv, men ogsaa paa Prædikestolen».¹²⁰

Medlemmene av de dramatiske og musikalske selskapene tilhørte den ledende samfunnsgruppen, og det var de som dominerte på Eidsvoll. I et bidrag til boken *Politisk kompetanse. Grunnlovas borgar 1814–2014*, påpeker teaterviteren Anette Storli Andersen at riksforsamlingen organiserte seg etter de samme prinsippene som i teatret, rent faktisk og praktisk så vel som på det symbolske plan.¹²¹ Representantene måtte blant annet vise fram billetter ved inngangen til forhandlingssalen. I tråd med de patriotiske konvensjonene og teatertradisjonene var salen dekorert med granbar. Grøgaards observasjoner, som tidligere er referert, var dermed særdeles treffende!

118 Schnitler et al. 1914: 268.

119 Thrap 1884: 181.

120 Neumann 1836: 7.

121 Andersen 2014: 280–303. På notabelmøtet 16. februar hadde omtrent halvparten av deltakerne (inkludert prinsen og hans følge) felles fortid fra Det dramatiske Selskab i Kristiania. Også mange av eidsvollsmennene, blant annet de ledende i begge partier og flertallet i konstitusjonskomiteen og komiteen for det interimistiske reglementet, hadde bakgrunn fra dramatiske selskaper.

I samtiden ble dannelsen sett på som en kontinuerlig prosess. Men dannelsen kunne ikke skje gjennom lesning, derimot gjennom praksis. Andersen understreker de dramatiske selskapers nyttefunksjon – deres viktige rolle for utviklingen av de praktisk-politiske ferdighetene. Hun bruker uttrykket «politikkens performative karakter» og refererer til Hannah Arendts performative perspektiv på politisk kompetanse og forståelsen av teatret som den politiske kunstarten *par excellence*.¹²² De dramatiske selskapene hadde en nyttefunksjon, ikke bare ved at de ga trening i å organisere seg internt på en måte som førte personer med ulik sosial status sammen som likemenn, men også ved at de ga medlemmene praktisk øvelse i konvensjonene for veltalenhet.

Grøgaards bakgrunn fra musikalske og dramatiske selskaper kan ha vært medvirkende til at han utviklet oratoriske egenskaper som ikke bare skulle komme ham til gode som *prest*, men også som *eidsvollsmann*.

Minoritetspolitikerens problem

Hva var Grøgaards eget inntrykk etter å ha deltatt – og vært ganske aktiv – seks uker i riksforsamlingen? Flere år senere, i sin autobiografi i *Vestre Moland kallsbok*, skrev han at ukene på Eidsvoll hadde vært «atter en Anledning til en ikke behagelig Menneskekundskab». Mye tyder på at han ikke fant seg særlig godt til rette der. Ikke fordi han ikke hadde venner og kjente i forsamlingen. For det hadde han. Problemet var at han tilhørte mindretallet, at han var «en af de faae afskyede heterodoxe eller svagttroende».¹²³ Grøgaard tilhørte jo en minoritet som ikke ble oppfattet som prinsregentens støttespillere. Den ble sterkt mistrodd og angrepet av selvstendighetsmennene. Med sine ytterliggående, til dels radikale standpunkter, ikke minst i synet på prinsregenten, var han på klar kollisjonskurs med den kompakte majoritet.

I forbindelse med en av debattene noterte han dette:

---

122 Andersen 2014: 284.

123 Dahl 1972: 106, med referanse til Grøgaards autobiografi i *Vestre Moland kallsbok*.

Debatterne have næsten indgydet mig Afskye for Rigsforsamling, Folkeregiering og Republikanisme. Norges Folk har ikke Kultur nok til at kunne regiere sig selv. Constitutionen har, som mig synes, flere Spirer til Galskaber og Ulykker.¹²⁴

Både debattenes form og det som han så for seg ville bli resultatet av grunnlovsarbeidet, bød Grøgaard imot. Presten og opplysningsmannen hadde ikke tiltro til at det norske folk, med det sterke innslag av bønder, ville være i stand til å regjere på egen hånd. På Eidsvoll hadde han på nært hold sett bønder i beslutningsposisjon. Han mente at folket ennå ikke var opplyst nok. Og heller ikke hadde han tro på at Norge ville kunne bevare sin selvstendighet i strid med stormaktenes ønsker og inngåtte avtaler.

Til tross for at Grøgaard fant både venner og meningsfeller i riksforsamlingen, måtte han bære den tunge byrden det var å tilhøre et lite mindretall, en minoritet som ble anklaget for upatriotiske holdninger og manglende fedrelandssinn. Selv om han ifølge Jacob Aall tok «vennligst Afskeed» med prestene Frederik Schmidt og Jonas Rein, begge selvstendighetsmenn, og selv om han sannsynligvis forlot Eidsvoll uten direkte fiender, reiste han derfra som en desillusjonert mann.¹²⁵ 15. mai noterte han:

Nu er loddet kastet, kan man sige. Ingen Indvending har mere Sted. Krig og Blodsudydelse synes vis. Uhyre Forøgelse i Skatterne uundgaaelig. Hunger og total Ruin ere blot Spøgelser, som vel ville vise seg for Taabeliges Indbildning, men som den Kiekke og Kloge og ægte Nordmand leer ad.¹²⁶

Som vi har sett, kan Hans Jacob Grøgaard ikke karakteriseres som ledende i unionspartiet på Eidsvoll. Men han var heller ikke en som ukritisk fulgte partiets ledende stemmer. Han tok ordet flere ganger og talte med stort engasjement. Han hadde ordet i sin makt. I de saker som han særlig engasjerte seg i, argumenterte han godt for sine standpunkter, så godt at han ble hørt, respektert og også kan ha hatt en viss innflytelse. Men for det meste hørte han til mindretallet.

124 Nielsen 1882: 363.

125 Fure 1989: 329.

126 Nielsen 1882: 366.

«En elskelig Mand»

Hans Jacob Grøgaard var ikke bare politiker, men – som nevnt innledningsvis – også prest og pedagog. Hvordan kan vi, totalt sett, vurdere ham? En øyenvitneskildring kan gi oss et visst inntrykk. I juni 1812 var slottsprest Claus Pavels på reise fra Kristiansand til Kristiania, og på veien overnattet han hos Grøgaard på Vestre Moland prestegård. «Vi havde aldrig seet hinanden før», skrev Pavels i dagboken 4. juni, «men havde ikke været sammen en halv Time, førend vi, ved vore mange Berøringspunkter, alt vare meget gode gamle Venner. Han er en av Norges særdeles oplyste og dannede Religionslærere, en Mand, som man virkelig lykønsker sig med at komme i Bekjendtskab.»¹²⁷

Både Grøgaards egne etterlatte papirer og andres karakteristikk, både fra samtid og ettertid, gir inntrykk av en belest og beleven personlighet – en mann med et vinnende vesen med humor, musikalitet, vidd, iderikdom og en utadventd væremåte, og samtidig en selvbevisst og handlingsdyktig prest og pedagog, kanskje også med visse karismatiske trekk. Biskop Neumann beskrev han også som «en elskelig Mand»: «Saae man ham med det fromme Johannesblik paa den hellige Talerstol, saa opløftedes Hjertet og varmedes tillige.»¹²⁸ Personellkapellan Lars Christian Dochedahl i Øyestads nabosogn, Austre Moland, karakteriserte Grøgaard som «meget talende, thi, hvor han er, kan en anden formedelst den Mængde af Anekdoter han stedse fører med sig, neppe faae indørt 10 Ord».¹²⁹

Hans klare tilslutning til unionspartiet var kanskje medvirkende til at han ikke ble valgt til det overordentlige (ekstraordinære) Stortinget i oktober 1814, heller ikke til det første ordentlige Stortinget i 1815. Jacob Aall hevdet at Grøgaards «politiske Mening hindrede hans Valg til Storthinget i 1814, og siden glemtes han under andre Slags Valgkabler».¹³⁰ Dermed forlot han politikken for godt. Senere i livet konsentrerte han seg om oppgavene som prest og pedagog. Og han gjorde en stor og viktig oppgave også på disse områdene.

127 Daae 1889: 45.

128 Neumann 1836: 23.

129 Dochedahl sitert etter Dahl 1972: 102.

130 Aall etter Botten-Hansen 1856–1860: 57.

Kilder og litteratur

Utrykte kilder

- Hans Jacob Grøgaards dagbok og opptegnelser fra riksforsamlingen på Eidsvoll i 1814. Historisk-kronologisk samling II, pk. 9. Riksarkivet.
- Sør-Norge 1814 – Eidsvollfullmakter fra landdistriktene. Riksarkivet og Statsarkivene. <https://www.arkivverket.no/arkivverket/Tema/1814/Fullmakter-fra-valgene/Soer-Norge-1814-Eidsvollfullmakter-fra-landdistriktene2>, lastet ned 29.1.2014.
- Korrespondanse mellom Jacob Aall og Hans Jacob Grøgaard. Riksarkivet, arkiv PA-0015 Andreas Faye, serie Fh, eske nr. 29A, mappe nr. 9 merket «Breve fra præsten Grøgaard til Jac. Aall» digitalisert: http://arkivverket.no/URN:db_read/db/43567/3 lastet ned 3.3.2014.
- Arkivet etter Arendal Distriktskommisjon av Det Kongelige Selskab for Norges Vel. Aust-Agder museum og arkiv (AAMA), AA 1017,1-4 (1810–13). Foss' samlinger. Norges Vel.
- Familieskjema for Hans Jacob Grøgaard <http://www.hemneslekt.net/familygroup.php?familyID=F32024&tree=Hemne> lastet ned 14.4.2014.
- Hans Jacob Grøgaard, Norsk biografisk leksikon, http://nbl.snl.no/Hans_Jacob_Gr%C3%B8gaard lastet ned 23.2.2014.
- Constitutionen – Norges grunnlov. <http://s-rose.blogspot.no/2013/09/37.html> lastet ned 11.3.2014.
- Grunnloven fra 1814: <https://www.stortinget.no/Stortinget-og-demokratiet/Lover-og-instrukser/Grunnloven-fra-1814/> lastet ned 1.3.2014.

Faglitteratur

- Andersen, Anette Storli (2014). Teatret og riksforsamlingen i 1814. De handlende personers kunst. I Nils Rune Langeland (red.) *Politisk kompetanse. Grunnlovas borgar 1814-2014*: 280-302. Bind 5 i bokserien Dag Michalsen (hovedred.) *Nye perspektiver på Grunnloven 1814-2014*. Oslo: Pax Forlag AS.
- Bergsgård, Arne (1943). *Året 1814 i grunnlova*. Oslo: H. Aschehoug & Co (W. Nygaard).
- Botten-Hansen, Paul (1856–1860). *Eidsvold-galleri: med en kortfattet Eidsvoldshistorie og biographier*. Christiania: Jac. Dybwad.
- Collett, John Peter og Ernst Bjerke (red.), Anne Vaalund (billedred.) (2009). *Vekst gjennom kunnskap. Det Kongelige Selskap for Norges Vel 1809–1814. Ved 200-årsjubileet*. Oslo: Det kongelige selskap for Norges vel.
- Dahl, Olav (1972). Hans Jacob Grøgaard (1764–1836). Aust-Agder-Arv. Årbok 1963 og 1964 for Aust-Agder-Museet, Aust-Agder-Arkivet og Aust-Agder museums- og arkivlag. Utgitt ved Fylkesarkivaren i Aust-Agder.

- Dokka, Hans-Jørgen (1967). *Fra allmueskole til folkeskole. Studier i den norske folkeskoles historie i det 19. århundre*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Daae, Ludvig (1889). *Claus Pavels Dagbøger for Aarene 1812–1813* / udgivne for Den norske historiske forening af Ludvig Daae. Kristiania: Den norske historiske forening.
- Dyrvik, Ståle (2005). *Året 1814*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Elstad, Hallgeir og Per Halse (2002). *Illustrert norsk kristendomshistorie*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Fure, Eli (1989). *Eidsvoll 1814. Hvordan grunnloven ble til*. (Ny utgave 2013.) Oslo: Dreyer.
- Grøgaard, Hans Jacob (1803 I). *Om utidig Paaholdenhed paa det Gamle. En Prædiken paa Trinitatis, Søndag 1803 af H.J. Grøgaard. Residerende Kapellan til Øyestad*. Kiøbenhavn.
- Grøgaard, Hans Jacob (1803 II). Anecdoter meddeelt af Hr. J. Grøgaard, residerende Capellan til Øiestad. I: *Archiv for Skolevæsenets og Oplysnings Udbredelse i Christiansands Stift. 2det Bind*. Kiøbenhavn: 351–389.
- Grøgaard, Hans Jacob (1813). Omveien eller Forslag til Oplysningens Fremme i de Norges Egne, hvor faste Skoler ei kunne have. I: *Historisk-Philosophiske Samlinger. Udgivne af Det kongelige Selskab for Norges Vel*. Christiania: Det kongelige Selskab for Norges Vel: 115–176.
- Grøgaard, Hans Jacob (1815). *ABC af H.J. Grøgaard. Sognepræst til Vestremoland*. Christiansand: Trykt hos H. Th. Bachruds Enke.
- Grøgaard, Hans Jacob (1823). *Tre Prædikener, nemlig: Afskedsprædikener i Vestremolands og Høvaag Kirker, og Tiltrædelsesprædiken i Bergens Nykirke*. Bergen: Chr. Dahl A.S.
- Grøgaard, Hans Jacob (1829). *Lommebog for gode Børn*. Bergen. [Nasjonalbiblioteket NS471 (Norske småtrykk) 8°.]
- Grøgaard, Hans Jacob (1843). *Læsebog for Børn, en Forberedelse til Religionsunderviisningen, især i Norges Omgangsskoledistrikter af afg. Hans Jacob Grøgaard, Sognepræst til Nykirken i Bergen, og geistl. Medlem af Wasaordenen*. Christiania: Frands D. Beyers Forlag.
- Hagemann, Sonja (1965). *Barnelitteratur i Norge inntil 1850*. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).
- Harket, Håkon (2014). *Paragrafen. Eidsvoll, 1814*. Oslo: Dreyers Forlag.
- Hyvik, Jens Johan (2005). En nasjonal og lokal forening. Arendal Distriktskommisjon av Selskabet for Norges Vel (1810–1817). *Heimen*, bind 42, 2005, side 205–224.
- Neumann, Jacob (1836). *Hans Jacob Grøgaard. Et Mindeskraft*. Bergen.
- Nielsen, Yngvar (1882). *Bidrag til Norges Historie i 1814: Afhandlinger og Aktstykker: Første Del*. Christiania: Den norske historiske forening.
- Nielsen, Yngvar (1905). *Norge i 1814*. Christiania: Stenersen & Co. Forlag.

- Olafsen, Arnet, sorenskriver, og cand. jur. Kr. Birch-Reichenwald (1914).
Riksforsamlingens forhandlinger. 2den del. Adresser og fuldmagter. Kristiania:
 Grøndahl & Søns boktrykkeri.
- Sagen, Lyder (1836). *Hans Jacob Grøgaard, Sognepræst og Ridder. Harmonisternes Sang ved deres ældste Medbroders, pastor Grøgaards Jordefærd Den 5te April 1836. Confirmandernes Sang ved Sognepræst Grøgaards Jordefærd Den 5te April 1836.* Bergen: Trykt hos Chr. Dahl A.S.
- Schnitler, Carl W., Roar Tank, Halvdan Koht, Carl Berner, Harry Fett og Albert J. Lange (1914). *Eidsvold 1814.* Kristiania: J.W. Cappelens forlag.
- Stubhaug, Arild (2014). *Jacob Aall i sin tid.* Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).
- Sverdrup, Georg, Ludv. Stoud Platou og Chr. F. Omsen (1814, I). *Den Norske Rigs-Forsamlings Forhandlinger paa Eidsvold i Aaret 1814 : udgivne efter Hoved-Protocollen / ved undertegnede af Rigs-Forsamlingen udnævnte Redacteurer G. Sverdrup, L. Stoud Platou, Omsen.* Første Bind, 1ste, 2det og 3die Hæfte. Christiania: Trykt hos J. Lehmann og C. Grøndahl.
- Sverdrup, Georg, Ludv. Stoud Platou og Chr. F. Omsen (1814, II). *Den Norske Rigs-Forsamlings Forhandlinger paa Eidsvold i Aaret 1814 : udgivne efter Hoved-Protocollen / ved undertegnede af Rigs-Forsamlingen udnævnte Redacteurer G. Sverdrup, L. Stoud Platou, Omsen.* Andet Bind, 4de, 5te og 6te Hæfte. Christiania: Trykt hos J. Lehmann og C. Grøndahl.
- Thrap, Daniel (1884). *Bidrag til den norske Kirkes Historie i det nittende Aarhundrede: biografiske Skildringer.* Kristiania: Steen, 1884–1890 ([Saml. 1]: - , 1884): s. 178–221, Hans Jacob Grøgaard.
- Tronstad, Roger (2014). 1814 på Agder. Valg av eidsvollsmenn fra Nedenes – med spesiell vri. <https://www.arkivverket.no/arkivverket/Arkivverket/Kristiansand/Nettutstillinger/1814/Valg-av-eidsvollsmenn/Nedenes> Lastet ned 19.3.2014.
- Aall, Jacob (1845). *Erindringer som Bidrag til Norges Historie fra 1800–1815. Tredie Deel.* Christiania: J.W. Cappelens.

KAPITTEL 5

Drev egdene med valgfusk?

Nærblikk på valgene i 1814 og 1815

Roger Tronstad

Utviklingen av demokratiet i Norge på 1800-tallet var – både lokalt og nasjonalt – en viktig forutsetning for å kunne påvirke samfunnsutviklingen og bygge ut nasjonen administrativt, økonomisk og kulturelt på folkets egne premisser. Demokratiseringen i form av stemmerett og folkevalgt forsamling ga folk følelse av medbestemmelse og politisk fellesskap, og den tydeliggjorde at det var nasjonal selvstendighet som rådde. Demokratiseringen innebar både en rett til å velge folkerepresentanter og en mulighet til å bli valgt selv. De valgte kunne bruke systemet politisk til å omforme og forbedre samfunnet lokalt og nasjonalt gjennom lovforslag. Denne prosessen startet i 1814.

I 1814/1815 ble det gjennomført hele tre nasjonale valg i Norge. Det første valget var det som ble holdt våren 1814 til Riksforsamlingen. Det andre var valget høsten 1814 til det første overordentlige storting samme høst. Det tredje var valget vinteren 1814/1815 til det første ordentlige storting, som skulle tre sammen sommeren 1815.

Gjennom de ti månedene fra mars 1814 til januar 1815 var valgorganiseringen på Agder i støpeskjeen – som i Sør-Norge ellers. De tre valgene ble gjennomført med en spesiell vri på Agder, noe som endte som tema i Stortinget. I denne artikkelen skal tre hovedspørsmål drøftes:

- 1) Hvordan skulle de tre valgene organiseres? Her skal vi trekke fram instruksjer utstedt av sentrale myndigheter, regelverk utformet av riksforsamling og storting og beslutninger tatt av den lokale overøvrigheten. For å belyse organiseringen lokalt skal vi også se på kommunikasjonen, det vil si hvilke brev som ble sendt, hvem som var avsender og mottaker, og når brevene ble sendt og mottatt.
- 2) Hvordan ble valgene i praksis gjennomført på Agder? Her må vi se om sentrale og lokale føringer ble overholdt med hensyn til organisering og valgresultater.
- 3) Hvordan ble Agder-valgene kommentert i Stortinget? Spørsmålet gjelder både hvilke tema som ble tatt opp, hvem som meldte sakene inn, og hva utfallet ble.

I artikkelen kommer vi inn på administrative begreper. Det ene er amt. Landet var inndelt i mange amt fra slutten av 1600-tallet til 1919, da betegnelsene amt og amtmann ble erstattet av *fylke* og *fylkesmann*. Amtmannens oppgaver var svært omfattende. Han hadde med det meste å gjøre og var bindeleddet mellom sentralmyndighetene og de lokale embets- og tjenestemennene innenfor amtet sitt. Agder besto av Nedenes amt (nåværende Aust-Agder fylke) og Lister og Mandals amt (nåværende Vest-Agder fylke).

Landet var også inndelt i fire regionale hovedamt (overamt) i Norge. Hovedamtene falt sammen med bispedømmenes grenser. Den vanlige betegnelsen på bispedømme var *stift*. Hovedamtene kom derfor til å bli kalt *stiftamt*. Det vanlige navnet på det sørligste hovedamtet i Norge var Kristiansands stiftamt. Det omfattet begge agderamtene og i tillegg Bratsberg amt (Telemark) og Stavanger amt (Rogaland). Øverste embetsmann i stiftamtet var stiftamtmanden. En av oppgavene hans var å være myndighet over byene i stiftamtet. Stiftamtmanden kunne samtidig være amtmann i ett av amtene.

Hvert amt i Norge besto av to eller flere fogderier. Fogdens oppgaver besto blant annet i å kreve inn skatter og avgifter og være politi- og påtalemyndighet på landet innenfor fogderiet. Fogden var på en måte amtmannens forlengede arm ute i distriktet, det vil si i verdslige anliggender. Nedenes amt besto av de to fogderiene Nedenes og Råbyggelaget. Lister og Mandals amt besto av de to fogderiene Mandal og Lister. Byene hadde som

regel en byfogd med noen av de samme oppgavene som fogdene. Rundt 1814 var det tre byer (kjøpsteder) på Agder: Risør, Arendal og Kristiansand.

I kirkelige saker var biskopen den øverste i bispedømmet. Hvert bispedømme besto av flere prostier. Prosten var bindeleddet mellom biskopen og sogneprestene i prostiet. Han skulle være biskopens medhjelper og visitere prestene og formidle biskopens påbud til prestene. Prosten var samtidig sogneprest i ett av sognene i prostiet. Agder besto av fire prostier: Nedenes, Råbyggelaget, Mandal og Lister. Fogderiene og prostiene hadde ikke nødvendigvis sammenfallende geografiske grenser, som vi skal se.

I mange av datidas dokumenter brukes betegnelsene «Nedenes og Råbyggelagets amter» og «Lister og Mandals amter». Vi skal komme inn på de forskjellige amtsbetegnelsene og se om valgdistriktet var identisk med amtet ved representantvalg, slik som ellers i Sør-Norge. Valgene den gang var indirekte. Først skulle man velge valgmenn innen hvert prestegjeld eller sogn, som utgjorde valgkommunen eller valgkretsen, og så skulle valgmennene komme sammen og velge representanter til den nasjonale forsamlingen. Det er representantvalgene – altså trinn to – som skal undersøkes her. Det første trinnet, primærvalgene, vil bare bli nevnt i enkelte sammenhenger. Tre sentrale begreper for undersøkelsen blir dermed amt, valgdistrikt og representantvalg.

Det ser ut til å ha vært skrevet lite om hvordan de første nasjonale valgene ble gjennomført på Agder. Stein Ørnhoi har skrevet to artikler om eidsvollsmenn fra Agder.¹ Begge steder hevder han at det dreide seg om valgfusk i og med at Agder-amtene stilte med uforholdsmessig mange representanter i Riksforsamlingen våren 1814. Han nevner også de første stortingsvalgene på Agder. Ørnhoi mener at det kunne være mulig å finne ut mer rundt valgfusket. «Svaret finnes kanskje i Statsarkivet i Kristiansand, om noen tar seg tid til å lete», skriver han i den ene artikkelen.²

Jeg har undersøkt både stortingsforhandlinger og kilder i statsarkivet. Med bakgrunn i dette materialet skal vi se nærmere på hva som egentlig skjedde rundt de tre valgene som ble avholdt i 1814/1815. Ved å sammenligne prosedyrene kan vi finne ut hva som var særegent for Agder. Blant

---

1 Ørnhoi 1999 og 2014.

2 Ørnhoi 1999: 24.

annet skal vi finne ut om det som skjedde våren 1814, kan karakteriseres som valgfusk, og eventuelt avsløre uregelmessigheter også ved de to etterfølgende valgene.

Som bakteppe skal vi kort rekapitulere noe av det som skjedde de første ukene av året 1814.

Kunngjøringer om valg

Freden i Kiel ble inngått 14. januar 1814. Frederik 6. måtte gå med på å overlate Norge til den svenske kongen. I avisa *Tiden*, som var Christian Frederiks talerør, ble det i ekstrasnummeret 25. januar orientert om freden, men ikke om avståelsen av Norge. Samme dag skrev Christian Frederik til stiftamtmennene og orienterte om freden.³ Også der ble freds vilkårene holdt tilbake.

Stiftamtmannen i Kristiansand den gang var Oluf Borch de Schouboe. På det tidspunktet var stiftamtmannen også amtmann i Nedenes amt. Amtmannen i Lister og Mandals amt var baron Adam Ditlef Wedell Wedellsborg. Schouboe mottok Christian Frederiks brev fredag 28. januar og orienterte nok biskopen i Kristiansand, Christian Sørensen, samme dag. De neste dagene, 29.–31. januar, sendte Schouboe en avskrift av Christian Frederiks brev til amtmennene, fogdene og byfogdene i stiftamtet.⁴ Det var altså de siste dagene av januar at embetsverket på Agder fikk vite om freden. Rundt om på Agder fikk allmuen trolig høre om freden i begynnelsen av februar, ikke minst i kirka søndag 6. februar. Men detaljene i fredsavtalen var ennå ikke kjent lokalt.

For å drøfte sine planer om en norsk selvstendighetspolitikk innkalte Christian Frederik Østlandets ledende menn til et stormannsmøte på Eidsvoll 16. februar. Der ble det etablert et styre for Norge – et regentskap – med Christian Frederik i spissen. Han fikk tittelen regent og gikk med på at det skulle holdes valg til en forsamling som skulle bestemme Norges regjerings-

3 SAK, Stiftamtmannen i Kristiansand, 0712 Brev fra Stattholderskapet 1813–1814. Brev av 25.1.1814, jnr. 112/14.

4 SAK, Stiftamtmannen i Kristiansand, 0260 Brevjournal 1813–1816. Jnr. 112/14.

form. Rundskrivene om dette ble datert lørdag 19. februar i Kristiania og ble sendt fra regentskapet til landets stiftamtmen, amtmenn og biskoper.⁵

Det ene temaet i rundskrivene er selvstendighetstanken. Regenten ba det norske folk om å hevde Norges selvstendighet gjennom å avlegge ed i kirka på en bededag nærmeste fredag. Dette ble særlig beskrevet i rundskriv til biskopene. Først skulle presten innlede med en kraftfull tale. Så skulle han lese opp brevene fra regentskapet om den nye situasjonen for Norge. Deretter skulle presten spørre: «Svære I at hævde Norges selvstændighed og at vove liv og blod for det elskede fædreland?» Svaret skulle avgis med oppløftede fingre: «Det svære vi, saa sandt hjælpe os Gud og hans hellige ord.» Dernest skulle presten lese en bønn anbefalt av biskopen, etterfulgt av en preken over teksten i Davids salme 62, vers 8–9.

Et annet tema var valg til en forsamling som skulle møtes for å bestemme Norges regjeringsform. I noen av rundskrivene av 19. februar nevnes Eidsvoll og møtedatoen 10. april uttrykkelig. Valget av representanter til Riksforsamlingen skulle være indirekte og skje i to trinn.

Valget i landdistriktene skulle skje ved at menigheten først skulle velge til valgmenn i hvert sogn. Det skulle gjøres etter gudstjenesten på bededagen. Dette var primærvalgene – ofte også kalt valgmennsvalgene. Den ene av de to valgte skulle være bonde. Etter valget i kirka skulle det utstedes et dokument med bekræftelse på at menigheten hadde avlagt ed, og med opplysning om hvem som var valgt. Dette skulle signeres av presten, de tilstedeværende embetsmennene og 12 aktverdige menn av menigheten. I tillegg til denne fullmakten skulle det formuleres en såkalt adresse, det vil si en hilsen, til regenten. Også dette gjorde presten. De geistlige var altså sentrale ved primærvalgene.

Adressen og fullmakten fra hvert sogn skulle valgmennene ta med seg til møtet hvor de skulle velge tre representanter blant seg selv fra amtet til Eidsvoll. Valgmøtet skulle holdes på et «beqvent» sted i amtet. Dette var representantvalgene. Valgmennene var riktignok de stemmeberettigedes representanter, men i denne artikkelen brukes begrepet representantvalg om valgmennenes valg av utsendinger til den nasjonale forsamlingen.

---

5 SAK, Stiftamtmanden i Kristiansand, 0719 Innkomne brev 1814. Diverse rundskriv av 19.2.1814 fra regent Christian Frederik til stiftamtmen, amtmenn og biskoper, jnr. 210/14, 211/14 og 213/14.

Minst en av de tre eidsvollsmennene skulle være bonde. Amtmannen skulle lede representantvalget. De tre valgte skulle så ta med seg alle adresser og fullmakter fra primær- og representantvalgene til Eidsvoll.

I byer med flere menigheter eller kirker skulle det først velges to fra hver menighet, og så skulle disse møtes for å velge én mann til å representere byen i Riksforsamlingen. I hver av stiftsbyene Kristiania, Kristiansand og Trondheim skulle det velges to menn til Riksforsamlingen, mens stiftsbyen Bergen, som var Norges største by, fikk velge fire eidsvollsmenn. Antallet valgte fra byene ble dermed til en viss – dog svært liten – grad tilpasset folketallet. Det skulle altså være indirekte valg i byene, slik som på landet, men i byer med kun én menighet/kirke kunne valget av representant skje «strax», det vil nok i praksis si ved direkte valg. Også byrepresentantene skulle ta med seg adresser og fullmakter til Eidsvoll.

Fra militæret skulle hver enhet velge to valgmenn – én offiser og én soldat. Disse skulle samles på et høyere nivå og velge én offiser og én soldat til Eidsvoll fra hver av de høyere enhetene.

Når det gjelder stemmerett, var det de samme reglene som gjaldt både for å stemme og for å bli valgt. På landet måtte man være embetsmann, bruks-eier, jordeier eller gårdbruker. I byene hadde også borgerne stemmerett. I de militære enhetene hadde offiserene stemmerett. Det hadde også soldatene hvis de var gårdbrukere. I tillegg måtte man være mann og over 25 år.

Lokalt opplegg

Søndag 27. og mandag 28. februar ble kunngjøringene om bededag og valg kjent for Agders overøvrighet, det vil si stiftamtman Schouboe, amtmann Wedellsborg og biskop Sørensen.⁶ Mandag satt nok de tre embetsmennene og tenkte nøye gjennom den nye situasjonen for Norge. Christian Frederik ville stille seg i spissen for Norges selvstendighet. Han ville tydeligvis ikke uten videre kaste Norge i armene på den svenske kongen. Men tida var knapp. Forsamlingen på Eidsvoll skulle møte allerede seks uker senere – nemlig 10. april. De tre herrere måtte nå lage instruksjer til sine

6 SAK, Stiftamtmannen i Kristiansand, 0260 Brevjournal 1813–1816. Jnr. 209–217/14. Amtmannen i Lister og Mandal, 0051 Brevjournal 1813–1814. Jnr. 269–278/14.

underordnede. For første gang i norsk historie skulle det holdes nasjonale valg. Hvordan skulle de tre sørge for at valgene på Agder ble gjennomført?

I henhold til regentskapets rundskriv 19. februar skulle bededagen med valg holdes i landets kirker påfølgende fredag. Bare i enkelte kirker på Østlandet, hvor beskjeden raskt ble mottatt, lot det seg gjøre å gjennomføre dette allerede fredag 25. februar. Mandag 28. februar sendte biskopen i Kristiansand regentskapets rundskriv til prostene og prestene. Som vedlegg fulgte biskopens egne retningslinjer for bededagen og valgene. Der framgår det at prestene på nærmeste søndag skulle informere menigheten om valgene. Det må ha blitt gjort flere steder søndag 6. mars. Bededag og valg skulle så holdes påfølgende fredag. Siden det var knapt med tid, ba biskopen om at bededag og valg skulle foregå bare i hovedkirkene og ikke i annekskirkene. Alle menighetene skulle få beskjed om å møte i hovedsognets kirke, hvor det skulle velges to valgmenn for hvert sogn.⁷

Stiftamtmann Schouboe skulle nå organisere valget av eidsvollsmenn fra Nedenes amt. Det innebar at han straks måtte varsle allmuen om tid og sted for valget. Men hvilket sted skulle han velge? Og hvilken dato? Han visste jo ikke når primærvalgene i kirkene ville være avviklet. Derfor kontaktet han biskopen 28. februar. Biskopen svarte samme dag at valgmøtene i kirkene i Nedenes «prosti» trolig ville være avviklet fredag 11. mars og i Råbyggelaget 18. mars. Dette skulle vise seg å stemme bra med virkeligheten. I de fleste sognene ble valget holdt 11. mars, og i noen få av sognene i Råbyggelaget en uke senere. Biskopen antok at Schouboes møtested med valgmennene «bequemmeligst» ville være Brekka i Austre Moland for Nedenes, og Bygland for Råbyggelaget.⁸ Det ser altså ut til at biskopen var åpen for at det kunne velges eidsvollsmenn ved møte to steder i amtet. Biskopen sa imidlertid ikke noe om antallet eidsvollsmenn.

Dermed traff stiftamtmann Schouboe sin beslutning. Dagen etter – altså 1. mars – sendte han ordre om representantvalg til prestene i Nedenes amt for at de kunne informere valgmennene om møtetid og sted. Schouboe hadde bestemt at Brekka i Austre Moland skulle være møtested mandag

7 SAK, for eksempel Arendal sokneprestkontor, Da, 0003 (B-I-3) Innkomne brev 1809–1818. Biskopens påtegning 28.2.1814 på rundskriv av 19.2.1814 fra Regentskapet.

8 SAK, Stiftamtmannen i Kristiansand, 0719 Innkomne brev 1814. Brev av 28.2.1814 fra Biskopen i Kristiansand, jnr. 211/14.

14. mars for valgmennene fra «Nedenes amt». For Råbyggelaget satte han Lauvdal i Bygland sogn som møtested 23. mars «i stedet for Brekke».⁹ Formuleringen tyder på at Brekka egentlig lå best til rette, og at det ekstra valgmøtet i Råbyggelaget var et spesialtilbud.

Som nevnt fantes det den gang tre byer innenfor Agder: Risør, som ofte ble kalt Østerrisør, Arendal og Kristiansand. I brev av 1. mars til administrasjonen i de tre byene bestemte stiftamtmanden at valg av eidsvollsmenn skulle skje i kirka.¹⁰ Schouboe visste selvsagt at de tre byene bare hadde én kirke hver, og at valget derfor kunne skje direkte.

Også amtmannen i Lister og Mandal valgte en todeling av representantvalget. I brev av 1. mars til prestene i amtet ba Wedellsborg om at menighetenes valgmenn måtte få beskjed om å møte i Feda 16. mars og på Lunde i Søgne 19. mars. Han åpnet altså for valg av eidsvollsmenn både fra Lister og fra Mandal. Imidlertid satte han *Feda* og *16. mars* i parentes.¹¹ Det kan tyde på at valgmøtet i Feda var et spesialtilbud for mennene i Lister, og at Søgne ville ha vært det naturlige fellesstedet for amtet.

Når det gjelder representantvalg i landdistriktene, bestemte altså overøvrigheten at det skulle velges eidsvollsmenn fra to områder i hvert av de to Agder-amtene. Det er ikke kjent at overøvrigheten ellers i landet bestemte noe tilsvarende. Spørsmålet om grunnen til dette kommer vi tilbake til etter å ha foretatt videre undersøkelser. Hvordan ble valgene innenfor Agders grenser gjennomført i praksis? Først skal vi se på byvalgene.

Valg av eidsvollsmenn fra Agder-byene

Tirsdag 1. mars forfattet biskop Christian Sørensen en kunngjøring om hva som nå skulle skje i domkirka. Kunngjøringen ble tatt inn på førstesiden i byens avis, *Kristiansands Adresse Kontoirs Efterretninger*, 2. mars. Der framgår det at bededag med ed til fedrelandet skulle foretas fredag 4. mars.

9 SAK, Stiftamtmanden i Kristiansand, 0133 Kopibok 1813–1814. Brev av 1.3.1814 fra Stiftamtmanden i Kristiansand til prestene i Nedenes og Råbyggelaget.

10 SAK, Stiftamtmanden i Kristiansand, 0133 Kopibok 1813–1814. Brev av 1.3.1814 fra Stiftamtmanden i Kristiansand til magistrat, byfogder, fogder og sorenskrivere.

11 SAK, Amtmanden i Lister og Mandal, 0034 Kopibok 1813–1815. Brev av 1.3.1814 fra Amtmanden i Lister og Mandal til prestene i samme amt.

Barn kunne ikke tas med i kirka. Det står ikke uttrykkelig at det skulle foretas valg, eller hvordan valget skulle utføres, så det er grunn til å tro at enkelte kan ha vært i tvil ved frammøte i domkirka.

Onsdag 9. mars hadde byens avis på førstesiden en omtale av hvordan bededagen i domkirka hadde forløpt. Etter troskapseden og biskopens tale ble det oppfordret til valg av to eidsvollsmenn i sakristiet. Dagen før hadde magistraten bekreftet at valget var kunngjort for byens innbyggere. De to valgte eidsvollsmennene fra Kristiansand by ble residerende kapellan Nicolai Wergeland og kjøpmann Ole Clausen Mørch.¹² Dette var det første store skritt til fedrelandets redning, heter det i den nevnte avisomtalen, trolig forfattet av biskopen.

I samme avisnummer, rett under valgomtalen, har direksjonen for Det dramatiske Selskab – byens amatørteater – en annonse. Fredag 11. mars skulle *Den politiske kandestøber* i fem akter framføres. Stykket ble også oppført søndag 13. mars.¹³ Denne Holberg-komedien var første gang blitt oppført i København i 1722. Den handler om en håndverksmester som forsømte sitt yrke for politiske spekulasjoner og kannestøperier. Det er ingen tvil om at teaterstyret valgte dette stykket fordi det akkurat hadde vært valg i Kristiansand, og fordi det skulle være valg i andre prestegjeld på Agder nettopp 11. mars. Man følte nok at noe stort og viktig var i støpeskjeen. Nicolai Wergeland og Ole Clausen Mørch var for øvrig medlemmer av Det dramatiske Selskab.

Kristiansands største kverulant på denne tida var Wincents Lassen Sebbelow. Han var offiser og jurist fra Danmark, nå kjøpmann i Kristiansand, og han hadde tittelen overkrigskommissær. Sebbelow sendte et klageskriv til regent Christian Frederik og hevdet at de fleste i byen ikke var klar over at valget skulle finne sted. De som møtte i kirka, fikk vite dette da det ble bekjentgjort fra prekestolen. Derfor ble det avgitt bare 140 stemmer, og det var nokså tilfeldig hvem man stemte på, ifølge Sebbelow. Han ønsket også å få inn i avisa et innlegg han hadde forfattet 8. mars, der han kritiserte valg-

12 Jf. Riksforsamlingens Forhandlinger 1914: 171f.

13 SAK, D/0046 Det dramatiske Selskab, Forhandlingsprotokoll 1.

opplegget. Men politimesteren fant innholdet så upassende at han nektet trykking.¹⁴ Heller ikke hos regenten fikk Sebbelow medhold.¹⁵

I Risør ble valget holdt 11. mars. Der ble kjøpmann og jernverkseier Henrik Carstensen valgt som representant til Riksforsamlingen. Samme dag var det valgmøte i Arendal, hvor distriktslege Alexander Christian Møller ble valgt.¹⁶

Byvalgene på Agder utgjorde ikke noe ekstraordinært i forhold til valgene i andre norske byer. De ble organisert slik som regentskapets rundskriv anviste og fikk det korrekte antallet eidsvollsmenn i alle tre byer.

Primærvalg på landet

I noen prestegjeld ble det holdt primærvalg og skrevet fullmakt i hver sognekirke. I andre prestegjeld ble primærvalget i stedet arrangert ved at de stemmeberettigede i prestegjeldet ble innkalt til hovedkirka for å velge to menn fra hvert sogn. Det var dette biskopen i Kristiansand hadde anbefalt prestene å sørge for. Deretter ble det skrevet en felles fullmakt for dem som var valgt fra hvert sogn.

Valgene skulle skje i mars, og vær og føre gjorde at det ikke alltid var lett å ta seg fram. Et eksempel er fra Hommedal prestegjeld, som besto av sognene Landvik, Eide og Herefoss. Presten i Hommedal, Henning Junghans Bugge, forsøkte å dra til Herefoss kirke for å holde bededag og valg 11. mars, men måtte gi opp. Dette forteller han i brev av 13. mars til stiftamtmanden:¹⁷

Uagtet de bedste Foranstaltninger vare giorte og al muelig Anstrængelse blev anvendt, mødte dog den store Ubehagelighed at man ikke formedelst indtrufne gyselige Veir og Føre, kunne komme til Annexet Heigrefos, for der ligesom ved Landvig, den 11te dennes at afholde den befalede Bededag, og med samme, opfordre dette Sogns Almuesmænd til at aflægge deres Troeskabs Eed. Hr Reiersen

14 SAK, Kristiansand byfogd, 0004 Kopibok 1814–1817. Udatert brev fra byfogden til overkrigskommissær Sebbelow (ca. 8.3.1814).

15 SAK, Stiftamtmanden i Kristiansand, 0719 Innkomne brev 1814. Brev av 15.3.1814 fra Regentskapet til Stiftamtmanden i Kristiansand. Jnr. 286/14.

16 Riksforsamlingens Forhandlinger 1914: 30 og 302–304.

17 SAK, Stiftamtmanden i Kristiansand, 1196 Brev fra geistligheten 1811–1814.

med 8 Mand og Hæster for sig, var kommen $\frac{1}{2}$ Miil paa Veien; men maatte, da det var ganske umueligt, længre at kiæmpe sig igiennem den uhyre store Sne og meget Vand, var han nødsaget til at vende tilbage, og ligesaa umueligt var det og for Almuen i Heigrefos Sogn at komme til Landvig Kirke. Deres Høivelbaarenhed ville gunstigst undskylde denne Mislighed, som paa ingen Maade kunne forekommes. I denne Uge, haaber ieg at det forsømte kan igien blive udført.

Fullmakten fra Hommedal er datert 12. mars for sognene Landvik og Eide. Fullmakten fra Herefoss kirke er datert lørdag 19. mars. Antakelig ventet man i det lengste med valget for å se om det var mulig for Bugge å komme seg dit. Han har ikke signert fullmakten og var neppe i Herefoss. I stedet har personellkapellannen hans signert. Dette er et eksempel som viser hvor strabasiøst det kunne være å få avviklet valg i overgangen mellom vinter og vår.

Valg av eidsvollsmenn fra Agder-amtene

Overøvrigheten hadde lagt opp til representantvalg i fire «amt» på Agder. Hvilke administrative enheter besto de fire områdene av?

Valget av tre eidsvollsmenn fra «Nedenes amt» foregikk på Brekka i Austre Moland sogn 14. mars 1814. To valgmenn møtte fra hvert av disse 16 sognene: Gjerstad, Holt, Vegårshei, Austre Moland, Tromøy, Øyestad, Fjære, Froland, Landvik, Eide, Vestre Moland, Høvåg, Birkenes, Dypvåg, Flosta og Sønedeled. Dette tilsvarte Nedenes fogderi. Nedenes prosti besto av de samme sognene, unntatt Birkenes, pluss Åmli, Mykland, Gjøvdal, Topdal og Herefoss, i tillegg til byene Risør og Arendal. Siden Herefoss hørte til Råbyggelaget fogderi, ville de to valgmennene, som altså ble valgt 19. mars, kunne komme seg til representantvalget i Bygland 23. mars.

Stiftamtmann Schouboe var til stede på Brekka og ledet valget i egenskap av amtmann i Nedenes amt. Før avstemningen sa Schouboe noen ord om handlingens viktighet og om hvilke egenskaper utsendingene til Eidsvoll burde ha. De tre som ble valgt, var Hans Jacob Grøgaard, sogneprest i Vestre Moland, Andreas Fredrich Finne, sorenskriver i Nedenes, og lensmann og gårdbruker Thore Reiersen Lilleholt. Men resultatet var ikke avklart med dette. Under avstemningen fikk Grøgaard 21 stemmer, Finne 18 og Lilleholt

18 stemmer, men Jacob Aall fikk hele 31 stemmer. Aall hadde imidlertid vært forhindret fra å møte ved primærvalget og var derfor ikke valgmann. Da kunne han formelt sett heller ikke velges til eidsvollsmann og ble derfor ikke ført opp i amtsfullmakten som valgt.

Valgmennene ble enige om en annen framgangsmåte. De skrev en søknad til regenten om at Aall måtte bli godtatt som representant til eidsvollsforsamlingen fordi han var «... erkiendt for den fortrinligste Mand af Kundskaber, Tænke- og Handlemaade». Søknaden er ført i pennen av sorenskriver Finne, som erklærte at han «... renuncerer paa de mig skienkede Stemmer og træer mig efter Pligt tilbage». Alle valgmennene signerte brevet. Regent Christian Frederik godkjente søknaden. I svar til stiftamtmanden 21. mars sier han at «... Ridder Aal er bekjendt som en ligesaa klog Videnskabsmand, som patriotisk sindet Borger». Stiftamtmanden formidlet regentens svar til Aall 26. mars og til Finne 28. mars.¹⁸ Dermed kunne Jacob Aall forberede seg på å reise til Eidsvoll.

Valget av tre eidsvollsmenn fra «Råbyggelagets amt» foregikk på Lauvdal i Bygland sogn 23. mars. To valgmenn møtte fra hvert av disse 17 sognene: Valle, Bykle, Hylestad, Bygland, Austad, Sandnes, Årdal, Evje, Hornnes, Iveland, Vegusdal, Åseral, Åmli, Mykland, Topdal, Gjovdal og Herefoss. Dette tilsvarte Råbyggelaget fogderi. Råbyggelaget prosti besto av de 11 førstnevnte sognene. Stiftamtmand Schouboe var til stede og ledet valget i egenskap av amtmann i Nedenes. Før avstemningen sa Schouboe noen høytidelige ord, slik som ved valget i Nedenes. De tre som ble valgt, var Thomas Bryn, sorenskriver i Østre Råbyggelaget, bonde Even Thorkildsen Lande og lensmann Ole Knudsen Tvedten.¹⁹

Valget av eidsvollsmenn fra «Mandals amt» fant sted på tinggården Lunde i Søgne 19. mars. To valgmenn møtte fra hvert av disse 17 sognene: Halse, Harkmark, Holum, Øyslebø, Laudal, Søgne, Greipstad, Oddernes, Vennesla, Øvrebø, Hægeland, Tveit, Spangereid, Valle, Vigmostad, Konsmo og Finsland. Dette tilsvarte Mandal fogderi. Mandal prosti besto av de 12 førstnevnte sognene pluss Birkenes, i tillegg til Kristiansand domkirke. De

18 SAK, Stiftamtmanden i Kristiansand, 0719 Innkomne brev 1814. Telleliste fra valget i Nedenes 14.3.1814, søknad datert 14.3.1814 og brev av 21.3.1814 fra Christian Frederik. Jf. *Riksforsamlingens Forhandlinger* 1914: 273f.

19 *Riksforsamlingens Forhandlinger* 1914: 291–293.

tre som ble valgt, var gårdbruker Osmund Andersen Lømsland, gårdbruker Syvert Omundsen Eeg og gårdbruker Erich Haagensen Jaabech. Amtmann Wedellsborg ledet valget. I fullmakten skriver han blant annet at de fram-
møtte ropte gjentatte ganger hurra for fedrelandet.²⁰

Valget av eidsvollsmenn fra «Lister amt» fant sted på Feda i Feda sogn 16. mars. Valgmennene kom fra de 19 sognene Feda, Liknes, Vanse, Farsund, Spinn, Herad, Å, Kvås, Austad, Hægebostad, Eiken, Fjotland, Bjelland, Grindheim, Hydra, Nes, Bakke, Tonstad og Gyland. Det tilsvarte Lister fogderi. Lister prosti besto av de 14 førstnevnte sognene pluss Spangereid, Valle, Vigmostad, Konsmo, Finsland og Åseral. Sognene Hydra, Nes, Bakke, Tonstad og Gyland hørte til Dalane prosti i Stavanger amt. De tre som ble valgt fra Lister, var Gabriel Lund, kjøpmann i Farsund, Jens Erichstrup, fogd i Lister fogderi, og bonde Theis Jacob Thorkildsen Lundegaard. Også her var det gjentatte hurrarop.²¹

Vi ser altså at det var den verdslige jurisdiksjonsinndelingen som gjaldt ved representantvalgene på Agder. De fire valgdistriktene som alle ble kalt «amt», var i realiteten identisk med de fire fogderiene.

Til Riksforsamlingen møtte ytterligere fire menn som hadde bosted på Agder. Disse skulle representere militæret. Vesterlenske infanteriregiment fikk velge to representanter til Riksforsamlingen. Dette valget fant sted i Exercerhuset i Kristiansand 3. mars 1814. Først valgte man to valgmenn fra hver divisjon, som så valgte to til å møte på Eidsvoll, nemlig major Just Ely og underjeger og gårdbruker Omund Bjørnsen Birkeland. Valget 3. mars var for øvrig det første som ble holdt på Agder. Byvalget i domkirka dagen etter var det andre. Valget av representanter fra sjøforsvaret fant sted på Fredriksvern i Stavern 3. april. Også her valgte man først valgmenn, som så valgte fire til å møte på Eidsvoll. To av de fire var bosatt på Agder, nemlig underoffiser Peder Johnsen og matros og bonde Even Thorsen.

Hva var det mest iøynefallende ved valgene på Agder våren 1814 sammenlignet med resten av Sør-Norge, eller sett i forhold til retningslinjene fra regentskapet? Det var riktignok spesielt at Jacob Aall ble eidsvollsmann

20 *Riksforsamlingens Forhandlinger* 1914: 251–254.

21 *Riksforsamlingens Forhandlinger* 1914: 233–236.

selv om han ikke var valgmann, og dermed egentlig ikke var valgbar. Løsningen ble imidlertid klarert med regentskapet, så da var alt i orden. Det mest særegne var at hvert av de to Agder-amtene valgte dobbelt så mange representanter til Riksforsamlingen som de andre amtene i landet – ved å definere seg som *fire* Agder-amt. Dette hadde den lokale overøvrigheten anvist, men kunne det godtas på høyere hold?

Valgsystemet ifølge Grunnloven

I fullmaktene som de 12 representantene fra de fire landdistriktsvalgene på Agder hadde med seg til Eidsvoll, framgår det uttrykkelig at de gjaldt for henholdsvis «Nedenes amt», «Råbyggelagets amt», «Lister amt» og «Mandals amt». På Eidsvoll ble det ingen protester mot denne dobbelte representasjonen fra Agder-amtene. Det må bety at verken Riksforsamlingen eller Christian Frederik fant det særlig betenkelig, urettferdig eller kritikkverdig. Det var også andre forhold ved valgene i Norge som eidsvollsmennene ikke tok så nøye. For eksempel var det i enkelte sogn flere enn dem som hadde stemmerett, som faktisk avga stemme. Og den yngste eidsvollsmannen var bare 17 år, selv om aldersgrensen var 25. Da Riksforsamlingen skulle drøfte et system for framtidig valg til Stortinget, ønsket en å gjøre noe med både kontroll av stemmerett og med antall representanter.

Ifølge Grunnloven av 17. mai 1814 skulle de stemmeberettigede være norske borgere som hadde fylt 25 år og vært bosatt i landet i fem år. De måtte enten være eller ha vært embetsmenn, eller de måtte eie eller ha leid matrikulert jord i mer enn fem år, være kjøpstadborgere, eller eie gård eller grunn i kjøpstad eller ladested verd mer enn 300 riksbankdaler sølvverdi.²² Innen seks måneder etter at Grunnloven var vedtatt, skulle magistraten i kjøpstedene og fogden og presten i prestegjeldene forfatte et manntall over de stemmeberettigede. De som skulle innføres i manntallet, måtte først ha sverget troskap til konstitusjonen.²³ Dette skulle foregå på tingsamling i forkant av selve valget og kan ha utgjort en barriere for faktisk valgdeltakelse.

22 Grunnloven § 50. Myntenhet som gjaldt bare en kort periode.

23 Grunnloven § 51.

Primærvalg møtene i byene skulle holdes i kirka, rådhuset eller et annet «beqvent» sted og bestyres av magistraten.²⁴ I byene skulle det utnevnes én valgmenn for hver 50 stemmeberettigede innbyggere. Valgmennene skulle møtes på et sted bestemt av øvrigheten og velge representanter blant dem selv eller blant de andre stemmeberettigede. 3–6 valgmenn skulle velge 1 representant, 7–10 skulle velge 2 representanter, 11–14 skulle velge 3, mens 15–18 valgmenn skulle velge 4 representanter, som var det høyest mulige antallet.²⁵

For landdistriktene sa Grunnloven at primærvalgene skulle holdes i prestegjeldets hovedkirke og bestyres av sognepresten.²⁶ Også på landet skulle antallet valgmenn stå i forhold til antall stemmeberettigede. Var det færre enn 100 med stemmerett, ble det 1 valgmenn, 100–200 ga 2 valgmenn, 200–300 ga 3 og så videre. Loven må tolkes slik at det var prestegjeldet, og ikke sognet, som skulle utgjøre valgkommunen eller valgkretsen fra nå av. Til landdistriktene hørte også ladestedene. Innen en måned etter primærvalgene skulle valgmennene samles på et sted som amtmannen pekte ut. Der skulle de velge stortingsrepresentanter blant dem selv eller blant andre med stemmerett. Var det 5–14 valgmenn, skulle bare 1 representant velges, 15–24 valgmenn skulle velge 2 representanter, 25–34 skulle velge 3, mens 35 eller flere valgmenn skulle velge 4, som var maksimalt antall stortingsmenn fra ett amt.²⁷

Dette var regler som på flere måter var annerledes enn ved valget til Riksforsamlingen våren 1814. Ved dette stortingsvalget skulle man for det første begynne å bruke stemmerettsmanntall. For det andre skulle antall valgmenn stå i forhold til antall stemmeberettigede, og antall stortingsrepresentanter skulle stå i forhold til antall valgmenn.²⁸ Til Riksforsamlingen hadde amt med lavt folketall fått like mange representanter som de mest folkerike amtene. Bare byene var blitt gradert med henholdsvis én, to og fire eidsvollsmenn. At valgmennene nå kunne stemme på andre enn på noen blant dem selv, var også nytt. Den nye ordningen kunne for eksempel

---

24 Grunnloven § 55.

25 Grunnloven § 57.

26 Grunnloven § 55.

27 Grunnloven § 58.

28 Ørnhøi 1999: 23f, sier at amtene fikk representasjon etter folketall. Men det er nok mer presist å si at det var antallet stemmeberettigede som antydte hvor mange representanter det kunne bli.

forhindre den situasjonen som valgkomiteen i Nedenes havnet i ved valget våren 1814, da Jacob Aall ble representant ved en spesialløsning.

Valgene til det første overordentlige storting 1814

Ved kongelig reskript av 13. juni 1814 til stiftamtmenn, amtmenn og biskoper ble fogdene og prestene pålagt å utarbeide stemmerettsmanntall i henhold til Grunnloven. Dette ble gjennomført overalt på Agder. Ifølge Mossekonvensjonen 14. august skulle Christian Frederik innkalle til et overordentlig storting i Kristiania. To dager etter gikk det ut reskript om dette til overøvrigheten, med påbud om å besørge valg. Møtedagen for det overordentlige storting ble satt til 7. oktober.²⁹

Stiftamtmannen mottok reskriptet 23. august.³⁰ Tida var igjen knapp. Mye måtte gjøres i løpet av noen uker. På ny måtte Schouboe velge tid og sted for representantvalg i amtet sitt. Han spurte umiddelbart biskopen om når valgmannsvalgene i kirkene i Nedenes og Råbyggelaget ville være gjennomført.³¹ Biskopen svarte at disse valgene trolig ville være gjennomført søndag 11. september både i Nedenes og Råbyggelaget.³² 24. august bestemte Schouboe at representantvalget i «Nedenes amt» skulle holdes på Brekka i Austre Moland 15. september og på Lauvdal i Bygland sogn for «Råbyggelagets amt» 20. september. Han satset altså på de samme stedene som våren 1814. Men like etter at Schouboe hadde varslet prestene om tid og sted, ble han – fra et eller annet hold – underrettet om at gården Bakke i Årdal sogn i Bygland prestegjeld ville være et mer bekvemt sted for representantvalget i Råbyggelaget. 29. august varslet han prestene om at valgmøtet skulle holdes på Bakke.³³

29 SAK, Stiftamtmannen i Kristiansand, 0718 Innkomne brev 1811–1814, og Amtmannen i Lister og Mandal, 0125 Brev fra norske sentralinstanser 1814. Christian Frederiks reskript av 16.8.1814 til stiftamtmennene og amtmennene.

30 SAK, Stiftamtmannen i Kristiansand, 0260 Brevjournal 1813–1816, jnr. 826/14.

31 SAK, Stiftamtmannen i Kristiansand, 0134 Kopibok 1814–1816. Brev av 23.8.1814 fra Stiftamtmannen i Kristiansand til Biskopen i Kristiansand, jnr. 826/14.

32 SAK, Stiftamtmannen i Kristiansand, 0718 Innkomne brev 1811–1814. Brev av 24.8.1814 fra Biskopen i Kristiansand til Stiftamtmannen i Kristiansand.

33 SAK, Stiftamtmannen i Kristiansand, 0134 Kopibok 1814–1816. Brev av 24. 8. og 29.8.1814 fra Stiftamtmannen i Kristiansand til prestene i Nedenes og Råbyggelaget.

Samme dag – 29. august – berammet amtmannen i Lister og Mandal tid og sted for representantvalg i sitt amt. I brev til prestene påla han valgmenne fra «Lister amt» å møte på Feda 7. september og valgmenne fra «Mandals amt» å møte på Lunde i Søgne 10. september. Men også han måtte foreta en justering fordi ikke alle valgene i kirkene var blitt gjennomført i tide. I nytt brev til prestene endret han datoene til 14. september for Lunde og 16. september for Feda.³⁴

I 1814 ble det et skifte i amtmannsembetet for Lister og Mandal. Adam Ditlef Wedell Wedellsborg hadde i praksis gitt seg som amtmann i mai, og stiftsverrettsassessor Lorents Lange i Kristiansand fungerte i embetet til midten av september. Da ble embetet overtatt av Ulrik Frederik Anton de Schouboe, som inntil da hadde vært amtmann i Stavanger. Han var broren til stiftamtmann Schouboe i Kristiansand.

Fullmaktene fra primær- og representantvalgene gir til en viss grad opplysninger om antall stemmeberettigede, se tabell 2 og 3 bakerst i artikkelen. Vanse prestegjeld var størst med 573 stemmeberettigede ved utgangen av 1814, mens Vegårshei var minst med bare 29 sommeren 1814. Primærvalgene skjedde stort sett på prestegjeldsnivå. Men i Audnedal ble det gjennomført valg i hvert sogn. I Vigmostad sogn var det 93 stemmeberettigede. Det ga 1 valgmann. I Spangereid sogn var de tilsvarende tallene 114 og 2, i Kongsmo sogn 78 og 1, og i Valle sogn 251 og 3. Men dermed ble resultatet at Audnedal prestegjeld, som hadde 536 innbyggere med stemmerett, fikk hele 7 valgmenne, mens de skulle ha hatt 6, se tabell 3. Dette minner om det som skjedde ved valg av eidsvollsmenn fra Agder-amtene: oppsplitting i flere geografiske valgenheter ga et større antall valgte. I Audnedal ble det altså begått en feil, uten at det nødvendigvis kan karakteriseres som valgfusk.

I Kristiansand var det representantvalg 3. september. Her valgte åtte valgmenne biskop Christian Sørensen og stiftsverrettsassessor Lorents Lange.³⁵ Arendal hadde 156 stemmeberettigede.³⁶ Her holdt de tre valgmenne

34 SAK, Amtmannen i Lister og Mandal, 0034 Kopibok 1813–1815. Brev av 29.8. og 5.9.1814 fra Amtmannen i Lister og Mandal til prestene i Lister og Mandal.

35 IKAVA, Kristiansand by, Magistraten, Journalsaker 1814, eske 23. Brev av 3.9.1814 fra valgmenne til Kristiansand magistrat. Lindstøl 1914: 21 har feil dato og antall valgmenne.

36 SAK, Stiftamtmannen i Kristiansand, 0718 Innkomne brev 1811–1814. Arendal bys manntall august 1814.

møte 7. september og valgte distriktslege Alexander Christian Møller til representant.³⁷ Risør hadde 92 stemmeberettigede.³⁸ Grunnloven sa at hvis en kjøpstad hadde færre enn 150 stemmeberettigede, skulle den sende valgmennene sine til nærmeste nabokjøpstad for å stemme sammen med denne. I slike tilfeller skulle de to kjøpstedene regnes som ett distrikt.³⁹ Fire valgmenn fra Risør og Kragerø møttes i Risør 13. september. Grosserer og stadshauptmann Henrich Georg Tønder fra Kragerø ble valgt til stortingsmann for disse byene.⁴⁰

Valgforsamlingen i «Mandals amt», som besto av 24 valgmenn, møttes på Lunde i Søgne 14. september. Her ble kammerråd og tollinspektør Christen Tidemand fra Mandal og garvermester Jørgen Jørgensen Hesland fra Halse valgt til representanter.⁴¹ Valgmennene for «Lister amt» møttes på Feda i Feda sogn 16. september. Her var det 22 valgmenn. Gårdbruker og seksjonsanfører Theis Jacob Thorkildsen Lundegaard og seksjonsanfører Peder Jakobsen Bøgvald Sanne ble valgt til representanter.⁴² «Nedenes amt» hadde 18 valgmenn. De møttes på Brekka i Austre Moland 15. september og valgte sognepresten i Gjerstad, Søren Georg Abel, og pastor Hans Christie Reiersen til representanter.⁴³ Fra «Råbyggelagets amt» kom 12 valgmenn til lensmannsgården Bakke i Årdal 20. september og valgte sorenskriver i Østre Råbyggelaget Thomas Bryn til representant.⁴⁴

Selv om det ble holdt representantvalg to steder i hvert av de to Agder-antene, slik det også ble gjort våren 1814, ble antallet valgte representanter denne gangen i samsvar med regelverket. Hvis «Lister amt» og «Mandals amt» derimot hadde hatt så mange som 25 valgmenn hver, kunne resultatet ha blitt seks representanter til sammen, noe som da ville ha vært en overrepresentasjon.

37 Lindstøl 1914: 20.

38 SAK, Stiftamtmanden i Kristiansand, 0718 Innkomne brev 1811–1814. Risør bys manntall august 1814.

39 Grunnloven § 57.

40 Lindstøl 1914: 22.

41 SAK, Amtmanden i Lister og Mandal, 0125 Brev fra norske sentralinstanser 1814. Fullmakt datert 14.9.1814.

42 SAK, Amtmanden i Lister og Mandal, 0125 Brev fra norske sentralinstanser 1814. Fullmakt datert 16.9.1814.

43 SAK, Stiftamtmanden i Kristiansand, 0718 Innkomne brev 1811–1814. Fullmakt datert 15.9.1814.

44 SAK, Stiftamtmanden i Kristiansand, 0718 Innkomne brev 1811–1814. Fullmakt datert 20.9.1814.

Da det første overordentlige storting konstituerte seg, ble det nedsatt en fullmaktskomité som skulle undersøke alle representantenes fullmakter. Et av medlemmene i komiteen var biskop Christian Sørensen.⁴⁵ Han hadde støttet den praksis som førte til to representantvalg i hvert av de to Agder-amtene våren 1814. Det kom ingen kritikk fra fullmaktskomiteen mot valgene i Agder-amtene.⁴⁶ Også Stortinget ga sin tilslutning.⁴⁷ Denne høsten var det altså på ny holdt representantvalg fire steder i de to amtene, i motsetning til i alle andre amt. Men denne gangen hadde ikke dette ført til et uforholdsmessig antall representanter. Neste representantvalg på Agder skulle imidlertid innebære en endring.

Valgene til det første ordentlige storting 1815

Det overordentlige storting ble oppløst 26. november 1814. Dagen før var det blitt bestemt at det første ordentlige storting skulle tre sammen første hverdag i juli 1815. Kunngjøring ble utstedt av regjeringen ved reskript av 30. november, med påbud om å avholde valg i overensstemmelse med Grunnloven.

Valgene til det første ordentlige storting var også indirekte. Først møttes de stemmeberettigede i kirka, eller tingstua, og valgte valgmenn. De fleste primærvalgene på Agder skjedde siste uke i desember 1814 og første halvpart av januar 1815. Antall valgmenn fra hvert prestegjeld varierte fra én til seks, avhengig av antall stemmeberettigede, se tabell 2 og 3. De fleste prestegjeldene valgte valgmenn i henhold til Grunnloven. Men noen prestegjeld nøyde seg med å velge én valgmenn bare for hvert hele hundre stemmeberettigede. For eksempel kunne prestegjeldene Halse og Lyngdal ha valgt fire valgmenn hver i stedet for bare tre, se tabell 3.

Været la hindringer i veien for mange også ved disse primærvalgene. Nå var det tross alt midtvinters. Sognepresten i Øvrebø måtte meddele at bare 52 av de stemmeberettigede hadde møtt fram til valget, mens resten ikke

45 *Stortingsforhandlinger* 1814, Stortinget 7.10.1814, s. 8.

46 Nevnt av Ørnhoi 1999: 23, som imidlertid ikke sier at antallet representanter fra hvert av de to Agder-amtene faktisk var korrekt. For fullmaktskomiteens innstilling se: *Stortingsforhandlinger* 1814, Stortinget 7.10.1814, s. 9–12.

47 *Stortingsforhandlinger* 1814, Stortinget 7.10.1814, s. 15.

kom seg fram på grunn av det «... indtrufne onde Vejr og store Sneefald». ⁴⁸ Men det kunne også være andre grunner til lavt fram møte. Sognepresten i Hidra opplyste at mange unnlot å møte der på grunn av sykdom, «... men Lige gyldighed var nok Aarsag hos de fleste, og dersom ikke Forandstaltning bliver gjort, møder tilsidst ingen». ⁴⁹ Ved valget i Nedre Kvinesdal møtte de fleste av de 285 som hadde stemmerett.

I Arendal ble representantvalget holdt 31. desember 1814. Her ble overrettsprokurator David Sommerfelt Weidemann valgt til Stortinget av tre valgmenn. Byen hadde fortsatt 156 stemmeberettigede. ⁵⁰ Kristiansands åtte valgmenn valgte igjen biskop Sørensen og stiftsverrettsassessor Lange. Valget for Kragerø og Risør ble holdt i Kragerø 30. desember. Der valgte de fire valgmennene kjøpmann Johan Ditlev Borthig fra Risør. ⁵¹

Hvor skulle representantvalgene i landdistriktene gjennomføres denne gangen? I brev til prestene i «Nedenes amt» bestemte stiftamtmann Schouboe at valgmennene skulle møtes igjen på Brekka i Austre Moland 12. januar 1815. I brev til prestene i «Råbyggelagets amt» ga stiftamtmannen beskjed om at valgmennene skulle samles på Hornnes i Hornnes sogn 25. januar. ⁵² Beskjedene om sted og datoer ble overholdt. De 19 valgmennene fra «Nedenes amt» valgte gårdbruker C.A. Neersteen og jernverkseier Jacob Aall til stortingsmenn. De 12 valgmennene fra «Råbyggelagets amt» valgte Thomas Bryn, sorenskriver i Østre Råbyggelaget. ⁵³

Amtmann Schouboe opplyste til prestene i Lister og Mandals amt at alle valgmennene der skulle møte på gården Vigeland i Valle sogn i Sør-Audnedal 12. januar. ⁵⁴ I dette amtet skulle det altså gjennomføres representantvalg kun ett sted. Det er litt merkelig at de to Schouboe-brødrene ikke valgte samme løsning.

48 SAK, Stiftamtmannen i Kristiansand, 2374 Stortingsvalgene 1815–1835. Fullmakt 4.1.1815 fra Sognepresten i Øvrebø.

49 SAK, Stiftamtmannen i Kristiansand, 2374 Stortingsvalgene 1815–1835. Brev av 2.1.1815 fra Sognepresten i Hidra til Amtmannen i Lister og Mandal.

50 SAK, Stiftamtmannen i Kristiansand, 1037 Innkomne brev fra Arendal byfogd. Fullmakt datert 31.12.1814.

51 Lindstøl 1914: 31 og 33.

52 SAK, Stiftamtmannen i Kristiansand, 0134 Kopibok 1814–1816. Brev av 26.12.1814 fra Stiftamtmannen i Kristiansand til prestene i Nedenes og Råbyggelaget.

53 Lindstøl 1914: 35.

54 SAK, Amtmannen i Lister og Mandal, 0034 Kopibok 1813–1815. Brev av 26.12.1814 fra Amtmannen i Lister og Mandal til prestene i Lister og Mandal.

Men da valgmøtet skulle holdes på Vigeland 12. januar, oppsto det et problem. Det møtte 39 valgmenn, men ingen fra Bjelland prestegjeld. Forsamlingen visste ikke på dette tidspunktet hva grunnen var. Amtmannen vurderte det slik at valg likevel kunne holdes. De som ble valgt fra Lister og Mandals amt, var seksjonssjef Peder Jakobsen Bøgvald, gårdbruker Theis Jacob Thorkildsen Lundegaard, lensmann Ole T. Refsnes og gårdbruker Theis Jacob Berge.

I slutten av januar fikk amtmannen vite at brevet hans av 26. desember til presten i Bjelland ikke hadde kommet fram før 20. januar på grunn av en «uorden» i videreforsendelsen fra Mandal poståpneri. Etter valget på Vigeland ytret valgmennene i Bjelland misnøye med situasjonen og ba amtmannen ta hensyn til stemmene deres. Det mente amtmannen ikke ville være korrekt, og han ba derfor statsrådet bestemme om det skulle holdes nytt valg, og om det avholdte valget skulle settes ut av kraft.⁵⁵ Amtmannen tenkte muligens på grunnlovsbestemmelsen om at hvis man hadde lovlig forfall, kunne man sende inn stemmene, men dette måtte skje før valgmøtet.⁵⁶

Regjeringen bestemte at det skulle holdes nytt representantvalg i Lister og Mandal, og at Stortinget skulle avgjøre hvilket av de to valgene som skulle være gyldig. Amtmannen ble også pålagt å skrive til hvert enkelt sogn, slik at det kunne gis klar beskjed til samtlige valgmenn om å møte.⁵⁷ Amtmannen berammet nytt valg møte til 28. april på gården Vigeland.⁵⁸ Denne gangen møtte 43 valgmenn. Resultatet ble også nå at Bøgvald, Lundegaard og Refsnes ble valgt. Men i stedet for Berge ble sorenskriver Frederik Hansen Rested i Mandal valgt.⁵⁹

For tredje gang var det altså avholdt representantvalg på to steder i Nede-nes amt. Lister og Mandals amt var derimot nå på linje med alle de andre amtene, med valg på ett sted i amtet, se tabell 1. Ingen av de to Agder-amtene

55 SAK, Amtmannen i Lister og Mandal, 0041 Kollegialprotokoll 1812–1815. Brev av 27.1.1815 fra Amtmannen i Lister og Mandal til Statsrådet.

56 Grunnloven § 60.

57 SAK, Stiftamtmannen i Kristiansand, 2374 Stortingsvalgene 1815–1835. Brev av 21.3.1815 fra 2. departement for justissaker til Amtmannen i Lister og Mandal.

58 SAK, Stiftamtmannen i Kristiansand, 2374 Stortingsvalgene 1815–1835. Møteinnkallinger datert 3.4.1815 fra Amtmannen i Lister og Mandal til hvert prestegjeld.

59 Lindstøl 1914: 34.

stilte med for mange representanter da det første ordentlige storting trådte sammen 1. juli 1815. Men denne gang kom det synspunkter på hvordan valget var blitt gjennomført på Agder.

Det første ordentlige storting drøfter Agder-valgene

Før Stortinget trådte sammen sommeren 1815, kom sentralmyndighetene med en justering og presisering av jurisdiksjonsområdene til landets stiftamtmen og amtmenn. Det skjedde ved kongelig resolusjon 16. mars 1815. For Agder innebar endringen for det første at stiftamtmannen i Kristiansand, som hittil også hadde vært amtmann i Nedenes, i stedet skulle være amtmann i Lister og Mandal i tillegg til stiftamtmannsrollen. Stiftamtmannen skulle fortsatt ha bosted i Kristiansand, som jo lå i Lister og Mandals amt. For det andre skulle nåværende amtmann i Lister og Mandal overta Nedenes og Råbyggelaget og ha bopel i eller ved Arendal. Stiftamtmann Schouboe overtok Lister og Mandals amt fra 22. mai 1815. Broren hans ble amtmann i Nedenes fra samme tid, men han ble boende i Kristiansand.

Da det første ordentlige storting trådte sammen lørdag 1. juli 1815, ble det igjen nedsatt en fullmaktskomité. Blant medlemmene var biskop Sørensen og stiftsoverrettsassessor Lange fra Kristiansand.⁶⁰ Komiteen innstilte på å godkjenne valget for byene, det vil si for Arendal⁶¹, Kragerø/Risør og Kristiansand.⁶² Men for amtene godtok komiteen kun Nedenes uten merknader.⁶³ For Lister og Mandals amt godkjente komiteen valget 28. april, men underkjente valget 12. januar fordi ikke alle valgmennene hadde vært til stede der.⁶⁴

Valget i «Råbyggelagets amt» skulle avstedkomme mer omfattende kommentarer.⁶⁵ Råbyggelaget burde ikke velge særskilt, men i forening med

60 *Stortingsforhandlinger* 1815–1816/1: 5 i første del. Stortinget 1.7.1815.

61 *Stortingsforhandlinger* 1815–1816/1: 6 i første del. Stortinget 3.7.1815.

62 *Stortingsforhandlinger* 1815–1816/1: 22f i første del. Stortinget 3.7.1815.

63 *Stortingsforhandlinger* 1815–1816/1: 25 i første del. Stortinget 3.7.1815.

64 *Stortingsforhandlinger* 1815–1816/1: 24 i første del. Stortinget 3.7.1815.

65 *Stortingsforhandlinger* 1815–1816/1: 26f i første del. Stortinget 3.7.1815. Dette er nevnt av Stein Ørnhoi i Ørnhoi 1999: 24.

«Nedenes amt», mente komiteen nå, «... da begge ere og i umindelig Tid have været under Bestyrelse af een Amtmand, og følgelig bør betragtes som eet Amt». Komiteen kaller Nedenes og Råbyggelaget for «... forskjellige Afdelinger af et saadant combineret Amt». Komiteen mente tydeligvis at valgmennene fra Råbyggelaget burde møte opp i Nedenes sammen med valgmennene der.

Et betenkelig moment ved todelt valg og valgdistrikt var etter komiteens vurdering at om folketallet vokste, kunne de to områdene ende opp med fire representanter hver i stedet for fire til sammen. Et annet moment var at den som ble valgt fra det ene området, kanskje ikke ville ha blitt valgt i et felles møte for hele amtet. Komiteen trakk fram at dette var et reelt eksempel i og med at førstereserven i Nedenes, sogneprest Abel, hadde fått åtte stemmer, mens sorenskriver Bryn, som var valgt for Råbyggelaget, hadde fått bare fem stemmer. Komiteen godtok likevel valget av Bryn. Da Stortinget skulle behandle saken, ble komiteens synspunkter godtatt med hensyn til valgene på Agder.⁶⁶

Fullmaktskomiteen foreslo imidlertid at Stortinget skulle få neste storting til å behandle spørsmålet om «... hvorvidt Amter, som, da Constitutionen blev givet, havde særskilt Navn, men vare under een Amtmands fælleds Bestyrelse, have Ret at vælge Repræsentanter særskilt, eller bør foretage fælleds valg».⁶⁷ Det komiteen egentlig sier her, er at Agder var representert ved fire amt da Grunnloven ble vedtatt – enten komiteen tenkte på Grunnloven av mai, av november eller begge – og at Stortinget måtte avgjøre om denne ordningen skulle være gyldig i framtida. Komiteen gikk altså ikke så langt som til å sette spørsmålsteget ved at Agder hadde dobbelt så mange eidsvollsmenn som andre amt våren 1814, for det ville nok ha vært å så tvil om maigrunnlovens gyldighet. Den uttalte seg heller ikke kritisk til at det ble holdt representantvalg to steder i hvert av de to Agder-amtene høsten 1814 – dette kunne jo på samme vis berøre spørsmålet om novembergrunnlovens legitimitet. Dessuten var komiteens mandat begrenset til å vurdere valgene til det ordentlige storting.

66 *Stortingsforhandlinger* 1815–1816/1: 31–35 i første del. Stortinget 3.7.1815.

67 *Stortingsforhandlinger* 1815–1816/1: 27 i første del. Stortinget 3.7.1815. Stein Ørnhoi nevner dette forslaget fra komiteen til Stortinget, men han undersøkte ikke hva som skjedde videre med saken. Jf. Ørnhoi 1999: 24.

Ikke alle på Stortinget hadde sans for at de to Agder-amtene hver for seg skulle utgjøre bare ett valgdistrikt. Høsten 1815 kom det forslag fra den ene representanten om lovendring med hensyn til valg på Agder. 15. september foreslo Peder Jakobsen Bøgvald at «Lister og Mandals amter» skulle være separert fra hverandre ved valgforsamlinger. Forslaget ble lagt fram for Odelstinget, som overlot saken til lovkomiteen.⁶⁸

Bøgvald var fra Feda i Lister fogderi. Han var nok fornøyd med at det ble gjennomført amtsvalg i Feda både våren og høsten 1814, og at Lister ble betraktet som eget valgdistrikt – om ikke eget amt. Han likte nok dårlig at det ble amtsvalg bare ett sted i Lister og Mandal i 1815, slik amtmann Ulrik Frederik Anton de Schouboe hadde bestemt. Løsningen hadde som nevnt falt så uheldig ut med hensyn til frammøtet 12. januar at man måtte ty til nyvalg 28. april. Trolig var mange av de 39 valgmennene som møtte på Vigeland i januar 1815, lite glade for å måtte reise dit igjen i april. Bøgvald hadde sannsynligvis støtte fra flere Lister-innbyggere i denne saken, og han la selvsagt merke til at stiftamtmann Oluf Borch de Schouboe hadde sørget for at det fortsatt ble holdt amtsvalg både i Nedenes og i Råbyggelaget. Dessuten visste Bøgvald at fullmaktskomiteen hadde tatt opp spørsmålet om valgordningen for Agder i juli, og han ønsket nok å påvirke denne saken.

Et av medlemmene i lovkomiteen var stiftsoverrettsassessor Lorents Lange. Han hadde fungert som amtmann i Lister og Mandal i 1814 og vært ansvarlig for at det ble arrangert representantvalg to steder i amtet den høsten. Frederik Hansen Rested, sorenskriver i Mandal, var også medlem av lovkomiteen. Han var blitt valgt på Vigeland sammen med Bøgvald i april 1815 – uten at han dermed var enig i Bøgvalds syn. Komiteens innstilling var klar 12. oktober.⁶⁹ Komiteen fant det riktigst at «... to Amter, der bestyres af een Amtmand, vælge i Forening». Den sluttet seg uttrykkelig til fullmaktskomiteens syn. Selv om det står «to amter», er det ikke slik å forstå at lovkomiteen betraktet for eksempel Lister og Mandal som to amt i tradisjonell forstand. Lovkomiteen var uttrykkelig imot særskilte valg og separasjon av amtet «... blot fordi det har forskjellige Navne». Den trakk

68 *Stortingsforhandlinger* 1815–1816/1: 242 i andre del. Odelstinget 16.9.1815.

69 *Stortingsforhandlinger* 1815–1816/2: 318–321 i første del. Odelstinget 20.10.1815.

også fram, slik fullmaktskomiteen gjorde, både at separate valg kunne resultere i at amtet til sammen fikk åtte representanter i stedet for fire, og at den som ved separate valg ble representant i det ene «amt», kanskje ikke ville ha blitt det etter et felles valg.

I tillegg til å foreslå valg to steder i amtet, ville Bøgvold også ha en bestemmelse om hvor mange representanter man kunne velge fra hvert av de to områdene. Grunnen var antakelig at han ville hindre at Lister og Mandal skulle få flere representanter til sammen om valg ble holdt to steder, enn om valg ble holdt kun på ett sted. Men lovkomiteen gikk ikke inn for at saken skulle behandles som lovforslag, siden Grunnloven allerede hadde bestemmelser om hvor mange representanter som skulle velges fra hvert amt. Komiteen foreslo likevel at Stortinget skulle vurdere å framsette lovforslag i disse spørsmålene – forslag som kunne tas opp til behandling i neste stortingsperiode. Spørsmålet om amt «... der bestyres af een Amtmand, men have forskjellige Navne, stedse bør foretage Valg i Forening», ble så tatt opp i Stortinget 26. oktober 1815. Men saken ble enstemmig besluttet utsatt.⁷⁰ I juni 1816 besluttet Stortinget å ta opp forslaget fra Bøgvold og fra lovkomiteen i 1815 til avgjørelse på neste storting.⁷¹

Det første ordentlige storting ble oppløst 6. juli 1816. Ville det neste representantvalget foregå ett eller to steder i hvert Agder-amt? Og hvordan endte Stortingets behandling av Agder-valgene?

Det andre ordentlige storting avgjør saken

Det andre ordentlige storting var samlet fra 2. februar til 15. september 1818. Valgene ble holdt høsten 1817. Representantvalget i Lister og Mandals amt var blitt holdt på Vigeland i Sør-Audnedal, som sist. Valget i Nedenes amt hadde funnet sted på Nes i Herefoss. Ved dette fjerde nasjonale valget ble det for første gang arrangert representantvalgforsamling kun ett sted i hvert av de to Agder-amtene – på linje med alle andre amt i Norge.

⁷⁰ *Stortingsforhandlinger 1815–1816/2*: 87 i første del. Stortinget 26.10.1815.

⁷¹ *Stortingsforhandlinger 1815–1816/5*: 390 i andre del. Stortinget 27.6.1816.

Saken om valgene på Agder ble tatt opp i Stortinget 3. august 1818. Der ble lovkomiteens innstilling av 22. juli 1818 lagt fram.⁷² Komiteen så det slik at Peder Bøgvald for det første hadde foreslått at «... Mandals Amt altid, som forhen, vedbliver at være separeret fra Lister Amt, og for Eftertiden afholder sine Valg i Amternes Centrum». For det andre hadde han foreslått at det skulle velges to representanter fra hvert av «disse Amter», slik at det ble samme antall som hvis amtene «sammentages». Lovkomiteen antok at hensikten med Bøgvalds forslag om deling kun var å få delt Lister og Mandals amt i to «Valg-Districter» og dermed to distriktssamlinger, som hver især skulle velge representanter, og «... at Amtet ellers i alle andre Henseender skulde blive udeelt». Komiteen antok også at grunnen til forslaget var at amtmannen ikke hadde berammet valgmøtet til noe «beqvent» sted i amtet. Dette kunne imidlertid ikke være grunn til å gjøre noen forandring i Grunnloven. Hvis noen mente at amtmannen utpekte sted bare for «egen Comoditet» og ikke tok hensyn til «det Heles Beqvemmelighed», fikk man heller klage til amtmannens overordnede, mente komiteen. For øvrig var denne lovkomiteen av 1818 enig med 1815-komiteen i at den som ble representant ved todelt amtsvalg, kanskje ikke ville ha blitt det ved ett valg i amtet.

Bøgvalds forslag om at antall representanter skulle settes til å være to fra hvert av de to valgdistriktene i amtet, måtte bortfalle, mente 1818-komiteen. Den ene grunnen var at amtet ikke kunne deles i to. Den andre grunnen var at antall representanter fra hvert amt i Norge var satt ned fra maksimum fire til tre ved lov av 8. februar 1816. Det vil si at hvis amtet hadde 25 eller flere valgmenn, skulle det velges tre representanter.

Deretter tok lovkomiteen fatt på 1815-lovkomiteens eget forslag om at de amtene som hadde «forskjellige Navne» da konstitusjonen ble vedtatt, men ble bestyrt av én amtmann, alltid skulle foreta valg «i Forening og fælleds». Dette forslaget hadde kommet i stand – slik 1818-komiteen så det – dels ved Bøgvalds forslag og dels ved at Nedenes og Råbyggelaget i 1814 og 1815 hadde valgt representanter særskilt «... uagtet de fra umindelige Tider have været bestyrede af een Amtmand». Nå gikk det tydelig i retning av at Stortingets lovkomité ville sette en stopper for videre diskusjoner om denne

---

72 *Stortingsforhandlinger* 1818/5: 79–84. Stortinget 3.8.1818.

saken. Komiteen ønsket ikke å tillate at et amt ble delt i to ved stortingsvalg. Komiteens språk er holdt i en heller krass tone:

Grundlovens Ord ere efter Committeens Formening saa soleklare i nærværende Tilfælde, at det ikke allene vilde være overflødig, men endog høist upassende, at gjøre det foreslaaede Tillæg til den 58de §. Det staaer dog ikke mer i menneskelig Magt, end at skrive saa tydeligt, at enhver, der har *sensus communis*, maa forstaae det.

Komiteen nøyde seg altså med å forklare hvordan loven skulle forstås. Det virker nesten som om komiteen var en smule irritert over uvesenet med å dele Agder-amtene i to. For eksempel dristet den seg til å antyde at kanskje noen embetsmenn manglet *sensus communis* – sans for fellesskapets behov – i dette spørsmålet:

... at en Embedsmand mangler samme, kan ikke forebygges ved Grundloven, og jo mere man bestræber sig for ved Tillæg og Forandringer at gjøre denne tydelig, jo vanskeligere bliver den for de Stupide at forstaae.

Det var klar tale. Komiteen forklarte deretter hvordan loven skulle forstås, og den slo kort og kontant fast at det var «... indlysende, at ethvert Amt kun udgjør eet Valgdistrict». For å feie bort enhver tvil kom komiteen også inn på hva som utgjorde ett amt i de tilfellene der amtet hadde et kombinert navn:

At et Amt har 2de Navne gjør intet til Sagen. Raabygdelaugets og Nedenæs samt Listers og Mandals Amter, som de i daglig Tale kaldes, saavelsom Frederikstads og Smaalehnenes Amt, hvilke ere de eneste, som Committee erindrer at have 2de Navne, udgjøre kun hver for sig eet Amt, hvilket er notorisk og behøver intet Beviis, og det saameget mindre, som at enhver veed, at en Amtmand i Norge aldrig gives Bestalling paa at bestyre to eller flere Amter.⁷³

73 Vi kan ikke gå med på at det var naturlig å trekke inn «Frederikstads og Smaalehnenes Amt» her. Dette navnet ble brukt fra rundt 1670 til ut på 1700-tallet. I 1814 hadde navnet allerede i flere tiår vært «Smaalenenes amt». Dessuten var det her snakk om et amt og en by, som hver for seg stilte med representanter til riksforsamling og storting i henhold til retninglinjene.

Gjennom formuleringen ovenfor hadde lovkomiteen fått uttrykkelig fram at Nedenes og Råbyggelaget var ett amt og skulle være ett valgdistrikt, på samme måte som Lister og Mandal. Konklusjonen ble da også at den gikk imot å foreta forandringer i – eller tillegg til – Grunnloven med hensyn til representantvalg på Agder. Da Stortinget behandlet saken 3. august 1818, fikk lovkomiteens innstilling enstemmig tilslutning.⁷⁴

Sluttord

Hvorfor var det representantvalg to steder i hvert Agder-amt? Kildene gir ikke noe svar på det. Én forklaring kan ha vært at overøvrigheten ønsket å ta hensyn til valgmennene, slik at de skulle ha kortere vei å reise enn ved valg-samling ett sted i amtet. Det er imidlertid ikke sannsynlig at overøvrigheten akkurat i Agder-amtene, hvor det var forholdsvis korte avstander, skulle ta et slikt hensyn. Dessuten ville det jo bli ekstra reising og dobbelt så mye arbeid for amtmannen å administrere to valg i stedet for ett.

Det er heller ikke noe som tyder på at overøvrigheten bevisst ønsket å sende ekstra mange representanter til riksforsamling eller storting, for eksempel for å oppnå vedtak som skulle være til særlig gunst for Agder. Det er nærliggende å tenke at forklaringa rett og slett kan ligge i amtsnavnene. Når man stadig brukte «Nedenes og Råbyggelagets amter», «Lister og Mandals amter», «Nedenes amt», «Råbyggelagets amt», «Lister amt» og «Mandals amt» som betegnelser, var det ikke unaturlig at man assosierte dem med fire amt. Det var dette Stortinget så seg nødt til å sette en stopper for i 1818.

Valgresultatet for Agder våren 1814 kan kalles valgfusk – i hvert fall av ubevisst art – for så vidt som at Agder oppnådde en overrepresentasjon i Riksforsamlingen. De to neste valgene kan derimot ikke kalles valgfusk siden antallet representanter til Stortinget ble i samsvar med regelverket, til tross for todelingen av valgdistriktene.

Nå – to hundre år senere – er Agder igjen kommet i søkelyset når det gjelder spørsmålet om en og samme embetsmann kan gis «bestalling» til å styre to «amt». Fra 2016 skal begge Agder-fylkene bestyres av én fylkesmann.

---

74 *Stortingsforhandlinger* 1818/5: 118f. Stortinget 3.8.1818.

Tabell 1 Representantvalgene på Agder 1814/1815 – møtested og antall valgte

Fogderi/by	Våren 1814	Høsten 1814	Vinteren 1814/1815
Nedenes	Brekka i A. Moland 32 valgmenn 3 representanter	Brekka i A. Moland 18 valgmenn 2 representanter	Brekka i A. Moland 19 valgmenn 2 representanter
Råbyggelaget	Lauvdal i Bygland 34 valgmenn 3 representanter	Bakke i Årdal 12 valgmenn 1 representant	Hornnes i Hornnes 12 valgmenn 1 representant
Lister	Feda i Feda 38 valgmenn 3 representanter	Feda i Feda 22 valgmenn 2 representanter	Vigeland i Sør-Audnedal 43 valgmenn 4 representanter
Mandal	Lunde i Søgne 34 valgmenn 3 representanter	Lunde i Søgne 23 valgmenn 2 representanter	
Risør	Risør 1 representant	Risør 4 valgmenn 1 representant	Kragerø 4 valgmenn 1 representant
Arendal	Arendal 1 representant	Arendal 3 valgmenn 1 representant	Arendal 3 valgmenn 1 representant
Kristiansand	Kristiansand 2 representanter	Kristiansand 8 valgmenn 2 representanter	Kristiansand 8 valgmenn 2 representanter

Tabell 2 Antall stemmeberettigede og valgmenn ved primærvalgene i Nedenes amt
A) høsten 1814 og B) vinteren 1814/1815

Nedenes fogderi					Råbyggelaget fogderi				
Prestegjeld	Antall stemmeberettigede		Antall valgmenn		Prestegjeld	Antall stemmeberettigede		Antall valgmenn	
	A	B	A	B		A	B	A	B
Gjerstad	85	72	1	1	Valle	135	154	2	2
Holt	116	111	2	2	Bygland	112	156	2	2
Austre Moland	194	190	2	2	Åmli		203	3	3
Øyestad	323	317	4	4	Evje	274	302	3	4
Hommedal	145	145	2	2	Vegårshei	29		1	
Dypvåg	127	103	2	2	Herefoss	45		1	1
Vestre Moland	157	157	2	2					

Tabell 2 *forts.*

Nedenes fogderi					Råbyggelaget fogderi				
Prestegjeld	Antall stemmeberettigede		Antall valgmenn		Prestegjeld	Antall stemmeberettigede		Antall valgmenn	
	A	B	A	B		A	B	A	B
Birkenes	107	102	2	2					
Sønedeled	85	84	1	1					
Vegårshei				1					
Til sammen			18	19				12	12

Kilder:

SAK, Stiftamtmanden i Kristiansand, 0718 Innkomne brev 1811–1814. Fullmakt 15.9.1814 og 12.1.1815 fra representantvalgene i «Nedenes amt» og fullmakt 20.9.1814 og 25.1.1815 fra representantvalgene i «Råbyggelagets amt».

Tabell 3 Antall stemmeberettigede og valgmenn ved primærvalgene i Lister og Mandals amt A) høsten 1814 og B) vinteren 1814/1815

Lister fogderi					Mandal fogderi				
Prestegjeld	Antall stemmeberettigede		Antall valgmenn		Prestegjeld	Antall stemmeberettigede		Antall valgmenn	
	A	B	A	B		A	B	A	B
Vanse		573	6	6	Tveit		60	1	1
Lyngdal	304	304	3	3	Oddernes	121	122	2	2
Bjelland	332		4	4	Øvrebø	84		1	1
Bakke		168	2	2	Søgne		194	2	2
Øvre Kvinesdal		282		3	Holum		350	4	4
Nedre Kvinesdal		285	4	3	Halse		332	3	3
Nes			2	2	Audnedal	536		7	6
Hidra		88	2	1					
Til sammen			22	24				24	19

Kilder:

SAK, Amtmanden i Lister og Mandal, 0125 Brev fra norske sentralinstanser 1814. Fullmakt 14.9.1814 fra representantvalget i «Mandals amt» og 16.9.1814 i «Lister amt».

SAK, Stiftamtmanden i Kristiansand, 2374 Stortingsvalgene 1815–1835. Fullmakt 28.4.1815 fra representantvalget i Lister og Mandals amt.

Forkortelser

IKAVA = Interkommunalt arkiv i Vest-Agder IKS

SAK = Statsarkivet i Kristiansand

Kilder og litteratur

Publiserte og digitaliserte kilder

Kongeriget Norges første overordentlige Storthings Forhandlinger i Aaret 1814. 1835 (Christiania: Trykt i det Lundhske Bogtrykkerie).

Kongeriget Norges første ordentlige Storthings Forhandlinger i Aarene 1815 og 1816. Første Deel. 1817 og 1818 (Christiania: Trykt hos Jacob Lehmann og Chr. Grøndahl).

Kongeriget Norges første ordentlige Storthings Forhandlinger i Aarene 1815 og 1816. Anden Deel. 1819 (Christiania: Trykt hos Jacob Lehmann).

Kongeriget Norges første ordentlige Storthings Forhandlinger i Aarene 1815 og 1816. Femte Deel. 1820 (Christiania: Trykt hos Jacob Lehmann og Chr. Grøndahl).

Kongeriget Norges andet ordentlige Storthings Forhandlinger i Aaret 1818. Femte Deel. 1820 (Christiania: Trykt hos Chr. Grøndahl).

Riksforsamlingens Forhandlinger. 2den Del. Adresser og Fuldmagter. 1914 (Kristiania: Grøndahl & Søns Boktrykkeri).

Arkivkilder

SAK, Stiftamtmanden i Kristiansand, 0718 Brev fra norske sentralinstanser 1811–1814.

SAK, Stiftamtmanden i Kristiansand, 0719 Brev fra norske sentralinstanser 1814.

SAK, Stiftamtmanden i Kristiansand, 1756 Trykte fullmakter og adresser til Eidsvoll 1814.

SAK, Stiftamtmanden i Kristiansand, 2374 Stortingsvalget 1815–1835.

SAK, Amtmanden i Lister og Mandal, 0125 Brev fra norske sentralinstanser 1814.

Nettpresentasjoner

Statsarkivet i Kristiansand: Arkivdokumenter om valgene på Agder våren 1814: <http://www.arkivverket.no/arkivverket/Arkivverket/Kristiansand/Nettutstillinger/1814> (lastet ned mars 2015).

Riksarkivet: Fullmaktene fra valgmannsvalgene og representantvalgene, med lenke til trykte versjoner: <http://www.arkivverket.no/arkivverket/Tema/1814/Fullmakter-fra-valgene> (lastet ned i mars 2015).

Faglitteratur

- Fure, E. (2013). *Eidsvoll 1814. Hvordan grunnloven ble til*. Oslo: Dreyer.
- Fure, E. mfl. (2014): *1814 – offisielt og i kulissene*. Riksarkivaren skriftserie, nr. 40 (Oslo).
- Lindstøl, T. (1914). *Stortinget og statsraadet 1814–1914. 2. bind. De enkelte storting og statsraader. 1. del, 1814–1885*. Kristiania: Steenske bogtrykkeri.
- Norges Offisielle Statistik. *Tredie Række No. 219. Statistik vedkommende Valgmandsvalgene og Storthingsvalgene 1815–1885*. Kristiania 1895.
- Tronstad, R. (2014). «Valgene på Agder våren 1814 – et kupp?», kronikk i *Agderposten* 28.2.2014.
- Ørnhoi, S. (1999). «Egder på Eidsvoll». I: B. Seland (red.), *Agderbenken. Landsdelens representanter på Stortinget fra 1814 til 1990-tallet*. Kristiansand: Høgskolen i Agder.
- Ørnhoi, S. (2014). «Aust-Egder på Eidsvoll og valgfusk på Agder». I: *Aust-Agder-arv 2014*. Årbok for Aust-Agder kulturhistoriske senter, Arendal.

DEL 2

Historikeren som nasjonsbygger

Kjell-Olav Masdalen

I Norge og Norden regner en ofte nasjonalromantikken som innleiinga til nasjonsbyggingsprosessen, ikke minst målbåret av historikere, sagaoversettere, kunstnere, diktere, komponister og arkitekter. Men det er ikke vanskelig å peke på elementer som viser at denne prosessen var i gang allerede i andre halvdel av 1700-tallet, ikke minst i det norske miljøet i København. Johan Nordahl Brun (1745–1816) skreiv om den norske odelsbonden og om folkets nasjonalånd. Enevold De Falsen (1755–1808) karakteriserte «Norges National-aand» som «Kjækhed, Kjærlighed og trofast Karakter».¹ Vi ser det også i historieskrivinga, der Gerhard Schøning i sitt hovedverk *Norges Riiges Historie* skildret de egenskaper som opp gjennom historia har kjennetegna nordmennene. De var dristige og sribare, modige og frihetselskende mennesker som elska sitt fedreland.² Denne perioden går under betegnelsen patriotismen – kanskje vi også kan bruke begrepet kraftpatriotisme.

Spørsmålet mitt blir om vi også kan finne spor av nasjonalisme lenger tilbake i norsk og nordisk historie, eller om vi heller må snakke om en elitesnasjonalisme som tok sikte på å sikre herskerens rett til å herske og undersåttenes plikt til å adlyde, ja død om så var nødvendig. Og hva var historikerens rolle når herskerne krevde sin rett, identitet skulle bygges, hegemoni skulle vinnes eller «sannheten» skulle fram?

---

1 Lunden 1992: 68f, 74f, og 82f.

2 Schøning 1771: Fortalen a3, 2f, 18, 122. Jf. Masdalen 2014: 178ff.

Nasjonalstatene vokste fram i etterkant av den franske revolusjon. Det blir da vanskelig å bruke begrepa nasjonalisme og nasjonsbygging om den identitetsbygginga som allikevel fant sted i middelalderen og i nyere tid fram til slutten av 1700-tallet. Begrepet som kan brukes, er *protonasjonalisme*. Eric Hobsbawm oppfatta protonasjonalisme som et tankegods forbeholdt en mindre elite, dvs. aristokratiet. Anthony D. Smith meinte at vår tids nasjoner har sine røtter i etniske samfunn, som han definerte som «named human populations with shared ancestry myths, histories and cultures, having an association with a specific territory and a sense of solidarity».³

I denne artikkelen skal jeg forsøke å utdype historikerens rolle som nasjonsbygger fra middelalderen og fram til vår tid ved hjelp av følgende tema:

- eksempler på protonasjonalisme i høgmiddelalderen
- norsk renessanse, patriotisme og identitetsbygging
- kampen om hegemoniet i Norden – gøtisme og kraftpatriotisme
- nasjonalromantikk, nasjonsbygging, men også *ad fontes*⁴

Eksempler på protonasjonalisme i høgmiddelalderen

De nordiske statsdannelsene begynte å vokse fram i vikingtida og fant sin form i høgmiddelalderen. Statsbygginga tok tidligst til i Danmark, og landet var gjennom heile middelalderen den mektigste staten i Norden. Danmark var i ferd med å etablere havområda fra Nordsjøen til Baltikum som et *Mare Danicum*. På 1000-tallet greide imidlertid de vestnorske kongene å utvide sitt maktområde til også å omfatte Øst-Norge, og grensa mot Danmark blei etter hvert satt ved Elva (Götaelv). Først på begynnelsen av 1200-tallet, ved de danske nederlaga ved Kungslena i 1208 og Gestilren i 1210, blei det etablert ei fastere grense mellom Danmark og Sverige. Rammene var dermed lagt for de tre nordiske statene Danmark, Norge og Sverige. Men hvem som skulle inneha hegemoniet i Norden, var lenge et åpent spørsmål.

3 Hobsbawm 1990: 73f og Smith 1986: 32, gjengitt etter Hervig 2008: 10.

4 *Ad fontes*, dvs. til kildene.

I et makropolitisk perspektiv var det dette de internordiske relasjoner handla om heilt fram til vår tid. Historia var et viktig ideologisk redskap i denne kampen, og historikerne var de som fikk i oppgave å finslipe redskapa når nasjonene skulle bygges og grensene dras.

For å vise eksempler på protonasjonalisme i høgmiddelalderen, kan vi gå til to av periodens fremste historikere: Snorre Sturlason (1178/79–1241) og Saxo Grammaticus (ca. 1150–ca. 1220). Men først et eksempel fra en ukjent historiker, han som en gang i 1220-åra skreiv *Fagrskinna*: Han forteller at Erikssønnene i 960 kom med en stor hær fra Danmark for å ta opp kampen med onkelen, Håkon den gode. Da Håkons menn så at danehæren var mye større enn den hæren Håkon mønstra, sa de at «de heller ville falle tvers over hverandre enn å flykte for danene». Da sa kong Håkon: «Det er vel talt. Ta nu hver sine våben. Det skal ikke gjøre noe hvor mange daner det enn er mot én nordmann».⁵

Fagrskinna er trulig skrevet av en islending på oppdrag fra Håkon Håkonsson. Den bærer mer preg av å være ei rikshistorie enn en personlig kongesaga. Det kan peke mot at verket har inngått i et «program» for kongens riksbygging. Men denne forfatteren blir også karakterisert som en for sin tid «selvstendig, nøktern og kritisk historiker»,⁶ slik vi er vant til å beskrive mange av de islandske historieskriverne, ikke minst Snorre Sturlason.

I opptakten til slaget ved Svolder ca. 1000 lot Snorre Olav Tryggvason stå i løftinga på Ormen Lange, mens han speida mot fiendenes flåtehærer som grupperte seg før slaget. Kongen spurte da om hvem som var høvding for hæren som lå beint imot dem. Da han fikk vite at det var Svein Tjugeskjegg med danehæren, sa han: «De blautingene er jeg ikke redd for, det er ikke noe mot i danene». Men hvilken høvding var det som fulgte merket der ute på høgre hånd? De svarte at de var kong Olav med sveahæren. Da sa kongen: «Det var bedre for svearne om de satt hjemme og slikket blotbolle sine, enn at de går her mot Ormen under våpnene til dere». Kongen spurte om hvem som eide de store skipene som lå til babord for danene. Da han fikk vite at det var Eirik Håkonsson jarl, sa kongen: «Han synes vel

5 Schreiner 1926: 43.

6 Magerøy 2009.

at han har god grunn til å møte oss, og der kan vi vente oss en kvass strid. De er nordmenn som oss».⁷

Disse to tekstene, skrevet i 1220-åra, var nok ikke først og fremst meint som ei skildring av nordmenns oppfatning av danene på slutten av 900-tallet og omkring år 1000, men skulle mer tjene samtidas behov for å mobilisere mot det som blei oppfatta som en reell trussel, nemlig den danske Valdemarættas ambisjoner fra slutten av 1100-tallet om å gjenvinne overherredømmet i Norge.⁸ Også på 1200-tallet var det grunn til å si ifra om hvilke «blautinger» danene var hvis de prøvde seg på nordmenn og konger av Hårfagreætta.

Snorres kongesagaer var et viktig virkemiddel i Hårfagreættas riksbygging. Dette eksemplet på protonasjonalisme, eller elitenasjonalisme, gjorde seg først og fremst gjeldende i samfunnets øverste sjikt. Eirik Håkons-son Ladejarl hadde god grunn til å møte kong Olav igjen. Vi husker alle fortellinga om trellen Kark som skar hodet av Eiriks far, Håkon jarl, i en grisebinge i Gauldal. Kark brakte jarlens hode til kong Olav og mista sjøl hodet.⁹ Det budskapet kongen (Snorre) ga gjennom denne fortellinga, var naturligvis at en trell ikke skulle forgripe seg på en jarl. Kongen anerkjente ladejarlenes plass i norsk historie, ladejarlene var jevnbyrdige i kampen om retten til å herske over Norge, men Hårfagreætta hadde forrang.

Det danske motstykket til Snorre og *Heimskringla* er Saxo og *Gesta Danorum* (*Danenes bedrifter*). I innleiinga til *Gesta Danorum* gir Saxo sjøl en begrunnelse for hvorfor han skreiv Danmarks historie:

Eftersom andre nationer plejer at bryste sig af deres store bedrifter og fryde sig ved mindet om deres forfædre, kunne den danske ærkebiskop Absalon, der altid selv glødede af iver efter at forherlige vores fædreland, ikke bære tanken om at dette land skulle snydes for den form for berømmelse og eftermæle.¹⁰

Saxo Grammaticus var trulig skriver i erkebiskop Absalons (1128–1201) tjeneste. Etter at Knud VI Valdemarsson i 1182 blei konge som seksåring,

7 Snorre 1964: 202.

8 Jf. Krag 1990: 185ff.

9 Snorre 1964: 164f.

10 Saxo 2000: 13.

var det Absalon som i realiteten styrte Danmark. Verket blei sannsynligvis skrevet på oppfordring fra erkebiskopen, som ønska å understreke Danmarks og den danske kirkas uavhengighet av den tyske keiser.

I Saxos originaltekst på latin brukes begrepet «naciones» om det geografiske området danskene bodde i og herska over på 1200-tallet.¹¹ Den første oversettelsen av Saxo til dansk, skrevet av Anders Sørensen Vedel og trykt i København i 1575, bruker begrepa «Lande oc Riger».¹² I Winkel Horns oversettelse fra 1896–98 brukes begrepet «Folkefærd».¹³ I praktutgava til Peter Zeeland fra 2000, oversettes «naciones» med «nationer», slik som vist i eksemplet over. Et seinere eksempel på bruken av begrepet «nasjon» kan en finne i Kristian IVs oppnevning av Claus Christoffersen Lyschander til kongelig historiograf i 1616. Da fikk Lyschander i oppdrag «at skrive de danske Historier og Kongernes Bedrifter, saa at Kongen ligesaa vel som andre Nationer kan have ordentlige Historier og Krøniker».¹⁴ Av den konteksten begrepa «naciones», «nationer», «Lande oc Riger» og «Folkefærd» brukes i, ser det ut til at de definerer det området som Danmark omfatta og danskene budde i på de aktuelle tidspunkta.

Historikerne har lenge oppfatta disse og tilsvarende eksempler som uttrykk for nasjonale holdninger, i alle fall innenfor eliten, og at saga- og krønikeskrivere som Snorre og Saxo bidro til å fremme slike holdninger. I dag er nok synet på dette mer nyansert. Kåre Lunden meiner likevel at en kan «tale om ei nasjonalkjensle og førestillingar om ein særleg nasjonalkarakter». Han viser blant anna til Olav Tryggvasons karakteristikker av sine motstandere før slaget ved Svolder, og til det Snorre forteller om forholda under den danske kong Svein Alfivason: «Då hadde danske menn reint overtaket i Norge, og landsens folk lika dette ille».¹⁵ Sverre Bagge skriver at «This story [om Olav Tryggvason] shows clear awareness of the existence of the Norwegian people as opposed to the Danish and Swedish people and a pride in belonging to the former, thus indicating that 'Norway' was not solely an artificial creation».¹⁶ Men ifølge Bagge tilfredsstillar ikke

11 Holder 1886: Fortalen.

12 Vedel 1575: Fortalen.

13 Winkel Horn 1907: Fortalen.

14 KB 1616: 72.

15 Lunden 1993: 102f, jfr. Bagge 1995: 6.

16 Bagge 1995: 6.

dette (og tilsvarende) eksempler kriteriene for en moderne definisjon av nasjonalisme. Tvert om, hevder Bagge, «it is directly opposed to this idea, containing no objection to the fact that the ‘good and brave Norwegians’ [Ladejarlen og hans menn] were actually fighting their own king and country». Bagge meiner at slike utsagn og holdninger i noen sammenhenger kan uttrykke nasjonale følelser. Men de kan lettere forklares ved en mer generell holdning, som er svært tydelig i sagalitteraturen, nemlig ideen om personlig lojalitet.¹⁷

Norsk renessanse - patriotisme og identitetsbygging

Renessansen og humanismen fra 1300- til 1600-tallet omdanna middelalderens skolastikk, der tenkinga i hovedsak tok utgangspunkt i et gudgitt og fasttømra verdensbilde basert på Bibelen, kirkefedrene og Aristoteles, til en søken etter en ny virkelighetsforståelse, der menneskets historie og opphav, og de kulturelle og naturgitte betingelser det levde under, blei satt i sentrum. Men endringa av menneskets forståelse av seg sjøl og sine omgivelser skjedde ikke med et trylleslag. Perioden er full av ideologiske og forståelsesmessige motsetninger, der gammel overtru, mystisisme og Bibelens autoritet brytes mot ny erkjennelse basert på logisk tenking, metodisk forskning og empirisme, ikke bare mellom representanter for ulike standpunkt, men i det enkelte mennesket. Nettopp dette gjør denne epoken så enestående spennende.

Legender, historiefortelling og historieskriving har alltid vært viktig for sjølførståelse, samhold og relasjoner innafor stammer, folkegrupper og nasjoner. I historiefortellinga om menneskets mytiske opphav ligger kjerna til menneskets identitet, sjølve bindemiddelet som forteller oss at vi hører sammen, og er avhengige av hverandre. Derfor finnes det historiefortellere i alle kulturer. Men historia har også til alle tider blitt brukt og misbrukt av herskerne som et styringsredskap for å holde mennesker, stammer og nasjoner under kontroll. Så også i humanismens og reformasjonens brytningstid.

---

¹⁷ Bagge 1995: 7.

1500-tallet er et bemerkelsesverdig århundre i norsk historie, prega av fornya interesse for de gammelnorske kongesagaene. Utgangspunktet for denne interessen synes i hovedsak å ha hatt en rein praktisk begrunnelse, nemlig nødvendigheten av i rettsforvaltinga å kunne lese og tolke de gammelnorske lover og retterbøter i en periode da det gammelnorske språket var gått ut av bruk og dansk hadde overtatt. Derfor var det også først og fremst lagmennene som kunne lese gammelnorsk. Men de nøyde seg ikke med å lese de gammelnorske lovtekstene, de fatta også interesse for sagalitteraturen. Og de nøyde seg ikke med å dyrke denne interessen for seg sjøl i sine lesekammer. I en skjellsettende periode i norsk historie, da den norske statsdannelsen var i ferd med å gå i oppløsning, da Norge blei «et Ledemod af Danmarks Rige», greip de tak i de gammelnorske kongesagaene, dels tilskynda av framstående representanter for statsmakta, og oversatte dem til dansk, et skriftspråk som var forståelig i heile Norden.

De norske lagmennene Jon Simonsson (1512–1575), Mattis Størsson (ca. 1500–1569) og Laurents Hanssøn (ca. 1500–etter 1551) var de første som greip tak i den gammelnorske sagalitteraturen og oversatte deler av den til dansk. Alle tre synes å ha foretatt sine sagaoversettelser på oppfordring eller oppdrag fra personer som sto de danske sentralmyndighetene nær. De såkalte *Christiern Pedersens ekserpter*, som var utdrag av sagatekster, og sannsynligvis oversatt av Jon Simonsson omkring 1535, skulle brukes av Christiern Pedersen (ca. 1490–1554) i hans arbeid med å videreføre Saxos *Gesta Danorum*, som han fikk trykt i Paris i 1514. Oversettelsen av Saxo og arbeidet med ei oppdatert danmarkshistorie, som skulle bli Danmarks autoriserte rikshistorie, inngikk i den danske statsbygginga, som blei forsterka i siste fase av Kalmarunionen. Laurents Hanssøn blei ved hyllinga av kronprins Frederik på Akershus i 1548 oppfordra av Christian Morsing (ca. 1485–1560) og Hans Svaning (1503–1584) til å oversette kongesagaene. Begge sto nær maktas sentrum i København, Morsing som tidligere rektor og nå visesansler ved universitetet, og Svaning som kronprins Fredriks lærer, fra 1553 kongelig historiograf. Laurents Hanssøns oversettelse av kongesagaene fram til midt i Olav Tryggvasons saga, forelå i 1551, men blei først utgitt av Gustav Storm i 1899. Mattis Størsson, lagmann på Agder fram til 1539/40, deretter lagmann i Bergen, skreiv en redigert og forkorta oversettelse av kongesagaene omkring midten av 1540-åra. Den blei trykt i København i

1594 etter initiativ fra den danske historiograf, riksråd og rikskansler Arild Huitfeldt (1545–1609).¹⁸

Hos Mattis Størssøn kan en spore et personlig engasjement både i hans forkorta sagaoversettelse *Norske Kongers Krønike* og ikke minst i hans andre kjente historiske arbeid, *Kort Beretning om Kiøbmændene ved Bryggen og deres Indkommende i Bergen*. I *Norske Kongers Krønike* viser Mattis Størssøn ingen antidanske følelser eller sorg over Norges nedgang i seinmiddelalderen, ei heller over det norske sjølstendighetstapet.¹⁹ Han samarbeidde heile tida lojalt med de danske makthaverne, som da han i 1564 sammen med Erik Munk (ca. 1530–1594) leda den flåtestyrken som dro til Trøndelag for å gjenerobre Steinvikholm og for å vinne de nordlige landsdelene tilbake fra svenskene. Han hørte dessuten til i den nærmeste omgangskretsen til Erik Rosenkrantz (1519–1575), høvedsmannen på Bergenhus. Men han viser begeistring for den gammelnorske staten, og den store helten er kong Sverre, som han gir mye plass i oversettelsen. At *Olav den helliges saga* får forholdsvis liten plass, må ses på bakgrunn av lutherdommens behov for å tone ned helgenkongens og katolisismens betydning for kristninga av landet.²⁰

Det er i *Kort Beretning om Kiøbmændene ved Bryggen og deres første Indkommelse i Bergen*, skrevet omkring 1560, at Mattis Størssøns patriotisme trer klarest fram. I dette skriftet dokumenterer han rammene som de norske kongene hadde satt for de tyske kjøpmennenes virksomhet i Bergen. I Olav Håkonssons og Margretes tid hadde «de begynt at wockre [ågre] lander under dennem» og «regjerede de udi Bergen og der omkring med rov og brand og allehaande overvold efter deres egen vilje». Disse overgrepa hadde bare forsterka seg «indtil denne tid», da «ærlig velbyrdig mand Christofer Valkendorf udi de aaringer 1557, 1558, 1559» greip inn og satte grenser for «kjøbmændenes regimente».²¹ Det er grunn til å tru at dette skriftet var et bestillingsverk fra lensherren på Bergenhus, og dermed også et uttrykk for den danske regjeringas vilje til å bringe hanseatenes virksomhet under kontroll, men det viser klart samtidas harme over tysker-

18 Jf. Masdalen 2014: 31–44 og 108f.

19 Jf. Sørliie 1962: VIII.

20 Masdalen 2014: 56.

21 Nicolaysen 1858: 43ff.

nes overgrep i Bergen. Om skriftet uttrykker bare lokal bergenspatriotisme, eller også en nasjonal patriotisme, kan være et mer åpent spørsmål.

Absalon Pederssøn Beyer (1528–1575) er den blant bergenshumanistene som tydeligst uttrykker følelser en kan karakterisere som patriotiske, og som også gir uttrykk for en nasjonal bevissthet. Hans fremste arbeid er det historisk-topografiske verket *Om Norgis Rige*, skrevet i slutten av 1560-åra. Her gir Absalon til kjenne sitt syn på Norges stilling i samtida. Her uttrykker han også beundring for landets fortid og de forventningene han har til framtida. Verket er trulig skrevet på oppfordring fra Erik Rosenkrantz, og det bygger for en del på Mattis Størssøns sagaoversettelse. Verket er bygd opp som en allegori, der Norge er ei kvinne som gjennomlever livets stadier fra ungdommens kraft til alderdommens svekkelse. I sin ungdom

begynte Norge at faa ögen oc saag sig vide om: da var hun vdi act oc ære, da hafde hun en guldkrone paa sit hoffuit, oc en forgylt löffue med en blaa öxe, da begynte mange fremmede herrer at giöre venskab oc suogerskab med Norge, de Danske, Svenske, Skotske, Fransoske, Engelske, da vdbredde Norge sin mact oc vinger vide.²²

Så følger en beskrivelse av Norges stolte historie i middelalderen, som går over til nedgangstida i seinmiddelalderen og kvinns alderdom (*senectus*). I Absalons samtid sitter hun igjen som ei gammel enke (*vitve*). Absalons egentlige hensikt med verket beskriver han slik:

Nu vil ieg tale igjen om min förste forset, huorlunde Norge er kommen til sin alderdom oc bliffuer daglig io meer oc meer gammel oc graaherdit, kold oc vfructsommelig.²³

Videre beklager Absalon at landet ikke lenger har ei kongeslekt og knapt noen adel. De landa våre forfedre med stor fare og møye reiste til, vet vi nå knapt hvor er i verden. Klostre og kirker brytes ned. Jorda dyrkes ikke som

22 Beyer 1895: 12.

23 Beyer 1895: 25.

før. Våre fedre kunne stille 20 tusen mann til strid; nå kan de knapt stille 20 hundre. «Derfore er nu Norge gammel oc gaar med krycker, paa stølter, oc vil snart falle omkold».²⁴

Han skriver at da Norge kom under Danmark og mista sine egne herrer og konger, mista landet sin manndoms styrke og makt, slik at landet var blitt en feit ladegård under Danmark. Likevel legger han ikke skylda på de danske herskerne. *Om Norgis Rige* er ikke en oppfordring om å kaste av et fremmed åk. Tvert om priser han Erik Rosenkrantz for hans kamp mot hanseatene, og han vil knytte sterkere bånd mellom det danske kongehuset og nordmennene. Men vil kongen ha et trufast folk, må han ha kontakt med dem, og de må se ham. Det er herskeren som skal vekke folket til dyst.²⁵

Det er grunn til å tru at det var lensherren på Bergenhus, Erik Rosenkrantz, som bestilte dette arbeidet av Absalon Pederssøn, slik han trulig også ba Mattis Størssøn gi en historisk dokumentasjon på de tyske kjøpmennenes sjølrådige virksomhet i Bergen. Og her falt truskap til monarken, bypatriotisme, ønsket om å styrke en norsk sjølfølelse og en gryende fedrelandskjærighet sammen.

Peder Claussøn Friis (1545–1614) er mest kjent for sin oversettelse av kongesagaene, gjennomført på oppfordring fra den norske stattholderen Axel Gyldenstjerne (ca. 1542–1603). Men det er i de historisk-topografiske arbeidene vi får kjennskap til tankene hans om – og holdningene til – Norge og det norske folkets historie og samtidige situasjon. I hovedverket *Norriges Bescrifuelse* undrer han seg over hvor nordmennene kom fra. Kanskje fra Danmark, «huilcket Rige met sine Lande hafuer uden Tuifl været lang Tid tilforn indtaget oc bygt, før end nogen hafuer begiffuet sig hid udi denne Udørcken at boe».²⁶ Dessuten kan han fortelle at det har alltid «i fordums Tid været imellom Danske og Norske en medfød Had och ond Forligelse, huilcket var indtil denne Dag vdi Norske Folckes Hierter oc Natuur».²⁷ Men hvor nå de enn kom fra, så har dette folket alltid vært «et hart, motvilligt, ulydigt, selffraadigt oc ofuerdadigt, uroligt, oprørisk oc blodgierigt

24 Beyer 1895: 25f og 59.

25 Jf. Masdalen 2014: 58ff.

26 Storm 1881: 254ff.

27 Storm 1881: 256.

Folck».²⁸ Det måtte han vedgå at de fortsatt var, særlig folk fra de indre bygdene.

Peder Claussøns undring over folkets opphav var en del av en samtidig tradisjon innafor historieskrivinga. Fra 1200-tallet skjøt statsbygginga fart, og kongedømmene skapte fastere rammer rundt forvaltninga av de forskjellige landområda. Dermed blei det også behov for å skape en felles hukommelse bygd på en felles ideologi som tok utgangspunkt i et folk med samme språk, skikker og stammestolthet. Etter hvert vokste det fram en nasjonal bevissthet som først og fremst omfatta landets elite. Allerede historieskrivere som Snorre og Saxo bidro til denne identitetsbygginga, der identifisering av fortida langt tilbake i tid var et viktig virkemiddel. Med humanismen kom dessuten ønsket om å utforske landets natur og kultur for å få en bedre forståelse av samspillet mellom naturen og menneskene som budde der. I historieskrivinga førte det til økt skepsis til de sagnprega beretningene, noe som ga nasjonalhistoria et bedre fundament.²⁹

Peder Claussøn er stort sett nøktern i sine topografiske beskrivelser. Mens hans svenske motstykke, Olaus Magnus, ofte er fantasifull i sin beskrivelse, skildrer Peder fenomenene mer slik han opplevde dem eller hørte andre fortelle om dem. Kanskje kommer følelsene hans for landet og dets historie best fram når han beskriver noen av de overgrepa som fulgte med innføringa av lutherdommen i landet, særlig når det gikk ut over kulturarven og de historiske minnesmerka. Det er ingen tvil om at Peder Claussøn var en god lutheraner, og at han forkasta den katolske kultusen. Men han går til dels hardt i rette med måten reformasjonen behandla den materielle arven etter katolisismen på, og han uttrykker også beundring for den katolske tida, da det etter hans mening var bedre orden på saker og ting.³⁰

I innleiinga til *En kort Extract af Norges Krønike* roser han islendingenes, og særlig Snorre Sturlasons, betydning for kunnskapen om Norges historie. Saxos historieskriving er han derimot mer skeptisk til, selv om han pakker det godt inn i rosende vendinger:

28 Storm 1881: 258.

29 Jf. Gunnes 1986: 4ff.

30 Jf. Masdalen 2014: 67f.

Men den danske Her Saxo haffuer med bedre Beskeden for sin syndelige Lærdomb møget konsteliger och artiger opreignet och beskreffuit dj danske Kongers Idret fraa Kong Dan, som skall haffue regierett langt for Christi Fødsell, oc til Kong Valdemars Seiers Tid oc mesterlige kommen der hen med, *endoeg at det er troeligt, att mange aff de Konger, som hand opreigner och neffner, aldrig haffuer verret till [i] Verden* [forfatterens kursivering].³¹

Peder Claussøn er med andre ord ganske skarp i sin kritikk av de danske og Danmark. Han hevder at nordmennene ikke kan fordra danskene, og at de nok heller ikke stamma fra dem. Danskene plyndra de norske kirkene og klostrene for store verdier og ødela «kunstskattene». Kongerekka til Danmarks store historieskriver Saxo avviser han med en spydig bemerkning. Dette bør likevel ikke oppfattes som propaganda retta mot Danmark og de danske herskerne. Dette er den sannhetssøkende humanist og lutheraner som har mot til å skrive det han meiner er riktig ut fra den informasjonen han hadde tilgang til, og ut fra det han sjøl har opplevd.

Både Peder Claussøns negative utsagn om danskene og Absalon Pedersøns forherligelse av det norske blei for mye for sensurmyndighetene i København. Peders karakteristikker blei luka ut av *Norriges Bescriuelse* da den blei trykt i 1632, og hans bruk av gammelnorske ord og uttrykk blei fjerna da sagaoversettelsen blei trykt i 1633. Absalons verk *Om Norgis Rige* blei først trykt vel 200 år seinere.³²

Kampen om hegemoniet i Norden – gøtisme og kraftpatriotisme

Gøtismen var i hovedsak en svensk kulturell og patriotisk bevegelse som med utgangspunkt i Jordanes' goterhistorie fra 500-tallet, *Getica*, identifiserte goterne med de svenske gøtene. Jordanes meinte at Sverige var urheimen for Europas kulturfolk og hevda Sveriges status som den ledende nasjon i Europa. Gøtismen sto særlig sterkt på 1500- og 1600-tallet under oppbygginga av Sverige som ei stormakt i Europa, men

31 Storm 1881: 142.

32 Nicolaysen 1858: 67.

også under nasjonalromantikken på 1800-tallet, da med vikingen som det fremste symbolet. Gøtismen påvirket også idéinnholdet i svensk folkeopplysning og i *hembygdsrörelsen*, i raseforskninga og svensk nazisme på 1900-tallet.

Spor av den tidlige svenske gøtismen finnes tilbake til slutten av 1200-talet. Men først på 1400-tallet får gøtismens tankegods betydning for svensk historieforståelse og historieskriving. Tydeligst kommer det til uttrykk i den talen som biskopen av Växjö, Nicolaus Ragvaldi (ca. 1380–1448), fra 1438 erkebiskop i Uppsala, holdt på kirkemøtet i Basel 12. november 1434. Bakgrunnen var de endeløse diskusjonene om rangspørsmål. Etter å ha lagt fram alle de gode argumenta for at den nordiske unionskongens representant burde sitte på den mest fornemme plassen lengst framme på høyre side, konkluderte han slik:

då tror vi, att ni, högtlärda fäder, som just är synnerligen belästa i alla historiska skrifter, med rätte kommer att tillerkänna vår höge konung främsta platsen bland så gott som alla världens konungar.³³

Nicolaus var sikker på at de øvrige delegatene ville forstå dette, men viste likevel vilje til kompromiss og modererte kravet noe: «att vårt rike med rätta kan göra anspråk på den främsta platsen, och om inte den främsta, så i varje fall den näst främsta».³⁴

Det viktigste historieverket som blei skrevet i Sverige på 1400-tallet, var *Cronica regni Gothorum* (ca. 1470, trykt 1615), skrevet av Ericus Olai (ca. 1422–1486), professor i teologi (1477) ved det nyopprettede universitetet i Uppsala. Han regnes som grunnleggeren av den svenske historieskrivinga og var en av gøtismens frontfigurer. Verket kan anses som ei svensk rikskronike som skildrer Sveriges historie fra Kristi fødsel og fram til samtida. Forfatterens hovedmålsetting var å vise Sveriges ærefulle fortid ved å knytte landets historie til Jordanes' beretning om at goterne, som ifølge Ericus Olai var det samme folket som gøtene, opprinnelig kom fra Scandza. Et tydelig trekk ved kronika er de hatske utfalla mot utenlandske «tyranner» som

33 Aili mfl. 1990: 291.

34 Aili mfl. 1990: 299.

herska i Sverige, og som ikke snakka landets tungemål, dvs. mot de danske og tyske interessene. Verket var med andre ord også fiendtlig innstilt til den nordiske unionen. Det bærer likevel ikke preg av å være et bestillingsverk fra kongen eller erkebiskopen, noe som kan forstås på bakgrunn av samtidens kaotiske maktsituasjon.³⁵

Det var imidlertid den svenske historikeren og erkebiskopen Johannes Magnus (1488–1544) som for alvor skulle komme til å sette dagsorden for den svenske sjølførherligelsen og for nedrakkinga av Danmark. I verket *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus* (*Alla göta- och sveakonungars historia*), trykt i Roma i 1554, ti år etter hans død, slutta han seg heilt og fullt til det gøtistiske historiesynet, som bygde på Jordanes' beretning om at goterne vandra ut fra sin urheim (*vagina gentium*) i Scandza, noe som ifølge Johannes Magnus skjedde i år 836 etter Syndefloden. Med tida la de den kjente verden under seg og erobra det romerske verdensriket. Gjennom lærde og intrikate kombinasjoner identifiserte han goterne som etterkommere av den bibelske skikkelsen Magog (Noas sønnesønn), som hadde vandra ut fra de babylonske slettene etter den store «Forvirringa», og som fant seg en ny heim i Skandinavia.³⁶

Johannes Magnus bygde på tidligere historieskriveres arbeider, men brukte også innenlandske kilder som runeinnskifter. Og når kildene svikta, tok han fantasien i bruk, skapte og komponerte aktører og hendelser for å fylle tomrom og gi historia ei sannsynlig og hensiktsmessig framdrift og kronologi. *Historia de omnibus Gothorum Sveonomque regibus* utkom i flere opplag. Særlig spanske historieskrivere var begeistra for dette nye verket om goternes og gøtenes historie. I Danmark var de mindre begistra for det sterke danskehatet som verket uttrykte.³⁷ Til tross for at verket var kritisk til Gustav Vasa, blei det brukt for alt det var verd av Vasaættas konger når det gjaldt å framheve Sveriges gamle og ærerike historie. Olaus Magnus (1490–1557), som sørga for at verket til broren blei trykt, tilegna verket til Gustav Vasas sønner. Verket er svært patriotisk og tilsvarende fiendtlig innstilt mot Danmark og danskene, mens det søker ei tilnærming til Norge. Et resultat av dette verket kan vi se også i dag: Den nåværende svenske kongen,

---

35 Jf. Masdalen 2014: 134f.

36 Jf. Masdalen 2014: 139.

37 Lindroth 2012.

Carl Gustaf, har regentnummer XVI. De aller fleste av hans forutgående navnebrødre er fantasikonger skapt av Johannes Magnus.³⁸

Et anna svensk historieverk fra denne tida bør også nevnes, nemlig *Een svensk Crönika*, skrevet av Olaus Petri (1493–1552), en av hovedpersonene bak reformasjonen i Sverige. I begynnelsen av 1540-åra ba kong Gustav Vasa ham om å skrive historia om hans regjeringstid. Kongen ga samtidig retningslinjer for hvordan ei slik rikskrønike skulle skrives. Men Olaus skreiv ikke den krønika kongen ville ha. I stedet skreiv han ei krønike med en massiv kritikk av kongens regjering. I tråd med humanismens vitenskapssyn hadde Olaus Petri et gjennomtenkt, kritisk og analytisk forhold til det kildematerialet han brukte. Han var dessuten sterkt påvirka av den tidlige lutherdommens sympati for de frihetsrørsler som markerte seg i Europa på denne tida. Men krønika var også et ledd i forkynnelsen hans. Historias utvikling var et uttrykk for Guds vilje, og den skulle veilede menneskene i deres livsførsel og gi dem kunnskap om hva som var rett og galt. Det var fra denne posisjonen Olaus Petri kunne tillate seg å kritisere Gustav Vasas regime.³⁹

I det svenske stormaktsårhundret på 1600-tallet blei arbeidet med å ta vare på den svenske kulturarven og kildene til landets historie byråkratisert. I 1630 oppretta Gustav II Adolf (1594–1632) det svenske riksansikvar-embetet. Ingen andre land i verden var så tidlig ute med å opprette en statlig myndighet for kulturminneforvaltninga. Sverige var også, dersom en ser bort fra noen mindre forordninger som blei utstedt i Vatikanstaten, det første landet som fikk ei egen kulturminnelov. I 1666 kom *Placat och Påbudh, Om Gamble Monumenter och Antiquiteter*. Samtidig med at forordninga om fortidsminner trådte i kraft, oppretta rikskansler Magnus Gabriel De la Gardie (1622–1686) Antikvitetskollegiet i Uppsala. Kollegiet skulle løfte fram «vår svenske och göte nations gamla och märkelige bedrifter och åminnelse tecken ifrån deras föråldrande och mörker åter uti ljust draga».⁴⁰

De historiske vitenskapene som på denne tida blei utvikla ved universitetet i Uppsala, hadde som forutsetning at de skulle dokumentere Sveriges ærerike forhistorie som goternes opphavsland og kulturens vugge, og

38 Jf. Masdalen 2014: 139f.

39 Westin 2012.

40 Jf. Masdalen 2014: 153.

tilbakevise omverdenens forestillinger om Sverige som et barbarisk land. Det blei derfor ansatt forskere som skulle samle inn, tyde og utgi lærde verk om gamle håndskrifter, runeinnskrifter og fortidsminner som skulle dokumentere landets stolte historie. Johannes Bureus (1568–1652) hevda at det svenske språket og dets runerekke var et av de eldste hovedspråka etter hebraisk. Georg Stiernhielm (1598–1672) utforska slektskapet mellom gotisk, svensk og arameisk, dvs. Noas språk, som han meinte var sjølve urspråket. Han videreutvikla også Bureus' idé om at det strålende Apollotemplet, som hyperboreerne ifølge gresk mytologi skulle ha bygd, egentlig var det heden-ske templet i Uppsala. Olof Verelius (1618–1682) anses som grunnleggeren av den hyperboreiske skole, som hevda at fortidas svensker var de hyperboreere som nevnes i antikkens kilder. Olof Rudbeck skulle komme til å videreutvikle dette synet til den ytterste konsekvens i *Atland eller Manheim*.⁴¹

Olof Rudbeck (1630–1702) var en av Sveriges fremste vitenskapsmenn på 1600-tallet. Han var en ekte polyhistor (allviter) som beskjeftiga seg med mange vitenskaper, så som anatomi, botanikk, historie, fysikk, kjemi, matematikk og astronomi. Han oppdaga og beskrev lymfesystemet. Han anla den første botaniske hage i Sverige og var en forgjenger til Carl von Linné. Det som imidlertid har gjort ham mest berømt, eller berykta, er hans forherligelse av og fantasifulle skildring av Sveriges storhet i verket *Atland eller Manheim*, ofte kalt *Atlantica*, der han hevder at Sverige var gudenes bolig og urheimen for alle store folkeslag i verden. Han hevda at Platons svunne Atlantis lå i Sverige med sentrum i Uppsala. Han var samtidas fremste forkjemper for gøtismen og den som dreiv denne fiksjonen lengst. Han gjorde forfalskninger i den såkalte *Sølvbibelen* (*Codex argenteus*) slik at det framsto som om Jesus hadde besøkt templet i Uppsala. Hensikten var å dokumentere gøtismens påstand om at Uppsala var den vestlige sivilisasjonens vugge. Det skorta imidlertid katastrofalt på elementær kildekritikk. Der kildene klart talte i ei anna retning enn det som passa Rudbeck, omtolka han dem slik at de likevel framsto som bevis for at Atlantis hadde ligget i Sverige. Likevel blei han, med få unntak, hylla i samtida for sine «oppdagelser».⁴²

---

41 Jf. Hagerman 2006: 115f.

42 Jf. Masdalen 2014: 167ff.

Verkets tilkomst og samtidas hyllest kan bare forstås innafor gøtismens allerede lange historie i Sverige, fra Nicolaus Ragvaldis tale på konsilet i Basel i 1434, via Johannes Magnus' *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus*, utgitt i Roma i 1554, til stormaktårhundrets offisielle satsing på forskning i Sveriges fortid for å legitimere Sveriges rett til å opptre som ei stormakt på Europas slagmarker. Rudbecks biograf, Gunnar Eriksson, sier det er umulig å vite om Rudbeck sjøl trudde på sine teser, men at «Själva det faktum att han aldrig förtröttades i sitt atlantiska verk pekar på att han verkligen trodde på dess sakliga halt». ⁴³ Den store prestisjen, de lange forberedelsene og publikums forventninger ga prosjektet en skjebnesvanger karakter som gjorde at han ikke kunne trekke seg ut av det: «Har man tagit Fan i båten måste man ro honom i land, särskilt när kung och adel förväntade sig en allt säkrare bekräftelse på hans nationalstolta historiebild». ⁴⁴

Bare noen få i samtida vågde å dra verkets sannhetsgehalt i tvil. En student pekte på at Platons beretning om Atlantis ikke kunne anses som historisk, men skildra et idealsamfunn slik som Thomas Mores *Utopia*. Olof Celsius d.e. var en av de få etablerte vitenskapsmenn som var skeptisk til Rudbecks *Atlantica*. Det var først historikeren Olof von Dalin (1708–1763) som forkasta Rudbecks teser. Ironisk la han følgende bevis i Olof Rudbecks munn:

Själva Adams namn är ren svenska: Adam var ju skapad av jord, av stoft. Det är ju Av damm (damm = stoft). När man från Avdam tar bort V, så blir det Adam.

Eva är också ren svenska. När mannen vaknade [...] och fick se sin skönhet utan så mycket som en solfjäder, är det naturligt att han förundrade sig och sade: He! Vad? Och av de två orden blir ju strax: Heva?⁴⁵

Enkelte norske historikere hadde en fantasirikdom og en mangel på kildekritikk som tåler å sammenliknes med Rudbecks eksegeseer i *Atlantica*, sjøl om de aldri nådde opp til det samme storslagne formatet. Jonas Danilsson Ramus (1649–1718), sogneprest i Norderhov kirke på Ringerike, hevda i verket *Ulysses Et Otinus* (1702) at Odyssevs og Odin var samme person, og

43 Eriksson 2002: 497.

44 Eriksson 2002: 498.

45 Wikipedia: Olof Rudbeck.

at flere antikke helter hadde utført sine bragder i Norge. Verket blei lenge sitert av utenlandske forfattere, særlig at Odysseens Kharybdis egentlig var Moskenesstraumen i Lofoten, der også Olaus Magnus skreiv *Hecest horrenda Caribdis* på sitt *Carta Marina*. Han meinte at Odyssevs godt kunne ha reist i de nordnorske landsdeler, en idé han kan ha henta fra den svenske professor og rikshistoriograf Petrus Lagerlöf (1648–1699), som en periode var sekretær for *De la Gardie*. Odyssevs' beskrivelse av et land der sola aldri skein, passa ikke med Sicilia, men derimot godt med Lofoten. I *Norriges Kongers Historie* beskriver han ei rekke fantastiske hendelser og gjengir en genealogi fra Noa via Odin og kong Nor til Harald Hårfagre. I *Norriges Beskrivelse* hevder han at Helgeland (*Saxoni Halogia*) var den landsdelen i Norge som først blei busatt. Hos Jonas Ramus kan en se en parallell til Rudbecks atlantiske fantasier. Flere 1700-tallshistorikere kritiserte Ramus for dristige slutninger. Men hans kongehistorie blei en vedvarende påminnelse om at Norge hadde hatt ei sjølstendig historie.⁴⁶

Tormod Torfæus (1636–1719) regnes som en av grunnleggerne av den moderne norske historieskrivinga. Han var kongelig arkivar og historiograf og busatt på Stangeland på Karmøy. Her satte han i gang et omfattende arbeid med å kopiere norrøne håndskrifter. Dette arbeidet skulle vise seg å bli svært viktig, da flere av originalmanuskripta gikk tapt i brannen i København i 1728. Det første sjølstendige historieverket hans var *Series dynastarum et regum Daniae* (1702), der han blant anna hevda at flere av kongene i Saxos kongerekke var oppdikta. Dette var lite populært i Danmark, og det blei krevd at han skulle fratas stillinga som historiograf. Han greide imidlertid å overbevise kongen om at han hadde rett.

Gjennom verket *Historia Vinlandiæ antiquæ* (1705) var Torfæus den første som ved hjelp av vitenskapelige metoder søkte å påvise Vinlands beliggenhet, som han meinte kunne være New Foundland. Hovedverket hans er *Historia rerum Norvegicarum*. Kjempeverket beskriver norgeshistoria fra de eldste tider fram til 1387. Verket blei utgitt i fire bind i København i 1711, og var den mest omfattende norgeshistoria sia *Heimskringla* blei skrevet i første halvdel av 1200-tallet. Hovedstrukturen i verket er bygd opp rundt de norske kongene. Det er tendensiøst i valg av stoff fordi det framhever

---

46 Amundsen 2009.

Norge på bekostning av Danmark. Av dette har en meint å kunne lese et tidlig eksempel på norsk nasjonalfølelse og et forsøk på å legitimere en sjølstendig norsk nasjon. Fordi verket var skrevet på latin, fikk det få lesere i Norge, mens det i utlandet bidro til å skape forståelse for at Norge hadde vært en sjølstendig stat med en egen litterær og politisk tradisjon.⁴⁷

Ludvig Holberg (1684–1754) var kanskje den mest betydelige dansk-norske historieskriveren på 1700-tallet. Sjøl om han var seg bevisst sitt norske opphav, var han først og fremst en representant for den dansk-norske heilstaten, og ikke minst var han europeer. I 1732–1735 kom hans betydeligste historiske arbeid, *Dannemarks Riges Historie* i tre bind. I verket beskriver Holberg at kimbrenne og teutonene utvandra fra den jyske halvøya og de omliggende øyene for å vinne nytt land. Da de merka at ingen kunne stå imot dem, fikk de lyst til å vandre vidare. Andre slutta seg til, og da de gikk over Rhinen og strømte inn i Gallia, var de 300 000 væpna menn. Ifølge Holberg beskreiv romerske og greske skribenter disse nordiske folka som høyreiste og blåøyde. De bar store sverd som tyda på at de var som skapt for å ødelegge andre folk og riker. Romerne prøvde å forklare dem at de ikke måtte overfalle Noricum (deler av Østerrike og Slovenia), som var alliert med romerne. Kimbrenne unnskyldte seg med at de som kom fra det ytterste Norden, ikke kjente til forholda i de landa de nå var kommet til. De kjente bare til ei lov, den lova som var anerkjent av alle folk, nemlig «at Alting hører Seyer-Herren til».⁴⁸ Holberg var imidlertid lite begeistra for normannernes herjinger i Frankerriket:

Det er ligesaa u-fornødent som u-behagelig at fortælle alle de Tragoedier, som de samme Tid øvede, at opregne de mange Stæder, Kirker og Klosterne, som de ødelagde, og de mange Christne Mennisker som de omkomme. Saadant vil jeg overlade andre udføligen at fortælle, eftersom jeg ikke holder disse Normanske Bedrifter for den største Zirat udi Fædernelandets Historie».⁴⁹

Han forteller likevel med begeistring om Rollo, som Dudo av Saint-Quentin (ca. 965–før 1043) meinte var født i Danmark, men som *Den Norske Chrø-*

47 Titlestad 2009.

48 Holberg 1856 I: 6.

49 Holberg 1856 I: 22.

nike, som Holberg stolte mer på, forteller var sønn av Ragnvald Mørejarl.⁵⁰ Holberg meinte også at langobardene på grunn av dyrtid og hungersnød vandra ut fra Skåne via Jylland.⁵¹

Den som for alvor skulle komme til å ta opp kampen med den svenske gøtismens sjølførherligelse, var Gerhard Schøning (1722–1780). For Schøning, som for de fleste historikere på 1700-tallet, begynte historia med Syndefloden. Det var Noas etterkommere som befolka jorda. Det gikk hundre år fra Arken stranda på Araratfjellet til forvirringa ved Babels tårn. Alle jordas mennesker var da samla på slettene ved Babel.⁵² Med utgangspunkt i at det hadde tatt hundre år å vandre fra Ararat til Babel, beregna han at de første menneskene kom til Nordkapp 600–700 år etter Syndefloden.⁵³

De eldste menneskene i Norden kalte han jotter, som han meinte hadde samme opphav som goterne. Men mens jotene kom nordfra, kom goterne sydfra. Goterne blei etter hvert det dominerende folket, mens jotene trakk seg tilbake til Jotunheimen og andre fjellstrøk. Odin var en av personene som var med på denne folkevandringa. Han kom sammen med sitt folk æsene til Norden ca. år 70 f.Kr.⁵⁴ Schøning meinte at menneskene levde best og lengst i de nordiske fjella. Der levde de et sundt og lykkelig liv uten å ha blitt forderva av alkohol, kjønnsjukdommer og andre av sivilisasjonens plager. Dette levesettet burde folk følge, ellers risikerte de at etterkommerne endte opp som dverger.⁵⁵

I gresk mytologi var Hyperborea et land som lå langt nord for Thrakia, ja noen meinte at det lå nord for nordavinden (Boreas). Dette landet var et idealsamfunn der sola skein døgnet rundt, og menneskene var lykkelige. De antikke forestillingene om Boreas blei tatt opp av nordeuropeerne på 1600-tallet, og særlig i Sverige, der Olof Rudbeck i *Atlant eller Manheim* hevda at både Hyperborea og Atlantis lå i Skandinavia med Uppsala som sentrum. Gerhard Schøning meinte også at hyperboreerne holdt til i Skandinavia, men at en måtte leite etter sentret for denne høgtstående kulturen i Norge. Kjennetegn på hyperboreerne var at de hadde et langt hode, gyl-

50 Holberg 1856 I: 23.

51 Holberg 1856 I: 27f.

52 Schøning 1769: 8f.

53 Schøning 1769: 22ff.

54 Schøning 1769: kap. 3.

55 Wikipedia: Gerhard Schøning.

lent hår, smal nese og blå øyne. De var frihetselskende, hadde en idealistisk innstilling og en livlig fantasi. De var monogame og familiekjære – med andre ord; de var nordiske.⁵⁶

Forstillingene om de nordiske folkestammene som sterke og frihetselskende mennesker kom på moten igjen under opplysningstida, og ble forfektet av blant anna de franske filosofene Voltaire (1694–1778) og Montesquieu (1689–1755). I boka om Karl XII (*Histoire de Charles XII, roi de Suède*), som utkom i 1731, skildrer Voltaire svenskene som et sterkt og sunt folkeslag som kunne tåle de tyngste påkjenninger. Montesquieu meinte i *De l'esprit des lois (Lovens ånd)* fra 1748 at kildene til frihet måtte søkes i Norden. Sjøl om nordboerne var grove og udanna, var de et frihetselskende folk som hadde satt dype spor i Europas historie. De samme tankene gjorde Rousseau (1712–1778) seg om sveitserne i diktverket *Die Alpen* (1727). Også de levde et liv i pakt med naturen i de sveitsiske Alpene, en tilstand som gjorde dem til frie og tilfredse mennesker.

Schøning var inspirert av Rousseau og ideene hans om at menneskene var lykkeligere når de levde i pakt med naturen. Men samtidig var Schøning en sterk forkjemper for vitenskapen og kunstartene. Han så ingen motsetning mellom de naturgitte og de kulturelle betingelsene, tvert imot utfylte de hverandre, og de hadde bidratt til at Norge på et tidlig stadium hadde vært en av Europas siviliserte nasjoner. Schøning var norskpatriot, og det meste av det han forska på og skreiv om, dreide seg om norsk historie. I hovedverket hans, *Norges Riiges Historie*, skildrer han de egenskapene som opp gjennom historia har kjennetegna nordmennene. De var dristige og sribare, modige og frihetselskende mennesker som elska sitt fedreland.⁵⁷

Nasjonalromantikk, nasjonsbygging, men også *ad fontes*

I visse kretser vokste nasjonalfølelsen seg sterk i Norge på slutten av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet. Begrepet en vanligvis bruker om tida før nasjonalromantikken slo igjennom i 1840-åra, er *patriotismen*.

56 Masdalen 2014: 178ff.

57 Masdalen 2014: 180.

Nasjonalromantikken var den herskende åndsstrømningen i Norden gjennom store deler av 1800-tallet. Typisk for nasjonalromantikkenes aktører var at de søkte tilbake til sitt eget folks historie og kultur og idealiserte og levendegjorde fortida gjennom historieskriving, diktning og bildende kunst. Nasjonalromantikken skapte ei fornya interesse for fortidsminner, særlig for bevaring og restaurering av middelalderens stavkirker. Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers Bevaring, en av verdens første organisasjoner for kulturminnevern, blei stifta av norske kunstnere i 1844. På sine studieturer i bygder og daler hadde de «oppdaga» den norske kulturarven.

Men 1814 og den nye norske staten kom brått på det norske folket. Derfor måtte folket oppdras, og det måtte bygges opp en egen norsk nasjonalfølelse. Som så ofte før greip en da til historia. *Heimskringla* og de øvrige kongesagaene måtte oversettes og gjøres tilgjengelig for allmenn lesing. Ut over 1800-tallet kom det derfor flere oversettelser av kongesagaene. Jacob Aalls (1773–1844) motiver for å oversette kongesagaene kan ses som et program for folkeopplysning og gjenreiseing av den norske staten. Han skriver i innleiinga til sagaoversettelsen, som blei trykt i 1838/39, at

denne Læsning vil befordre Menigmands Opdragelse til at deeltage i Statsstyrelsens store Værk, som nu staaer ham aaben; thi han vil finde i Værket udmærkede Forgjængere, som ved ypperlige og kraftfulde Taler understøttede den Sag, de havde at forsvare. Kunne vi ikke altid stille os paa Siden af hine Talere paa Norges Thing med Hensyn til politiske og religieuse Meninger – thi ofte var Afguder og Oprør i deres Tale – saa maa vi dog tilstaae, at de førte Ordet med Kraft, som oftest med Beskedenhed, og at de viste en sand Interesse for Almeenvellet, som til alle Tider er priisværdig.⁵⁸

Gjennom lesing av kongesagaene skulle folket oppdras til å interessere seg for og å delta i det politiske liv. Her ville folket finne retoriske forbilder for å fremme sine meninger. Og den retoriske krafta skulle brukes i en sann interesse for «Almeenvellet».

I forordet til tredje bind, som begynner med kong Sverres saga, peker Jacob Aall på en vesentlig forskjell mellom de forutgående sagaene og kong

---

58 Aall 1938 1: X.

Sverres saga, nemlig at den nesten ikke gjengir eller bruker skaldekvad. Aalls forklaring er dels at sagaens samtidige nedskrivning ikke krevde skaldekvad som kilder eller sannhetsbevis for de hendelser som hadde funnet sted, dels at Sverres krigerske regime var mer egna til å oppdra helter enn diktere. De befolkningsgruppene som slutta seg til Sverre,

bestod af den raaeste og mindst oplyste Deel af Nationen, og Skarens Afgang erstattede han mestendeels med Ugjerningsmænd. Saa ofte disse Mænd fremtræde, røbe de deres ringe Herkomst, deres raa og udnannede Væsen og Aand. Deres tale svarede til deres Navne, og var optagen af Pøbelens Dynd.⁵⁹

Aall beundra Sverre som evna «ud af denne plumpe Masse» å skaffe seg midler til å bestige Norges trone. Etter hvert endra birkebeinerflokken seg til å bli ei statsbærende gruppe som kunne tåle å bli stilt på linje med så vel forgjengere som etterkommere.

Af den tappre Krigerskaare fremstod en Høvdingflok, som fortjente og erhvervede sig Folkets Agtelse og Kjærlighed. ... Da denne Forandringen var foregaaet, da Birkebenernes Skare havde afvasket det Smuds, hvoraf den var oprunden, og tilegnet sig den høie Aand, hvoraf deres Formand besjæledes, indfandt Skjalden sig i deres Flok, og forevigede ved Sang deres Bedrifter.⁶⁰

Her kan en hos Jacob Aall se et gjenreisingsprogram for det nye Norge. Gjennom folkeopplysning og deltakelse i det politiske livet ville allmuen utvikle seg til sjølstendige og frie mennesker som var i stand til å bære det nye Norge fram. Igjen «indfandt Skjalden sig i deres Flok, og forevigede ved Sang deres Bedrifter». Dette er en presis beskrivelse, eller kanskje vi må si forutsigelse, av det som skjedde på 1800-tallet: I det nye Norge sto etter hvert politikere, matematikere, historikere, diktere, malere og komponister fram og legitimerte Norge som en kulturnasjon blant de øvrige kulturnasjonene i Europa.

---

59 Aall 1939 3: V.

60 Aall 1939 3: V.

Om Rudolf Keyser (1803–1864) og Peter Andreas Munch (1810–1863) er det sagt at de tilhørte den norske historikergenerasjonen som «fikk i oppdrag» å legitimere den nye norske staten etter 1814, og som samtidig la grunnlaget for den moderne norske historieforskinga. Keyser anses som grunnleggeren av en sjølstendig historiegransking i Norge. Keyser's første vitenskapelige arbeid var avhandlingen *Om Nordmændenes Herkomst og Folkeslægtskab* fra 1839, som kan ses som et programskrift for det nasjonale gjennombruddets menn. Her utvikla han en teori som allerede Gerhard Schøning hadde vært inne på, nemlig at den nordiske stammen innvandra fra nord, mens den i Sverige og Danmark blei blanda opp med tyske germanere («goter»).⁶¹ I 1847 holdt han forelesninger om *Nordmændenes Videnskabelighed og Literatur i Middelalderen*. Forelesningene er den første samla norrøne litteraturhistoria. Her hevda han at heile den norrøne litteraturen var norsk, ikke fellesnordisk.⁶²

Keyser's grunnsyn på Norges gamle historie, som P.A. Munch i hovedsak slutta seg til, bygde på ei sjølstendig gransking av kildene, altså *ad fontes*. Med sine kunnskaper i det gamle norrøne språket innleia Keyser den kildeorienterte, vitenskapelige historieforskinga i Norge. Sammen med P.A. Munch skapte han det som er blitt kjent som «den norske historiske skole». Sammen tok de også på seg oppdraget med å skrive av de gamle lovhåndskriftene da Stortinget bevilga penger til ei ny utgave av Norges gamle lover. I to år arbeidde de to med avskrivning av lovhåndskrifter i København, der Munch også skreiv av mange andre håndskrifter av interesse for norsk historie.

Det sentrale motivet i Munch's virksomhet var å styrke og utvikle nasjonens liv ved å vinne rikere kunnskap om folkets historie. Hans siktemål var å søke sann kunnskap om fortida ved å konfrontere historiske oppfatninger med kildene, og ved å prøve kildenes troverdighet eller brukbarhet ved innbyrdes kontroll og mot den ellers rådende kunnskap. Munch gjennomførte et omfattende arbeid for å finne og tilrettelegge kildematerialet for forskning. I hans tid utkom *Norges Gamle Love* i tre bind og de første binda av *Diplomatarium Norvegicum*, og i tillegg flere utgaver av sagaer og andre gamle håndskrifter. Under oppholdet hans i Roma fra 1859 til 1861 lette han

61 Dahl 1959: 40ff.

62 Dahl 1959: 45. Jf. Storsveen 2009.

fram og skreiv av dokumenter i det pavelige arkivet i Vatikanet, avskrifter som blei overlatt til Riksarkivet og etter hvert utgitt i *Diplomatariet*.⁶³

P.A. Munch hadde tidlig i sin karriere planer om å utgi Snorres kongesagaer som ei folkeutgave. Det første heftet av oversettelsen kom i 1833. Men det heile stoppa opp, trulig av markedsmessige årsaker. Da verket endelig kom i 1859, hadde han mange av de samme begrunnelsene som Aall for utgivelsen; verket skulle bli ei folkeutgave, også «med Hensyn til Bekostningen». ⁶⁴ Munch la særlig vekt på å fjerne alt stoff i *Heimskringla* som han anså som uekte. I åra før 1860 studerte han håndskrifta til kongesagaene i København, og han innså nødvendigheten av å gi ut ei ny og kritisk tekstutgave av kongesagaene. Dette arbeidet var han i gang med da han døde i 1863. Arbeidet blei videreført av Carl Richard Unger (1817–1897), og utført etter de retningslinjene Munch hadde satt opp. Ungers utgave kom i 1868.

Ernst Sars (1835–1917) var den fremste norske historikeren i generasjonen etter Rudolf Keyser og P.A. Munch. Historieskrivinga hans ga legitimitet til Venstre i kampen mot embetsmannsregjeringa og unionen i 1880- og 1890-åra, men fikk betydning langt ut over det partipolitiske og kom til å prege heile nasjonens historiske sjølførståelse. I den store avhandlinga *Norge under foreninga med Danmark* (1858–65) nådde han ikke heilt fram til sitt seinere grunnsyn, men allerede her finner vi ideen om at Norge under foreninga med Danmark bevarte sitt nasjonale særpreg, og at dette særpreget besto i at det norske samfunnet gjennom de norske bøndernes frie stilling var mer demokratisk enn andre. Venstres demokratiske politikk hadde derfor dype røtter i fortida. I hovedverket *Udsigt over den norske historie* (4 bd., 1873–91) formulerte han sin store idé: Norges sjølstendighet gikk tapt i middelalderen fordi det gamle aristokratiet gikk til grunne. Men derfor blei også vårt folk i nyere tid et demokratisk bondefolk, og dette var drivkrafta i vår politiske og nasjonale nyreising.⁶⁵

Sars utforskning av Norges historie inngikk i en større kamp for å fremme landets politiske og kulturelle sjølstendighet. Sagatida var for Sars storhetstida for nasjonal sjølstendighet. Dansketida var ei nedgangstid, mens 1814 betydde innleiinga til ei ny storhetstid. Den bakenforliggende, «store

63 Dahl 1959: 54f.

64 Jørgensen 2000: 69.

65 Dahl 1959: 163ff.

fortellinga» i Sars' historieverk er følgende: En nasjonal og demokratisk bondekultur hadde i tida etter 1814 vunnet over en fremmed, importert embetsmannskultur. Motsetningene mellom bondekulturen og embetsmannskulturen blei utjevna og integrert i et større nasjonalt fellesskap.⁶⁶

Gustav Storm (1845–1903) overtok Keyzers og Munchs posisjon i forskinga på sagatidas historie og litteratur. Storm er særlig kjent for sin kjølige og kritiske tilnærming til historia og dens kilder. Hans arbeider består derfor nesten bare av kritiske og til dels polemiske spesialstudier.⁶⁷ Han var gjennom sitt virke en viktig nasjonsbygger, men strengt opptatt av å bygge sikker viten om vår historie ved hjelp av en «kritisk Prøvelse» av kildene. I tillegg til den kritiske behandlinga av kildene var Storm også sterkt opptatt av sagalitteraturens litterære verdi. Disse to dimensjonene blei grunnleggende for hans arbeid med den store folkeutgava av Snorres kongesagaer.⁶⁸ Og derfor er det kanskje nettopp Storms arbeid som har betydd mest for den moderne nasjonsbygginga i Norge.

Så kan en spørre om historikerens rolle som nasjonsbygger tok slutt i tida etter 1905, da unionen med Sverige blei oppløst og friheten var vunnet. I 1911 introduserte Lauritz Weibull (1873–1960) den radikale sagakritikken, som særlig kritiserte ei bokstavtru lesing av sagaene. I Norge blei sagakritikken fulgt opp av Halvdan Koht og Edvard Bull. Bull (1881–1932) skreiv at «vi må derfor oppgi enhver illusjon om at Snorres mektige historiske epos har noen dypere likhet med det som faktisk skjedde i tiden mellom slaget i Hafrsfjord og slaget på Re».⁶⁹ Oppfatninga blei nå at kongesagaene mer var et speilbilde av det samfunnet sagaskriverne levde i, enn en gjengivelse av det som faktisk skjedde under rikssamlingskongene. Etter hvert blei historieforskinga i Norge mer prega av den dialektisk-materialistiske historieoppfatninga, som Edvard Bull var den fremste representanten for.

Halvdan Koht (1873–1965) interesserte seg først og fremst for middelalderen og for 1800-tallet. I *Norsk bondereising* (1926) trakk Koht ei linje mellom de to periodene. Her fant han heile tida spenninger og eksempler på sosiale folkereisinger som også fikk nasjonale mål fordi de var retta mot

---

66 Fulsås 2009.

67 Dahl 1959: 196ff.

68 Dahl 2009.

69 Bull 1931: 9.

et fremmedherredømme. I *Arbeidarreising og målspørsmål* (1921), som blei skrevet på oppfordring fra Arbeiderpartiet, redegjorde Koht for sin kulturpolitiske drøm, nemlig ei samling av de to skriftspråka på folkelig grunnlag, som også innebar en dypere nasjonal solidaritet og integrasjon. I den sammenheng skreiv han at «sosialisme er den høgste form for nasjonaltanke».⁷⁰

Sverre Steen (1898–1983) var dypt engasjert i formidling av historie ut over fagmiljøet. Skrivestilen hans bidro til at han blei mye lest. Han likte å si at en skulle skrive slik at alminnelige folk som hadde gått en alminnelig skole, skulle kunne lese det en skreiv. Hans viktigste forskerarbeid fikk dermed et langt større publikum enn vanlig for slike arbeid. Lengst ut nådde nok Steen da han våren 1967 gjennom 14 foredrag i radio formidla oppfatninga si av norsk historie fra istida til 1814. Foredraga blei seinere samla i boka *Langsamt ble landet vårt eget*. Seinere blei denne framstillinga ført fram til Steens samtid gjennom de populærvitenskapelige bøkene *Drømmen om frihet*, *På egen hånd* og *Frihet og liv er ett*.⁷¹

Oppsummering

Historieverka til Snorre Sturlason og Saxo Grammaticus bidro til å fremme den riksbygginga som konger av den norske Hårfagreætta og den danske Valdemarætta dreiv med på 1200-tallet. En grundigere gjennomgang av kongesagaer og krøniker fra denne perioden vil kunne bringe fram flere eksempler enn vist i denne artikkelen. Så vel Snorre som Saxo innleder sine kongesagaer med herskerdynastiens opphavsmyster, dvs. fornaldersagaer om de mytiske kongene tilbake til Odin og Dan. Dette underbygde herskerdynastiens rett til å herske og er et typisk trekk ved middelalderens protonasjonalisme. Samfunnet knyttes sammen med herskerdynastiet ved hjelp av et felles opphav og lojalitet til herskeren.

På 1500-tallet, under den norske renessansen, begynte representanter for den norske eliten å interessere seg for gammelnorsk historie, ofte framskynda av personer som sto den danske makteliten nær. Siktemålet var dels å få fram et historisk grunnlag som skulle bidra til få kontroll over de tyske

70 Svendsen 2009.

71 Kobberrød 2009.

kjøpmennenes virksomhet i Bergen, dels å vise at Norge hadde vært en sjølstendig stat med egne konger. Absalon Pederssøn Beyer og Peder Clausson Friis kunne være relativt skarpe i sine beskrivelser av norske forhold under det danske herredømmet, ikke minst i forbindelse med innføringa av lutherdommen. Både i den historiske og historisk-topografiske litteraturen uttrykkes følelser som kan karakteriseres som patriotiske. Men det var aldri snakk om å oppfordre til å kaste av et fremmed åk.

Den svenske gøtismen hadde som målsetting å gi det ideologiske grunnlaget for Sveriges kamp om hegemoniet i Norden, og retten til å hevde sin plass som ei stormakt i Europa. I dette maktstrevet etablerte svenskene en egen opphavsmyte som førte kongeætta tilbake til Noas sønnesønn Magog. På 1600-tallet blei arbeidet med å ta vare på og dokumentere landets historie og kulturarv byråkratisert. Den svenske sjølførherligelsen kulminerte i Olof Rudbecks kjempeverk *Atlantica*, som hevda at Uppsala var sentrum for den vestlige sivilisasjonens vugge. Denne kraftpatriotismen blei også målbåret av norske 1600- og 1700-talls historikere. De meinte at antikkens idealsamfunn måtte en helst søke etter i Norge.

Etter 1814 skulle den nye norske staten bygges, og folket skulle oppdras til sjøl å styre landet. Jacob Aalls sagaoversettelse kan ses som et program for folkeopplysning og gjenreiseing av den norske staten. Historikere som Rudolf Keyser og Peter Andreas Munch gikk til primærkildene (*ad fontes*) for å legge et sikrere grunnlag for historieforskinga. Særlig for P.A. Munch var det viktig å styrke og utvikle nasjonens liv ved å utbre kunnskap om folkets historie. Som for Aall var det et siktemål at hans oversettelse av kongesagaene skulle bli folkelesing. Denne målsettinga blei imidlertid først nådd ved utgivelsen av Gustav Storms store folkeutgave av Snorres kongesagaer kort tid før 1905.

For historikerne var det viktig å dokumentere at Norge under foreninga med Danmark hadde bevart sitt nasjonale særpreg. Ernst Sars meinte at det norske samfunnet hadde bevart dette særpreget gjennom dansketida ved hjelp av bøndernes frie stilling. Etter 1814 hadde den nasjonale og demokratiske bondekulturen vunnet over den importerte embetsmannskulturen. Halvdan Kohts syn var at de sosiale folkereisingene under dansketida også fikk nasjonale mål, fordi de var retta mot et fremmedherredømme. Sverre Steen var kanskje den historiker som nådde lengst i formidling av historia

ut til den alminnelige leser og lytter. Til slutt kan en vel også stille spørsmålet: Er ikke de stadig nye utgivelsene av norgeshistorier i mange bind aktiv nasjonsbygging?

Kilder og litteratur

- Aili, Hans mfl.: *Röster från svensk medeltid*. Göteborg 1990.
- Amundsen, Arne Bugge. (2009, 13. februar). Jonas Ramus. I *Norsk biografisk leksikon*. Hentet 3. mai 2015 fra https://nbl.snl.no/Jonas_Ramus.
- Beyer, Absalon Pedersøn: *Om Norgis Rige*. Hentet 19. mai 2012 fra <http://www.dokpro.uio.no/litteratur/beyer/>
- Bull, Edvard: *Det norske folks liv og historie gjennom tidene*. Oslo 1931.
- Dahl, Ottar: *Norsk historieforskning i 19. og 20. århundre*. Oslo 1959.
- Dahl, Ottar. (2009, 13. februar). Gustav Storm. I *Norsk biografisk leksikon*. Hentet 3. mai 2015 fra https://nbl.snl.no/Gustav_Storm.
- Eriksson, Gunnar: *Rudbeck 1630–1702. Liv, lärdom, dröm i barockens Sverige*. Sth. 2002.
- Fulsås, Narve. (2009, 13. februar). Ernst Sars. I *Norsk biografisk leksikon*. Hentet 3. mai 2015 fra https://nbl.snl.no/Ernst_Sars.
- Gilje, Nils og Rasmussen, Tarald: *Tankeliv i den lutherske stat 1537–1814. Norsk idéhistorie, bind II*. 2002.
- Gunnes, Erik: Peder Claussøn Friis og hans samtid. I *Agder Distriktshøgskole. Skrifter 1986:1. Peder Claussøn Friis – Samtid og miljø på Agder. Ei artikkelsamling redigert av Hans Try*. Kr.sand 1986.
- Hagerman, Maja: *Det rena landet. Om konsten att uppfinna sina förfäder*. Sth. 2006.
- Hervig, Øyvind: *Europas herskere i Guds tjeneste. En studie av statsutvikling i England, Frankrike og Tyskland reflektert gjennom krønikeskriverne til Det første, andre og tredje korstog*. Masteroppgave i historie, Universitetet i Bergen, våren 2008.
- Holberg, Ludvig: *Dannemarks Riges Historie. Bd. I*. Kbh. 1856.
- Holder, Alfred: *Saxonis Grammatici Gesta Danorum. Herausgegeben von Alfred Holder*. Strassburg 1886.
- Jørgensen, Jon Gunnar: Reisningsmakten i vort folk. Om norske Heimskringla-oversettelser på 1800-tallet. I *Artikler. Udgivne i anledningen af Preben Meulengracht Sørensens 60 års fødselsdag 1. mars 2000*.
- KB: *Kancelliets Brevbøger 1616–1620*. Kbh. 1919.
- Kobberrød, Jan Thomas. (2009, 13. februar). Sverre Steen. I *Norsk biografisk leksikon*. Hentet 3. mai 2015 fra https://nbl.snl.no/Sverre_Steen.
- Krag, Claus: Vestfold som utgangspunkt for den norske rikssamlingen. I *Collegium Medievale* 1990/2.
- Lindroth, Sten: Johannes Magnus, urn:sbl:12115, *Svenskt biografiskt lexikon* (art av Sten Lindroth). Hentet 20. juni 2012 fra <http://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=12115>

- Lunden, Kåre: *Norsk grålysing. Norsk nasjonalisme 1770–1814 på allmenn bakgrunn*. 1992.
- Magerøy, Hallvard: Fagrskinna. I *Store norske leksikon*. Hentet 14. oktober 2014 fra <https://snl.no/Fagrskinna>.
- Masdalen, Kjell-Olav: *Boka som redda Norge! De viktigste Snorreutgivelsene sett i en regional, nasjonal og internasjonal sammenheng – Nasjonsbygging og nasjonalisme på godt og ondt*. Arendal 2014.
- Nicolaysen, Nicolay: Skrifter og Optegnelser, angaaende Norge og forfattede efter Reformationen. Samlede og udgivne af N. Nicolaysen. I *Norske Magasin. Første Bind*. Chra. 1858.
- Rudbeck, Olof. I Wikipedia. Hentet 21. september 2012 fra http://no.wikipedia.org/wiki/Olof_Rudbeck_d.e.
- Saxo Grammaticus: *Danmarks Historie, bd. 1. Oversat af Peter Zeeberg. Illustreret af Maja Lisa Engelhardt*. Kbh. 2000.
- Schreiner, Johan: *Fagrskinna. En norsk kongesaga. Oversatt av Johan Schreiner*. Oslo 1926.
- Schøning, Gerhard: *Norges Riiges Historie, bd. I*. Kbh. 1771.
- Schøning, Gerhard: *Afhandling om de Norskes og endeel andre Nordiske Folkes Oprindelse, som Indledning til den Norske Historie*. Kbh. 1769.
- Schøning, Gerhard. I Wikipedia. Hentet 9. august 2012 fra http://no.wikipedia.org/wiki/Gerhard_Sch%C3%B8ning
- Snorre Sturlason: *Kongesagaene. Oversatt av Anne Holtsmark og Didrik Arup Seip*. Stv. 1964.
- Storm, Gustav: *Samlede Skrifter af Peder Claussøn Friis*. Udgivne for den norske historiske Forening af Dr. Gustav Storm. Kra. 1881.
- Storsveen, Odd Arvid. (2009, 13. februar). Rudolf Keyser. I *Norsk biografisk leksikon*. Hentet 3. mai 2015 fra https://nbl.snl.no/Rudolf_Keyser.
- Svendsen, Åsmund. (2009, 13. februar). Halvdan Koht. I *Norsk biografisk leksikon*. Hentet 3. mai 2015 fra https://nbl.snl.no/Halvdan_Koht.
- Sørli, Mikjel: *Mattis Størssøn – Den norske krønike*. Oslo 1962.
- Titlestad, Torgrim. (2009, 13. februar). Tormod Torfæus. I *Norsk biografisk leksikon*. Hentet 3. mai 2015 fra https://nbl.snl.no/Tormod_Torf%C3%A6us.
- Vedel, Anders Sørensen: *Den Danske Krønike som Saxo Grammaticus screff nu først aff Latinen udsæt, flittelige offuerseet oc forbedret aff Anders Søffrinssøn Vedel*. Kbh. 1575.
- Westin, Gunnar T.: Olavus Petri, urn:sbl:7688, *Svenskt biografiskt lexikon* (art av Gunnar T Westin). Hentet 29. juni 2012 fra <http://www.nad.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=7688>.
- Winkel Horn, Frederik: *Saxo Grammaticus. Danmarks Krønike. Oversatt af Dr. Fr. Winkel Horn med Illustrationer af Luois Moe*. Kbh. 1907.
- Aall, Jacob: *Snorre Sturlesons norske Kongers Sagaer. Bd. 1–3*. Chra. 1838/39.

Skolen som nasjonsbygger: Leseboka gjennom 200 år

Magnhild Vollan

Innledning

Leseboka har hatt en sentral plass i både allmueskolen, folkeskolen og grunnskolen, og slik vært viktig for generasjoner av elever. Leseboka er verken ei abc-bok eller ei lærebok, sjøl om den henter elementer fra begge. Tekstforskeren Dagrun Skjelbred sier at leseboka tradisjonelt presenterer kulturens sentrale tekster samtidig som den skal gi øvingsstoff for sjøve leseopplæringa, og slik kan den sies å ha en dobbelt funksjon innenfor skolens tekstkultur (Skjelbred 2011: 30). En breit anlagt studie av denne boka gir et godt utgangspunkt for å drøfte sider ved skolens kulturformidling gjennom 200 år.

Skolen som institusjon er blitt regulert gjennom mange lover og tilhørende planer for virksomheten i tida fra 1814 til i dag. Flere av disse lovene og planene har hatt direkte betydning for lesebokas innhold og plass i skolen. I denne artikkelen undersøker jeg hva som er karakteristisk for leseboka i 1814, og videre hvordan den endrer seg utover 1800-tallet, i tråd med skolelovene av 1860 og 1889. Når det gjelder 1900-tallet, står *Normalplan for byfolkeskolen* (1939) og *Normalplan for folkeskolen på landet* (1939) sentralt med sine eksplisitte krav til leseboka. Fra 1970-tallet til i dag har planene avløst hverandre i rask rekkefølge: *Mønsterplan for grunnskolen* (1974), *Mønsterplan for grunnskolen* (1987), *Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen* (1996) og *Læreplanverket for Kunnskapsløftet* (2006). Jeg går

inn på det som er karakteristisk for 1900-tallets lesebok, både før og etter normalplanen av 1939. Til sist tar jeg for meg noen hovedtrekk ved dagens lesebok som utgis innenfor endra rammer, blant annet ved at godkjenningsordningen er opphevd. I perioden 1889–2000 måtte alle læremidler for grunnskolen gjennom offentlig kontroll før godkjenning, en ordning som nok har hatt stor betydning for den norske enhetsskolen.

Innevd i foregående avsnitt ligger både ei forestilling om at det er mulig å karakterisere leseboka til ulike tider, og en forventning om forandring over tid, som en refleks av at det norske samfunnet har gjennomgått store og grunnleggende endringer fra 1814 til i dag, og av at skolens rammer og innhold har vært og er i stadig endring. I denne studien drøfter jeg hvordan leseboka gjennom 200 år kan sies å ha bidratt til nasjonsbygging gjennom å skape, befeste og forsvare et nasjonalt kulturfellesskap. Konkret undersøker jeg i hvilken utstrekning leseboka i denne perioden har formidla et felles innhold, eller en substans som fungerer som «lim», og videre hvilke komponenter et slikt nasjonsbyggende eller nasjonalt «lim» består av.

Hva ligger så i begrepet nasjonsbygging? I en innledende artikkel til denne boka presenterer statsviteren Øyvind Østerud begrepet som en metafor fra arkitekturen, og utdypet med at det dreier seg om et program eller en serie tiltak som skal skape et nasjonalt fellesskap der dette ikke finnes fra før, eller der dette er for svakt som statsbærende fellesskap. I likhet med Østerud forklarer statsviterne Frank Aarebrot og Kjetil Evjen (2014) at begrepet nasjonsbygging har sin opprinnelse i situasjonen i de nye afrikanske statene som oppstod på 1960-tallet. Siden de nye statene overtok de gamle kolonigrensene som ofte gikk på tvers av gamle språklige, religiøse og/eller etniske stammefellesskap, var det nødvendig for de nye lederne å bygge opp en ny nasjonal identitet. Med utgangspunkt i Stein Rokkans nasjonsbyggingsteorier er det «implisitt at nasjonen er noe som kan konstrueres – en nasjon kan bygges» (Aarebrot og Evjen 2014: 259). Det store spørsmålet blir hvordan og med hvilke byggeklosser dette skjer.

Begrepet nasjonsbygging brukes også om norske forhold, blant annet i prosjektet *Utdanning som nasjonsbygging*. I si bok om grunnskolen som nasjonsbygger presenterer skolehistorikerne Alfred Oftedal Telhaug og Odd Asbjørn Mediås (2003) nasjonsbygging som en nøytral term eller et

positivt lada ord, til forskjell fra begrepet nasjonalisme. Nasjonsbygging forstås som en prosess, en mer eller mindre bevisst utviklingsstrategi i en statsdannelse der en prøver å sveise sammen regioner, distrikter og innbyggere i et organisk-lignende nasjonalt fellesskap. «Å bygge ein nasjon inneber mykje godt å utvikle og forme samlande, nasjonale institusjonar, kommunikasjonssystem og einskapssymbol» (Melle 2002, gjengitt etter Telhaug og Mediås 2003: 13). Den obligatoriske skolen er en slik samlende, nasjonal institusjon. Ifølge Telhaug og Mediås er det integrasjon og nytte som er hovedmotivene for nasjonsbygginga. Når det gjelder integrasjonsmotivet, skiller de mellom tre kategorier av utdanningspolitiske motiver eller mål: det kulturelle, det sosiale og det demokratiske (politiske) perspektivet. Særlig relevant i denne sammenhengen er det førstnevnte, som dreier seg om nasjonal bevissthetsdannelse. Det handler om «å forme, befeste og forsvare en felles bevissthet hos samfunnsmedlemmene gjennom formidlingen av en felles nasjonal symbolverden og en nasjonal felleskultur» (Telhaug og Mediås 2003: 13). Det gjelder med andre ord å skape en felles identitetsforståelse innenfor rammen av nasjonalstaten, «en norsk identitet». Telhaug og Mediås oppsummerer omtalen av det kulturelle perspektivet med å si at «elevene i skolen skal møte et felles innhold, eller en substans som fungerer som «lim». Skolen opptrer da som en kulturbærer» (ibid.).

I si bok om skolebøkene som nasjonsbyggere konkluderer fagdidaktikeren Svein Lorentzen (2005) med at grunnskolens lærebøker i betydelig grad har vært aktører i den norske nasjonsbyggingsprosessen. Han uttaler seg først og fremst om «historiebøkene, som i perioder må sies å ha hatt den nasjonale oppdragelsen som sin hovedoppgave», men han omtaler også «de tidlige lesebøkene som betydelige påvirkningsagenter i nasjonsbyggingen», med henvisning til innhold og utbredelse (Lorentzen 2005: 223). Innenfor den norskfaglige lesebokforskningen har en studert lesebokas innhold blant annet i lys av begrepsparet flerfaglighet og enkeltfaglighet (Knudsen 2009) og med interesse for utviklinga av en skjønnlitterær kanon. I si drøfting av begrepene kanon og klassiker understreker tekstforsker Bente Aamotsbakken (2009) at kriterier knytta til kvalitet er innbakt i disse. «Likevel vet man at når det gjelder tekster som kanoniseres i skolen eller til skolebruk, så råder andre mekanismer sterkt når det gjelder selve selek-

sjonen. Konvensjoner og vanens makt blant andre» (Aamotsbakken 2009: 208). Dette forholdet bidrar til forståelsen av ulike faktorerens betydning for utviklinga av innholdet i leseboka.

Materiale og metode

Denne studien omfatter på langt nær *alle* lesebøker etter 1814, til det er tekstmengden for stor. De sentrale kriteriene for mitt utvalg har vært tidsmessig spredning, og at lesebøkene faktisk har vært i bruk i kortere eller lengre tid. Materialet består av ti lesebøker, med følgende fordeling: tre fra 1800-tallet, tre fra 1900-tallet og fire fra de siste ti åra. I oversikt 1 gis detaljerte opplysninger om materialet. Siden ni av lesebøkene i materialet består av flere bind, kan det være naturlig å omtale dem som leseverk. I denne framstillinga brukes betegnelseene lesebok og leseverk synonymt om flerbindsverk.

Oversikt 1: Materialet

Forfatter	Utgitt første gang	Tittel	Bind
Hans Jacob Grøgaard	1816	<i>Læsebog for Børn, især i Omgangsskoledistrikterne</i>	1
Peter Andreas Jensen	1863	<i>Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet</i>	3
Nordahl Rolfsen	1892–1895	<i>Læsebog for folkeskolen</i>	5
Andreas Austlid	1902–1906	<i>Lesebok for folkeskolen</i>	3
Mathilde Munch og Sven Svensen	1921–1926	<i>Hjemme og ute</i>	6
Thorbjørn Egner	1950–1972	<i>Thorbjørn Egners lesebøker</i>	16
Torunn Eide og Torill Wiiger Tørjesen	2006–2008	<i>Ord for alt. Tekstbok (5–7)</i>	3
Kåre Kverndokken og Jannike Ohrem Bakke	2006–2008	<i>Safari. Lesebok A og B (5–7)</i>	6
Barbro Lundberg, Hanne Myrvold og Birgit Stallemo	2006–2008	<i>God i ord. Tekstsamling (5–7)</i>	3
Dagny Holm og Bjørg Gilleberg Løkken	2006–2008	<i>Zeppelin. Lesebok (5–7)</i>	3
Bjørg Gilleberg Løkken	2011–2013	<i>Zeppelin. Lesebok pluss (5–7)</i>	3

Flere tilnæringsmåter og kilder er interessante og relevante i en lesebokstudie som denne. Min primære kilde har vært lesebøkene, og den sentrale tilnæringsmåten har vært å kartlegge innholdet i hver lesebok med vekt på temavalg, forfatter- og tekstutvalg. I hvilken utstrekning inneholder leseboka tekster som kan kalles nasjonale eller nasjonsbyggende? Finnes det tekster som kan sies å være lesebokklassikere gjennom 200 år, eller gjennom store deler av perioden? Gjennom et overordna blikk på materialet har jeg fulgt utviklinga av en lesebokkanon. Videre har jeg undersøkt forfatterens intensjon med og program for leseboka, noe som ofte kommer fram i lesebokas forord eller i andre skriftlige kilder. Gir lesebokforfatteren uttrykk for et nasjonalt program? Et annet perspektiv dreier seg om forhold knytta til hvordan leseboka blei oppfatta og mottatt da den blei utgitt og kom i bruk i klasserommet. Kilder som gir svar på slike spørsmål, er samtidige omtaler i form av anmeldelser og skriftlige eller muntlige rapporter om brukererfaringer der elever og lærere bidrar med sine lesebokrefleksjoner. Dessuten har naturligvis kvantitative opplysninger om antall utgaver, opplags- og salgstall vært sentrale kilder for at jeg skal kunne si noe om den posisjonen ulike lesebøker har hatt i markedet i løpet av 200 år. Denne framstillinga er lagd med utgangspunkt i flere tilnæringsmåter. I tillegg til lesebøkene har biografier om sentrale lesebokforfattere og studier av ulike sider ved leseboksjangeren vært viktige kilder i arbeidet. Hovedvekten er likevel lagt på undersøkelser av lesebøkens innhold og på kvantitative opplysninger som forteller om deres utbredelse.

Den videre presentasjonen av leseboka gjennom 200 år er ordna i tre deler. Den første delen dreier seg om tida rett etter 1814, den andre delen handler om perioden 1860–1970, mens den tredje gjelder tida etter 1970. Innledningsvis i hver del gis en redegjørelse for lesebokas plass i skolen etter gjeldende lov- og planverk. Deretter presenteres lesebøkene i kronologisk rekkefølge, med illustrerende utdrag og konkretiseringer. De er valgt ut for å vise fellestrekk, men også for å vise noe av mangfoldet. I hver lesebokpresentasjon drøftes spørsmål knytta til rollen som påvirkningsagent i nasjonsbygginga. Artikkelen avsluttes med ei kort, drøftende oppsummering.

Den første tida etter 1814 - den religiøse leseboka

I dag er det nærliggende å tenke at leseboka hører til i skolens norskfag, men den fantes også *før* dette faget blei etablert. I allmueskolens første tid var det bare to obligatoriske fag, nemlig kristendomsopplæring og lesing, og da var det hensiktsmessig å bruke tekster fra bibel og katekisme i leseopplæringa. Slik er det også formulert i forordningen av 1739, som innførte allmueskolen på landet i Norge (Skjelbred 2011: 31). I sin doktorgradsavhandling om utviklinga av morsmålsfaget sier Kjell-Arild Madssen at 1814 verken skapte noen nasjonal skolerevolusjon eller noen morsmålsfaglig revolusjon, og at den første formelle endringa i allmueskolens faglige innhold etter 1739 kom med skoleloven av 1827 (Madssen 1999: 99ff.). I den konkretiserende undervisningsplanens § 5 omtales leseboka slik: «Til videre Framgang i Læsning benytttes en passende Læsebog efter Biskoppens Bestemmelse» (gjengitt etter Skjelbred 2011: 32). På denne tida var det altså nødvendig med kirkelig godkjenning av leseboka, noe som viser at allmueskolen var tett knytta til kirka og konfirmantopplæringa.

Ei lesebok fra denne perioden inngår i studien. Det er den såkalte «Grøgaardsboka», som utkom første gang i 1816, og som fram til 1848 kom i 13 opplag. Boka blei omarbeidd og utkom i enda sju opplag fram til 1869. Disse opplysningene vitner om etterspørsel gjennom lang tid, og det blir tydelig at den også var i bruk i flere år etter at skoleloven av 1860 var blitt gjeldende lov.

I 1815 hadde eidsvollsmann og sogneprest Hans Jacob Grøgaard gitt ut en abc som blei svært populær. Skjelbred omtaler den som en av de viktigste av de tidlige verdslige abc-ene (Skjelbred 2008: 33). I 1816 kom så hans *Læsebog for Børn, især i Omgangsskoledistrikterne*, som betegnes som ett av allmueskolens mest sentrale læremidler til ut i 1860-åra (Madssen 2009). Seinere fikk boka tittelen *Læsebog for Børn, en Forberedelse til Religionsunderviisningen, især i Norges Omgangsskoledistrikter*. Målgruppa var først og fremst barn i allmueskolen på landet, noe Grøgaard ønska å ta hensyn til. I innledningen står blant annet:

Enhver Bog bør bedømmes efter dens Bestemmelse, og denne er skreven for Børn, især paa Landet. Alt maatte have Hensyn paa Forstaaligheden. Den var nok bleven opoffret, hvis alle Ordforklaringerne vare blevne strammede over Logikens Læst. Sproget maatte nedstemmes, thi man maa nedstige til den, man vil opløfte. (Grøgaard 1843:upaginert.)

Som det framgår av den reviderte tittelen, skulle leseboka forberede barna på religionsundervisning, og da er det ingen overraskelse at leseboka inneholder mange religiøse tekster. Det undersøkte eksemplaret av «Grøgaardsboka» er 11. utgave (1843). Boka har et omfang på 168 sider. Den innledes med ord- og begrepsforklaringer, under overskrifter som «Sandser», «Erfaring», «Kundskab», «Beskaffenhed», «Egenskab», og avsluttes med det som kalles ordlære i vid forstand, blant annet med presentasjon av ord som har samme form, men ulik betydning. Disse innledende og avsluttende delene preges av spørsmål og konkretiserende eksempler. Storparten av boka (116 sider) formidler imidlertid bibelhistorie. I tillegg inneholder boka litt stoff «Om Kristendommens Skjebne, samt om Mahomed [sic] og Odin» og 152 «Religions-Spørgsmaale for Begyndere».

Etter sitt innhold er «Grøgaardsboka» ei religiøs lesebok. Den er typisk for den skolen som kan kalles menighetsskolen eller kristendomsskolen. Den hører til i en epoke som «innholdsmessig speiler en europeisk kultur, som styres av et teologisk kunnskapsregime og et geistlig embetshierarki» (Telhaug og Mediås 2003:443). Biskopen skulle godkjenne leseboka, og det undersøkte eksemplaret er da også av forleggeren tilegna «Oplysningens, Skolevæsenets, enhver god Sags nidkjære Befordrer Hr. Dr. J. Neumann, Biskop over Bergens Stift, Commandeur af Nordstjerneordenen og Ridder av Dannebrogen». Boka blei likevel kritisert i enkelte kretser for ikke å være bibelsk nok (Madssen 2009).

Kan noen av tekstene i denne leseboka sies å ha et nasjonsbyggende innhold? En slik merkelapp passer kanskje på teksten «Om vore Forfædres Religion før Kristendommen» (Grøgaard 1843: 141–143). Teksten åpner slik: «I de ældste Tider troede vore Forfædre een høieste Gud, som har skabt Verden og opholder den. De gave ham det vakkre Navn Alfader.» Den forteller videre at Odin kom til «disse nordiske Lande» cirka 70 år før Kristi fødsel. Han presenteres som konge og yppersteprest, og det sies at han

var «anseelig af Væxt, meget veltalende og en Helt i Krig». Odins familie introduseres, likeså det norrøne verdensbildet med Åsgard og Valhall. Dette lesestykket presenterer altså norrøn mytologi, riktignok med kritisk undertone og en viss distanse, særlig i omtalen av menneskeofring og lagnadstro. Likevel velger jeg å se på denne lille teksten som en spire til noe som etter hvert blir en fast innholdskomponent i lesebøkene.

Fra 1860 til 1970 – den allmenndannende og nasjonale leseboka

Fem lesebøker fra denne perioden inngår i studien. For to av disse bøkens vedkommende omtaler jeg deler av to utgaver.

Lesebokas plass i skolen

Rundt 1850 var det klare tendenser til kulturpolitisk og pedagogisk nyorientering i tråd med grundtvigiansk skolekritikk. Grundtvig ville ha en puggefri og eksamensfri skole der historie og morsmål var hovedfag (Madssen 1999: 129). I Norge kom mange av hans ideer til uttrykk i *Den norske Folkeskole, et Månedsskrift for Lærere og andre Opdragere*, stifta av Ole Vig og Knud Knudsen i 1851. Vig var lærer og redaktør av tidsskriftet, han var folkeopplysningsmann og fikk stor betydning for utviklinga av både de frivillige grundtvigianske folkehøyskolene og den offentlige allmueskolen/folkeskolen. Gjennom tre artikler i 1855–1856 presenterte han sine ideer om den gode leseboka. Bakgrunnen var at departementet hadde planer om å utarbeide ei ny lesebok for allmueskolen: «en fuldstændigere Læsebog end de, der hidtil har været beregnet paa Almueskolen» (Vig 1855: 117, gjengitt etter Skjelbred 2011: 35). I den første artikkelen drøfter han om det trengs ei slik lesebok og svarer et velbegrunna ja. I den andre artikkelen drøfter han hva den bør inneholde. Han meiner at formålet med leseboka bør være å skaffe elevene grundig kjennskap til morsmålet og å gi dem så mange allmenntilgjengelige kunnskaper som mulig. Oversikt 2 viser Vigs forslag til innhold i ei lesebok for allmueskolen (gjengitt etter Skjelbred 2011: 38f.).

Oversikt 2: Ole Vigs forslag til innhold i ei lesebok for allmueskolen

1. Lette Sætninger (1 ark).
2. Lette Fortællinger Eventyr, Fabler, Parabler (3 ark).
3. Ordsprog (1 ark).
4. [B]ibelske Tankesprog (et halvt ark).
5. Fortællinger af Fædrelandshistorien og gode Sagn (4–5 ark).
6. Verdens- og Kirkehistorie (4 ark).
7. Udsigt over Jordens Beskaffenhed, beskrivelse af Det hellige Land og Norge (5 ark).
8. Landets gamle Mindesmærker (et par ark).
9. Folkets seder og skikker (2 ark).
10. Naturbeskrivelse (15 ark).
11. Bibelsprog (1 ark «er nok»).
12. Endel Poesier (3–4 ark).
13. Statsøkonomisk Oplysning (5 ark).
14. Sprogprøver af Gammel-Norsk, Gammel-Dansk, Dansk mellem Reformationen og Holberg, saavel som af og efter denne Skribent indtil Baggesens Tid, samt nogle Prøver af Svensk og af norsk Folkemaal (2–3 ark).
15. Sprogøvelser i strængere Forstand (3 ark).

Ett ark tilsvarende 16 boksider.

Vigs forslag ville gi ei lesebok med variert innhold og stort omfang (cirka 800 sider). Han ønska enkelte lette tekster til leseøvelse og mange kunnskapsformidlende tekster av forskjellig slag, blant annet mye naturfag, historie og geografi, og altså lite religiøst stoff. Til sist ville han ha med tekster som skulle gi dyktighet i morsmålet. Han nevner både eventyr, fedrelandshistorie, beskrivelse av Norge og nordmenns seder og skikker, i tillegg til tekster på gammelnorsk og norsk folkemål. Dette framstår som nasjonsbyggende innholdskomponenter. Når en tilføyer at Vig dessuten hadde et ønske om at leseboka skulle inneholde illustrasjoner, må konklusjonen bli at Vigs lesebokprosjekt var både ambisiøst og framtidsretta.

Med lov om allmuefolkeskolen på landet av 1860 skjedde det store endringer. Fastskolen blei innført, og innholdsmessig var det tydelige tegn til sekularisering. Mange av Vigs ideer om leseboka slo gjennom. I lovens § 5 står det at «[u]ndervisningsgjenstandene» ved siden av kristendoms-kunnskap, lesing, skrivning og sang skal være «udvalgte Stykker af Læsebogen, fornemmelige saadanne, der angaae Jordbeskrivelse, Naturkundskab og

Historie» (gjengitt etter Skjelbred 2011: 32). Leseboka fikk med andre ord en betydningsfull plass i den nye allmueskolen.

Allerede i 1889 kom lov om lands- og byfolkeskolen, og med den forsvant lesing som eget fag, mens norskfaget blei oppretta sammen med blant annet de «verdslige» faga omtalt ovenfor. Først 75 år etter 1814 blei altså norskfaget etablert, et fag som skulle få stor betydning i nasjonsbygginga. Lesing blei en viktig disiplin i det nye norskfaget, og på ny blei leseboka gjenstand for store diskusjoner, ikke bare blant skolefolk og forlagsfolk, men også på Stortinget.

Når det gjelder første del av 1900-tallet, stod normalplanen av 1939 (N39) sentralt. I planen for norsk har leseboka en viktig plass: «Leseboka er grunnbok for leseopplæringa.» Det blir vidare gjort grundig greie for krav en bør stille til et leseverk. I oversikt 3 gjengis disse kravene, etter *Normalplan for byfolkeskolen* ([1939] 1965: 50f.).

Oversikt 3: N39s krav til et leseverk

1. Det skal være nøye avpasset etter barnas naturlige utvikling både med omsyn til innhold og språk.
2. Gjennom korte lesestykker skal barna få
  - a. et lite utsnitt av den norske litteratur (prosa og dikt),
  - b. skildringer fra arbeidslivet i de forskjellige landsdeler før og nå.
3. Leseverket bør dessuten inneholde:
  - a. *historisk stoff* som først og fremst skal vise hvordan det gjennom arbeid er skapt levevilkår her hos oss.
  - b. *geografisk stoff* som skal gi barna inntrykk av hvordan naturen gir levevilkår og arbeidsmuligheter som er forskjellige fra det vi kjenner her heime.
  - c. *naturhistorisk stoff* som skal vekke og øke barnas kjennskap til naturen omkring dem og få dem til å bli glade i planter og dyr.
4. Leseverket skal inneholde et nøye avpasset utvalg av skildringer av ideal-skikkelser for å imøtekomme den naturlige trang hos barna til å lære å kjenne mennesker som de kan beundre.
5. Leseboka skal alltid vise til den bok som lesestykket er hentet fra, dersom boka passer for alderstrinnet.
6. Forholdet mellom sidetallet for de to målformer (bokmål og nynorsk) må være i samsvar med Kirke- og undervisningsdepartementets krav.

Dessuten skal leseboka vise til utfyllende litteratur som barna med fordel kan lese.

N39 legger vekt på elevtilpassing både i språk og innhold, dessuten legger planen opp til ei videreføring av innholdselementer som minner om Vigs forslag mer enn 80 år tidligere (se oversikt 2). Leseboka skal være en antologi med norsk skjønnlitteratur, skildringer av idealskikkelser og sakprosaekster om ulike emner som blir behandla videre i andre fag.

Peter Andreas Jensen: Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet

I 1859 bevilga Stortinget økonomisk støtte til ei norsk lesebok, og i 1863 blei *Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet* av stiftsprost Peter Andreas Jensen godkjent ved kongelig resolusjon. Jensens lesebok var lagd i tråd med føringene i den nye skoleloven og består av tre bind, med et samla omfang på cirka 675 sider. Leseboka omtales som epokegjørende. Den blei sett på som et pedagogisk mesterverk, og den gikk sin seiersgang over landet (Aarnes 2009). Midt i 1870-åra var den trykt i 250 000 eksemplarer (Steinfeld 1986: 167), og fram til 1882 blei den trykt i seks store opplag. Jensens lesebok dominerte i skolen, men det var ikke aktuelt å revidere den slik at den kunne passe til skoleloven av 1889 (Johnsen 2003: 230). Enkelte steder var den likevel fremdeles i bruk ved begynnelsen av 1900-tallet.

Boka for småskolen innledes med «Forberedelse til Renlæsning» og fortsetter med tekster ordna i fem avdelinger: «Hjemmet», «Fædrelandet», «Verden», «Kirken», «Forskjelligartet Indhold». Boka for siste del av stor-skolen er disponert i de samme hoveddelene. Sammenligner en Jensens lesebok med «Grøgaardsboka», ser en raskt at den nye leseboka ikke bare tilbyr flere tekster, men også heilt andre tekster. Boka er inspirert av Vigs lesebokprogram og utvikla i tråd med skoleloven av 1860. Leseboka er både en skjønnlitterær antologi og et encyklopedisk kunnskapsverk. Det er sagt at en kan «skimte konturene av den faste kjerne som skulle danne lesebokenes nasjonallitteratur» i Jensens lesebok (Sletvold 1971: 253, gjengitt etter Knudsen 2009: 107). Boka har dessuten fått æren for å innføre orienteringsfaga i allmueskolen (Leirpoll 1981, gjengitt etter Skjelbred 2011: 45). I de skjønnlitterære tekstene skulle elevene møte de store forfatterne i norsk og dansk litteratur, og her finner en for eksempel Henrik Wergeland, Johan S. Welhaven, Peter Chr. Asbjørnsen, Jørgen Moe, Ivar Aasen, Aasmund O.

Vinje, B.S. Ingemann, N.F.S. Grundtvig og H.C. Andersen. De informative tekstene fra forskjellige fagområder som historie, naturfag og geografi var skrevet av kjente fagfolk.

Når det gjelder nasjonalt innhold i Jensens lesebok, kan en trekke fram mange konkrete tekster i hoveddelene «Fædrelandet» og «Forskjelligartet Indhold». Det gjelder på den ene sida tekster som handler om landet, folket og fedrelandskjærligheten, på den andre sida kommer det nasjonale til uttrykk gjennom presentasjonen av norske dikteres verk og gjennom norske eventyr. I de to nevnte hoveddelene formidles kunnskapsstoff om norsk geografi og historie gjennom sakprosa og skjønnlitteratur. Innledningen til «Fædrelandet» kan illustrere grunnleggende nasjonsbyggende tanker. Først står en prosatekst som svarer på spørsmålet «Hvad er Fædrelandet?». Deretter kommer den poetiske teksten «Hjemme er bedst», som etterfølges av en ny prosatekst der Norges beliggenhet beskrives i positive ordelag:

Vort kjære Fædreland er det gode gamle Norge. Det er visselig et godt Land, skjønt det ligger længst oppe mod Nord i den Jorddel, som vi kalde Europa. Gammelt kalde vi det, fordi det fra umindelige Tider har været bebygget og beboet af det Folk, som endnu bor i Landet (s. 44).

Videre i boka kommer en tekst «Om Befolkningen», hvor blant annet dette står: «Vort Folk er af samme Oprindelse som de Svenske og Danske; derfor skulle disse Nordens tre Folk holde sammen som Frænder og gode Naboer» (s. 46). Boka inneholder også tekster som gir «Exempler paa Kjærlighed til Fædrelandet. Der gives nok af dem i vort eget Lands Historie; men vi ville her kun nævne et Par, tagne fra de navnkundige Beleiringer af Byen Fredrikshald» (s. 49). På de neste sidene handler det om nordmenns tapperhet under gjentatte svenske angrep på Halden i tida 1658–1718. Avslutningen kommer ved at «den tapre svenske Konge, Karl den Tolvte» blir skutt. En del av det historiske stoffet er dikterisk behandla, for eksempel «Smaagutternes Nationalsang» (s. 54) og «Norges konger» (s. 54–56) av Wergeland. Sistnevnte dikt avsluttes slik, uten at det gjøres greie for hvem som har ansvaret for strofer som er skrevet etter Wergelands død:

Med Margrete og Erik, Kristoffer, Karl Bonde / Begyndte ret Tider saa mørke og onde.

Med Kristian den Første kom Oldenborgsæt; / Tidt skifted den Norge kun Stedbroders Ret.

I atten hundred og fjorten blev det Tvangen kvit, / Forenet med Sverig, sælvstendigt og frit.

Saa trivdes det godt under Carl Johan, / Hvem Norge tilfulde ei gjengjælde kan.

Hans Søn var Kong Oscar, den Landsfader god; / «For Sandhed og Ret» i hans Skjoldmærke stod.

Ham fulgte Kong Carl; under ham er vi trygge; / Hans Ord er: «Med Lov skal man Landene bygge.»

Norgeshistorien fram til samtida presenteres altså i boka for småskoleelever. I boka for andre skoletrinn (5. opplag, utgitt i 1877) er det mange tekster med tema fra norrøn mytologi og norsk historie, fra samlinga av Norge til ett rike til «Norge og Danmark skilles ad» (s. 114f.). Tapre menn som Tordenskjold er også med. En tekst om Kristian Fredrik (s. 115f.) avsluttes slik: «Ejdsvollsmændene mødte den 10de April 1814, og fem Uger derefter, den syttende Mai 1814, vare de færdige med sit Storverk, Kongeriget Norges Grundlov» (s. 116). I boka for tredje skoletrinn står det mer om forholdet mellom de skandinaviske folka gjennom historien, og avslutningsvis kommer «Sprogprøver fra ældre Tid», «Prøver af Folkesproget (Meddelt af I. Aasen)» og «Prøver af det svenske Sprog».

I denne presentasjonen av innholdselementer i Jensens lesebok er det mange eksempler på det som skal komme til å bli det nasjonale «limet», både i temavalg og utvalg av bidragsytere. Vitnesbyrd fra elevhold forteller ikke bare at Jensens lesebok vakte begeistring i klasserommet, men også hvorfor. Nedenfor gjengis to slike utsagn, først fra den seinere målmannen og forfatteren Ivar Kleiven, deretter fra den seinere forfatteren Peter Egge, som brukte boka i Trondheim omkring 1870.

Nei, men slik Bok! – fann eg ikje der «Sinklarvisa» og eit stykke um «Skotterne ved Kringen»! Og der var «Markje grønast, Snjogen braana» og «Oss ha gjort kaa gjerast skulde» au! Nei, du store min, at dei skulde kjenne dei Visune, au, dei som gjerer Bøkar! [...] Slik Bok fanst det ikje fleir av i Verdi, det var eg vis paa (gjengitt etter Steinfeld 1986: 167).

En glad skoletime hadde jeg hver gang vi drev innenatlesning. Vi brukte i mange år P.A. Jensens lesebok. Hvor den egget mitt vitebegjær! Hvor den hisset min fantasi og egget mitt sinn! [...] jeg har lært mer av den enn av alle de andre lesebøkene til sammen [...] Her leste jeg Bjørnson, Chr. Winther, Wergeland, H.C. Andersen, Jens Baggesen, Poul Martin Møller (gjengitt etter Steinfeld 1986: 168).

Jensens lesebok blei raskt populær, men på pietistisk hold vakte den sterk motstand fordi den inneholdt folkeeventyr, verdslige fortellinger og dikt, blant annet av Wergeland og Bjørnson (Aarnes 2009). Et eksempel på slik motstand i Vestfold er levende skildra av Skjelbred. Der blei det foreldreopprør, mange nekta å bruke den pålagte leseboka fordi de ikke ville bruke andre «lesebøker» enn Det nye testamentet. De hevda at Guds lov stod over skoleloven. Denne striden resulterte i at flere forlot statskirka og danna sin egen menighet i 1872: «Den evangelisk lutherske frikirkelige Menighed i Jarlsberg Grevskab med flere Steder», også omtalt som «Den jarlsbergske Frimenighed» (Skjelbred 2011:43f.).

Nordahl Rolfsen: Læsebog for folkeskolen

I 1889 sendte Nordahl Rolfsen søknad til Stortinget om lønn i tre år for å kunne lage et nytt leseverk for folkeskolen som skulle være i samsvar med den nye skoleloven. Etter tre dagers debatt avslo Stortinget søknaden. Rolfsen fikk imidlertid den summen han trengte av forlagsbokhandler Jacob Dybwad, og dermed blei *Læsebog for folkeskolen* (1892–1895) en realitet. De fem bindene er illustrert og har et samla omfang på over 1200 sider (Johnsen 2003: 222). Rolfsens lesebok fikk raskt en dominerende plass i folkeskolen, både i by og bygd. I et skrift om leseboka som forlaget lagde i 1928, kommer det fram at den da var i bruk i 462 av landets 746 kommuner, inkludert alle større byer. I 1940 var den i bruk i 470

av totalt 747 kommuner (Johnsen 2003: 250f.). Rolfsens lesebok kom i mange utgaver i mange opplag, ei grovtelling resulterer i 86 utgaver: «60 ved Rolfsen selv og 26 laget av andre etter hans død» (Johnsen 2003: 249). Denne leseboka var i bruk til et lite stykke inn på 1970-tallet (Johnsen 2003: 252), og blei solgt i cirka 8,5 millioner eksemplarer i tida 1892–1992, ifølge forordet til en faksimileutgave av leseboka (Rolfsen 1992). Nettopp på grunn av de mange revisjonene kunne Rolfsens lesebok tilpasses nye læreplaner, og bli den kanskje største bestselgeren i norsk forlagshistorie (ibid.).

Den videre omtalen av Rolfsens lesebok bygger i stor grad på Egil Børre Johnsens biografi om Rolfsen, i tillegg til eget arbeid med førsteutgavens bind 1–3 og den komplette riksmåls- og byutgaven fra 1926. I biografien gjøres det rede for den positive mottakelsen av leseboka, som straks blei oppfatta som ny og annerledes. Boka aktualiserte ikke bare språk- og litteratursynet, men også spørsmålet om hva slags kulturoppdragelse en ønska for sine barn. Ifølge forordet var hovedmålet å vekke en leselyst som samtidig skulle bli en lyst på kunnskap – en trang til å finne ut mer om land, samfunn og mennesker. (Johnsen 2003: 230.) Rolfsens lesebokprogram kommer altså tydelig til uttrykk i lesebokas forord som blir stadig mer omfattende i nye utgaver. I forordet til bind 1 (1892) sier Rolfsen at leseboka skal supplere lærebøkene, og at innholdet derfor må være «afvekslende og mangfoldigt». Leseboka skal ikke bare la dikterne komme til orde, den skal også gi plass til store verdenshistoriske og kirkehistoriske begivenheter. Tekster om nordmenns liv i fortid og nåtid skal med, likeså tekster om norsk natur og dyreliv, næringsveier og samfunn. Og han fortsetter slik:

[...] Men ogsaa i denne mangfoldighed skal der være en enhed: Uden patriotisk skryt, uden fortrængsel af sandheden paa noget punkt, skal en læsebog for den norske folkeskole opdrage norske borgere. Jeg slutter derfor bogens første del, der er at betragte som en indledning til det hele verk, med en række læsestykker, der søger at føre de smaa hen til det store, som vi kalder fædreland. Det er et abstrakt ord, et begreb. Jeg har søgt at gjøre det forstaaeligt ved konkrete skikkelser, ved billeder, hentede fra barnets eget liv. (Rolfsen 1892: VI)

I det fylldige forordet til 1926-utgaven står denne formuleringa:

Leseboken er en bok om Norge. Barnene skal lære å kjenne sitt land, opdrages til en virkelig nasjonalfølelse, sammensatt av beskjeden selverkjennelse og mot. Men intet menneske kjenner sig selv uten ved sammenligning. Heller ikke sitt land. (Rolfsen 1926: VII)

I begge disse utdragene vektlegges det nasjonale, men også det vidsynte. Når Johnsen presenterer Rolfsens nasjonsbilde, legger han vekt på at Rolfsen «skryter» av Norge, av nordmenn, og av store norske diktere, som får komme ofte til orde i lesebøkene. Videre «skryter» han av sel- og hvalfangstpioneren Svend Foyn og andre nordmenn på havet, og av nordmenns kjærlighet til hesten. «Det står mye om landet vårt i leseboken. Man kan trekke frem fedrelandssalme på fedrelandssalme, eller redaktørens egne dikt om norske elver, norske byer og norske fjell» (Johnsen 2003: 233). Johnsen understreker et påfallende trekk i forbindelse med «Norges-skrytet i leseboken. Slike innslag brytes konsekvent mot påminnelser utenfra. [...] Her er hele tiden en balanse – verden slipper ikke taket i Norge, eller omvendt» (ibid.). Johnsen sammenfatter med å si at «*Læsebog for Folkeskolen 1892–1895* var en for tiden – og for ettertiden – usedvanlig vidsynt skolebok» (Johnsen 2003: 242).

Da den første boka kom, blei den anmeldt og omtalt i mange aviser. Debatten i og utenfor Stortinget i forbindelse med Rolfsens søknad om økonomisk støtte til å lage ei ny lesebok hadde nok skapt interesse og forventninger. Pressen var gjennomgående begeistra for resultatet, og omtalene var stort sett positive med rosende ord om utvalg, tilrettelegging, stiltone, illustrasjoner og pris. Mens *Verdens Gang* kalte boka et «Nationalværk», ville *Hamar Stiftstidende* gjøre den til ei «Folkebog for hele Landet» (Johnsen 2003: 246). Også i Sverige fikk leseboka positiv omtale. Ifølge Johnsen blei deler av en artikkel i *Ord och Bild* gjengitt i *Dagbladet*:

Skulle der i Fremtiden bli Spørsmal om Norges nationale Tilværelse, om dets kulturelle Betydning som selvstændig Nation, da burde Norge til sit Forsvar kun behøve at paaberaabe sig et eneste Aktstykke: sin Læsebog for Folkeskolen. Ti den vidner tilstrækkeligt om, hvor dannelsesmodtagelig, hvor begavet denne

lille Nation er, hvor vel den fortjener at ha sin særskildte Plads i det store, mellemfolkelige Kulturarbeide. (Johnsen 2003: 248)

Enkelte omtaler var negative. *Morgenbladets* anmelder var kritisk til både Rolfsen og leseboka som han syntes var nærmest ukristelig. I bladet *Agder* i Flekkefjord la en vekt på formelle svakheter, som at redaktøren hadde brukt bindestrek i ord på fem stavelser. Øvrige kritiske bemerkninger gjaldt en viss misnøye med valgte ordformer og praktisering av tegnsettingsreglene, mens enkelte gav uttrykk for at redaktøren var for dominerende i boka (ibid.).

Hva var det med Rolfsens lesebok som gjorde den så populær? Det blir sagt at den skilte seg sterkt ut fra tidligere lesebøker ved sitt allsidige innhold og sin norske språktone. Den første tida var Moltke Moe språklig medarbeider, seinere overtok Bernt Støylen den rollen (Johnsen 2003: 409). De mange illustrasjonene av norske kunstnere, som Christian Krohg, Theodor Kittelsen, Erik Werenskiold og Elisabeth Sinding, hadde nok også mye å si.

Hva kan en så si om nasjonsbyggende innholdselementer i Rolfsens lesebok? Jeg har undersøkt innholdet i førsteutgavens bind 1–3 for å finne ut om for eksempel Tordenskjold, grunnlovsarbeidet på Eidsvoll og 17. mai-feedinga tematiseres. Det viser seg at alle disse temaene behandles grundig. I bind 1 finner vi Bjørnstjerne Bjørnsons «Ja, vi elsker dette landet» og Ole Vigs «Nordmands-sang». I alt 15 sider handler om «Tulla i børnenes flagtog» og «Papa fortæller Tulla, hvad syttende mai er for noget». Til sist står «Fædrelands-salme». I bind 2 finner vi et kapittel på 19 sider med overskriften «Tordenskjold og Karl den tolvte». Det omfatter mange lesestykker om de to historiske personene og avsluttes med Arne Garborgs «Norsk fedrelandssong». Siste kapittel i bind 3 har overskriften «Krigsaarene. Norge i 1814» og strekker seg over 40 sider. Her presenteres blant annet bakgrunnen for Norges nye politiske situasjon i 1814, arbeidet med Grunnloven, sentrale personer og Eidsvollsbygningen.

Jeg har også undersøkt innholdet i 1926-utgaven. I bind 2 vies mange sider til tekster om «Norge gjennom tidene. Fortellinger fra fedrelandets historie» (s. 131–192). Her kan en blant annet lese om norrøn mytologi, vikinger i vesterveg og austerveg, om landnåmsmenn på Island, Eirik Raude og Grønland, Leiv Eiriksson og Vinland, og om Olav Tryggvason.

I bind 3–5 finner en mer historisk stoff under samme kapitteloverskrift. Bind 3 inneholder også en mengde «Fedrelandshistoriske dikt» (s. 295–323). I tillegg til tekstene om viktige historiske personer og hendelser møter en også tekster om store nordmenn i samtida, som «Eventyr fra nordpolsferden» (bind 2).

I førsteutgaven finner en mange forfattere og tekster som skal bli lesebokklassikere, blant annet tekster som Ole Vigs «Nordmands-sang» (bind 1), Ivar Aasens «Nordmannen» og Jacob B. Bulls «Vesleblakken» (bind 2), Per Sivles «Berre ein hund» og Henrik Ibsens «Terje Viken» (bind 3). Disse er også med i 1926-utgaven. Da er dessuten Barbra Rings «Itte no knussel» kommet med (bind 3). Jeg har valgt å undersøke om disse tekstene er med i de lesebøkene som kommer etter Rolfsens lesebok, som ei konkretisering av utviklinga av en nasjonal lesebokkanon. De utvalgte tekstene gir blant annet uttrykk for fedrelandskjærlighet, utholdenhet, oppofrelse og omsorg som positive verdier i nordmannens kamp mot for eksempel sterke naturkrefter og vanskelige samfunnsforhold.

Andreas Austlid: Lesebok for folkeskulen

I 1880 vant Andreas Austlid en konkurranse om beste abc på landsmål, foran Ivar Aasen. I 1889 kom hans *Lesebok for born*, mens hans *Lesebok for folkeskulen* kom ut i 1902–1906. Den består av tre bind, med et samla omfang på cirka 850 sider. Austlids lesebok er illustrert og er det første fullstendige leseverket på landsmål. Den blei bare brukt i kretser med landsmål/nynorsk som opplæringsmål, og var noe i bruk til 1960-åra. Førsteutgavene kom i 30 000 eksemplarer, og allerede i 1909 kom 1. og 2. bind i nye opplag (Nordstoga 2011b: 11).

I likhet med Rolfsen hadde Austlid et klart pedagogisk og nasjonalt program, med særlig vekt på det språklige. Han meinte sjøl at hans lesebok var det eneste leseverket som kunne føre «borni heilt og trygt paa den rette vegen». *Lesebok for folkeskulen* «er og vert grunnsteinen for norske leseverk i barneskulen ... det er eg viss paa saaframt Norig skal eiga ein eigen kultur», uttalte Austlid. Han meinte at bare hans leseverk representerte «dei rette verdiane og det reine norske». (Nordstoga 2011a: 164.) Et lite utdrag fra forordet til bind 1 formidler lesebokprogrammet hans:

Noko av det eg aller helst vilde – serleg i dette bandet – det var aa hjelpa norske born til større vyrndad for far og mor og heimen. Ei lesebok kann og maa hjelpa her. [...] Men morsmaalet er lykelen som læser upp dørene til heilagdomen, so soli og varmen kann faa koma inn og skapa gror. Upp og upp, paa denne heimegrunnen, skal barnet veksa, – aldri burt fraa honom. (Austlid 1902: III)

Nordstoga understreker at Austlids lesebøker framstår som et tydelig landsmålsalternativ til Rolfsens lesebøker (2011a), og at de kom ut i ei tid der landsmålet var etablert både som skolespråk og litteraturspråk (2011b: 88). Det kulturnasjonale arbeidet i landsmålsmiljøene var på sitt sterkeste, og biografisjangeren blei viktig. Biografier om viktige personer – helst menn – forteller om skikkelser som skulle være til inspirasjon og forbilder i det kulturnasjonale og nasjonsbyggende arbeidet, men som lærer hadde Austlid erfart at det var det sjølopplevde stoffet fra egen barndom som greip elevene sterkest – «berre eg fortalde deim friskt og sant» (Nordstoga 2011a: 50). Austlid gir sterke signaler om «at den gode lesebokteksten ikkje skal handle om spektakulære bragder», og derfor stiller han seg utenfor «den nasjonale entusiasmen omkring idrett, skiløping og ekspedisjonar i Ishavet. Austlid har eit konsekvent fokus på bygdeliv og bygdesosialisering – og på grundtvigianismen» (Nordstoga 2011a: 119f.).

Innholdsmessig er de tre binda noe ulike. De to første preges av Austlids egne korte sjølbiografiske fortellinger og mindre biografier over helst ukjente personer. Det er menn og kvinner som står for en høyverdig moral, eller har utført spesielle handlinger. I tillegg har ukjente kvinner og menn formulert sine egne livshistorier, «ofte fragmenterte i forma og med vekt på ei viktig hending eller oppleving (om t.d. farleg leik på isen, å vente på far som er på sjøen i uver, å bli overraska av uver på veg heim frå konfirmasjonsundervisning)» (Nordstoga 2011b: 90). I tredje bind finner en også biografier over kjente personer i kulturlivet, det er blant annet tekster om Ole Gabriel Ueland (skrevet av Rasmus Løland), om Henrik Wergeland (skrevet av Halvdan Koht) og om losen Ulabrand (skrevet av Austlid sjøl). Den førstnevnte teksten forteller hvordan en mann av bondestand kommer i en sentral politisk maktposisjon og blir nasjonsbygger. Den andre forteller om «den store dikteren, opplysningsmannen og fridomssymbolet» Wergeland (ibid.). Den tredje skildrer den legendariske losen i mange dra-

matiske hendelser som krever både fysisk styrke, mot og handlekraft, men han skildres også som et godt menneske, som viser «kjensler, empati og kjærleik til barna» (Nordstoga 2011b: 99). Ikke uventa har også Ivar Aasen og Aasmund Olavsson Vinje fått hver sin biografi. Disse konkretiseringene illustrerer bredden i temavalget. Gjennom slike tekster skulle elevene lære om verdier, personer og hendelser av stor betydning for Norge.

Nordstoga drøfter hvorfor Rolfsen vant over Austlid i utbredelse, og peker på at én grunn kan være at Rolfsen stod for en nasjonal fellesskaps-tanke og viste hvordan fellesskapet, nasjonen, organiserer stadig mer av det som før var knytta til privatsfæren, mens Austlid holdt på det reine bygdeperspektivet (Nordstoga 2011a: 314). Et annet forhold kan ligge i «det kulturnasjonale stemningsskiftet som me fekk rundt 1905» (ibid.). Det faktum at Rolfsen stod sterkt på konkurransemarkedet, vektlegges også. Rolfsen hadde dominert lenge, i tillegg fikk han støtte av viktige deler av landsmålsrørsla. Når Nordstoga sammenligner Rolfsen og Austlid, legger han vekt på at det er tale om to ulike lesebokprosjekt, med samme mål: «å danne og utdanne elevane til nasjonalt medvit og sosial deltaking» (Nordstoga 2011a: 316).

Begge formidlar den klassiske landsmåls litteraturen og den nye barnelitteraturen på landsmålet, segner og tradisjonsstoff frå bygdene, er reserverte mot for mange folkeeventyr og fortel om barn både i arbeid og leik. Det nasjonale innhaldet er ofte knytt til dramatiske hendingar i fortida [...]. (Ibid.)

Inneholder så Austlids lesebok tekster om Tordenskjold, Eidsvoll 1814 og 17. mai? Ja, alle disse temaene er behandla. Siste del av bind 2 inneholder «Lesestykke paa dansk-norsk», og der finner en både en prosatekst om «Tordenskjold i Dynekilen», «En vise om Tordenskjold» og et bilde av en Tordenskjold-statue. Bind 1 inneholder en tekst med overskriften «Den 17de mai», skrevet av Austlid. Den gjengir et minne fra ei 17. mai-feiring der jeg-personens far forteller om Wergeland, mens teksten videre handler om jeg-personens tale for de andre barna. Et utdrag av talen er slik: «Og her hev me havt kongar med krunor og mange store diktarar. Men Wergeland, han kunde ropa so høgt at dei hørde honom yver heile Norig, – hurra for den 17de mai og Henrik Wergeland!» (Austlid 1902: 149). I bind 3 blir

grunnlovsarbeidet behørig behandla i teksten «17de mai 1814», skrevet av historikeren Halvdan Koht. Teksten er illustrert med bilder av Eidsvollsbygningen, Kristian Fredrik, Christian Magnus Falsen og W.F.K. Christie. I dette bindet står også teksten «Grænsevagten 1905», så her blir også nyere historie behandla.

Hvordan er det øvrige tekstutvalget med hensyn til lesebokklassikere? Kjente forfattere som Wergeland, Aasen, Vinje, Bjørnson, Garborg, Anders Hovden og Elias Blix er rikt representert med sanger og dikt om Norge. En finner blant annet «Nordmands-sang» av Vig (bind 2), «Nordmannen» av Aasen, «Fædrelands-sang» og «Gud signe vaart dyre fedreland» (bind 3). I tillegg er det tekster om historiske personer og hendelser, som Eirik Raude og Leiv Eriksson, «Um nordmennerne paa Grønland» og «Sinklar-ferdi».

Nordstoga omtaler Austlids lesebok som ei demokratisk lesebok der biografiene om store menn får mindre plass enn historiene om hverdags-helter. Austlid har med mye barnekulturell folkedikting og forteller på en muntlig og folkelig måte. Nordstoga påpeker at Austlids lesebok er «verdiforimidling av det milde slaget. [...] Forteljninga talar for seg, men ho talar også om normer for korleis livet skal vera» (Nordstoga 2011a: 285). Når det gjelder det nasjonale, konkluderer Nordstoga med at leseboka er ei av «dei viktigaste bøkene i bygginga av Noreg, med eit demokratisk og folkeleg utgangspunkt. Nasjonen blir bygd nedanfrå ved å la mange utanfor det litterære livet fortelje om liva sine» (Nordstoga 2011a: 286).

Mathilde Munch og Sven Svensen: Hjemme og ute

Førsteutgaven av *Hjemme og ute. Lesebok* ved Mathilde Munch og Sven Svensen kom i perioden 1921–1926. På tittelbladet står det at den er utarbeidd «På grunnlag av Pauss, Corneliussen og Ellefsens lesebok i morsmålet». *Hjemme og ute* består av seks bind, med et samla omfang på cirka 1490 sider. Bøkene er illustrert av Olav Engebrigtsen, og de fleste illustrasjonene er i svart–hvitt, noen få i farger. Fra 1940 av er tittelen *Heime og ute*, i tråd med 1938-rettskrivinga. Leseboka kom i flere utgaver og mange opplag. I løpet av en 40-årsperiode blei den solgt i nærmere 600 000 eksemplarer, og den blei vurdert som den eneste reelle utfordreren til Rolfsens lesebok

(Johnsen 2003: 251f.). I førsteutgavens forord gis det uttrykk for tanker om lesebokas plass og betydning:

Skolens lesebok bør slutte sig til og utfylle undervisningen i de forskjellige fag og må i stoffutvalg og framstillingsform være avpasset etter barnets utvikling og behov på de forskjellige trin. [...] I den nye utgave av dette lesebokverk vil vi søke å føre dette prinsipp videre uten å tape av syne lesebokas store betydning for barnets sproglige utvikling og betydningen av dens litterære verd. (*Hjemme og ute*, bind 1, 1921)

I dette utdraget legges det særlig vekt på at leseboka skal utfylle arbeidet i andre skolefag, og at den bør være tilpassa aldersgruppa. I tillegg understrekes betydningen av lesebokas litterære verdi. Videreføres så det temavalget og det forfatter- og tekstutvalget jeg har pekt på som nasjonsbyggende og nasjonalt i omtalen av lesebøkene til Rolfsen og Austlid?

Førsteutgaven av denne leseboka har illustrert framsideperm, og den er utstyrt med en liten tekst som sier noe om bokas innhold. Teksten på framsidepermen til bind 3 («Ja, vi elsker dette landet som det stiger frem, furet, værbit, over vannet, med de tusen hjem!») og bind 5 («Ti det fjell du så i din barndom er best, og ditt liv er ditt fedreneland») signaliserer i særlig grad nasjonalt innhold. En nærmere undersøkelse av innholdet i bind 3 (1923) bekrefter dette. Den første teksten er «Fedrelandssangen» (av Bjørnson), den etterfølges av «Det er min sjel en frydfull trang» (av Wergeland). Videre i boka står både «Kongesangen», «Nordmannssang» (av Vig) og «Vise om Tordenskiold». Bind 5 (1925) inneholder en biografi om Wergeland med innslag om tida på Eidsvoll, hans innsats for å få folk til å feire 17. mai og for å få endra jødeparagrafen, i tillegg inneholder boka også mange dikt av Wergeland. Den inneholder videre mange og lange utdrag av kongesagaene og tekster om Bergens historie og Nidarosdomen. Dessuten finner en tekster om norske fiskere og om norske losere, om reindrift («Blant renvoktere på Finnmarksvidden»), om «kong Håkons annen Finnmarksreise» og «Roald Amundsens sydpolsferd». I samme bind står også en biografi om «Tidemand og Gude, Kierulf og Munch» og en fargegengivelse av maleriet «Brudeferden i Hardanger». Videre finner en biografier om Ole Bull og Ivar Aasen, etterfulgt av lange utdrag av «Ervingen».

Disse små glimtene fra to bind viser mange innholdsmessige fellestrekk med lesebøkene til Rolfsen og Austlid. Utdrag fra kongesagaene kommer i flere bind, likeså tekster om Fridtjof Nansen og Roald Amundsen, som «Brand om bord i Gjøa» og «Fridtjof Nansens opdagerferd med Fram» i bind 4. At en nasjonal lesebokkanon er utvikla, viser seg i forfatter- og tekstutvalget. Blant bidragsyterne for øvrig opptrer diktere som Johan S. Welhaven, Gabriel Scott, Per Sivle og Margrethe Munthe, dessuten finner en eventyr og andre tekster skrevet av Asbjørnsen og Moe, Moltke Moe og H.C. Andersen. Når det gjelder de skjønnlitterære tekstene jeg har sett spesielt på, finner en Bulls «Vesle-Blakken» i bind 4 og Aasens «Nordmannen», Ibsens «Terje Vigen» og Rings «Itte no knussel» i bind 5.

1948-utgaven av *Heime og ute* er resultat av ei sterk omarbeiding, både innholdsmessig og språklig. I forordet til de to bøkene for 3. klasse understrekes det at «[e]t utvalg av norsk diktning i eldre og nyere tid er som før grunnstammen i boka», men at mye tidligere stoff er tatt ut, og at mye nytt stoff er kommet til, blant annet «lettere stoff, som er skrevet spesielt for barn, og mange mer faglige stykker – som normalplanen krever» (Munch og Svensen 1948: 2). Oppsummerende kommer dette lesebokprogrammet til uttrykk: «For viktig er det at leseboka virker frisk og morsom, men likevel viktig er det at den virker oppsedende og gir ny kunnskap» (ibid.). Her er det av interesse å undersøke om leseboka oppdrar til nasjonal bevissthet, en norsk identitet.

Ser en på tekstutvalget i de to bøkene for 3. klasse, er det iøynefallende at begge åpner nasjonalt. På de første sidene i 3A er det ei tegning av ei jente og en gutt som heiser det norske flagget, etterfulgt av Bjørnsons «Ja, vi elsker». Mot slutten av boka står det en tekst om Eidsvoll, etterfulgt av kongesangen. De første sidene i 3B-boka handler om «Norge mellom hav og fjell». Der finner en Nils Collett Vogts dikt «Vårt språk», etterfulgt av utdrag av Gunnar Reiss-Andersens dikt «Norge mellom fjell og hav», Arnulf Øverlands dikt «Vårt land» og Bjørnsons «Norsk natur». Sammen med disse diktene er det flere illustrasjoner. Seinere i boka tas temaet «For Norge og fridommen» opp. Her møter en både Bjørnsons «Ja, vi elsker» og «Sang for Eidsvoll-mennene», Anders Hovdens «Fagert er landet» og «17. mai 1940» av Nordahl Grieg. Mye minner altså om førsteutgaven, men en legger også merke til nye navn, som Øverland og Grieg. Slik tar 1948-utgaven opp i seg andre verdenskrig.

De to bøkene for 3. klasse (1948) inneholder tekster fra den skjønnlitterære kanon, skrevet av forfattere som Wergeland, Vinje, Garborg, Gabriel Scott og Vilhelm Krag. Dessuten er folkeviser, eventyr og Æsops fabler fremdeles med. Heilt konkret er både «Nordmannen» av Aasen, «Itte no knussel!» av Ring og «Berre ein hund» av Sivle på plass i 3B. I tillegg er det flere tekster om «Idrett og friluftsliv», blant annet «Fridtjof Nansen og idretten», og tekster om hvalfangst og kappseiling i Rødehavet i «Med nordmenn på utferd». Gjennom temavalg, forfatter- og tekstutvalg går det en tydelig rød tråd fra tidligere lesebøker og fra førsteutgaven av *Hjemme og ute* til 1948-utgaven.

Thorbjørn Egner: Thorbjørn Egners lesebøker

I 1947 fikk Egner i oppdrag av Cappelen forlag å være redaktør for et nytt leseverk for folkeskolen. Egners lesebøker består av 16 bind i alt, to for hvert år fra andre til og med niende skoleår. De fire bindene for småskolen utkom i 1950, mens resten av verket blei utgitt trinnvis i perioden fram til 1972. Bøkene for den 7-årige folkeskolen blei raskt en suksess hos elever og lærere. Leseverket blei solgt i store opplag, nesten 2,5 millioner eksemplarer i alt. Bøkene for småskolen blei revidert i 1981–82, og bind 1–10 var i bruk til inn i 1980-åra. I 1995 blei for øvrig nye utgaver av småskolebøkene formidla i bokhandlene som skjønnlitterære antologier. (Birkeland mfl. 2005: 184.)

Egner så på lesebøkarbeidet som det nyttigste han kunne gjøre i de første optimistiske åra etter krigen, og hans ønske var å «lage lesebøker – helst på en ny og annerledes måte» (Egner 2001: 97). Han ville forsøke å gjøre bøkene slik at de umiddelbart skapte interesse, leselyst og leseglede. Han ville dessuten gi bøkene et utstyr og en form som kunne bidra til utvikling av de unges sans for kunst og kvalitet (Egner 2001: 100f.). Egners lesebøker er av enkelte blitt omtalt som en mellomting mellom lesebøker og barnebøker. Forlagets presentasjon av lesebøkene viser forbindelsen til tidligere lesebøker, men den peker også på noe av det som er nytt og annerledes:

Alle [...] bind har prøver fra eldre og nyere litteratur og gjengivelser i farger av norsk og fremmed kunst. Dessuten har samtlige bind mye nytt stoff, skrevet for lesebøkene av nålevende forfattere, og bøkene er gjennomillustrert av kjente kunstnere. (Utdrag fra baksideteksten til 12-bindsutgaven)

Egner lar leseren møte mennesker i forskjellige landsdeler og miljøer i Norge, og leseren tas også med til andre nordiske land og videre ut i Europa og verden. I 2.-klassebøkene introduseres leseren for barn bosatt i byen og på fjellgården. 3.-klassebøkene handler om livet på storgården i sør og i fiskeværet i Lofoten, og om reindrift på Finnmarksvidda. Dessuten møter en barn i andre land og verdensdeler. I 4.-klassebøkene introduseres blant annet Sørlandet før og nå, Oslo på 1800-tallet og skogsbygda. 5.-klassebøkene dreier seg om Vestlandet, Danmark og Sverige. 6.-klassebøkene handler om Norge nord for Dovre, ei gammel fjellbygd, glimt fra Europa og verden. De to siste bøkene i 12-bindsutgaven inneholder smakebiter av norsk litteratur fra 1800- og 1900-tallet, og tekster om Norge i vonde og gode tider. Lesebøkene skulle møte alle norske barn heime og styrke den felles tilhørigheten. Som en refleks av dette har den første boka tittelen *I byen og på landet* i bokmålsutgaven, mens nynorskutgaven fikk tittelen *På landet og i byen*.

I bøkene for småskolen er Egner sjøl både hovedforfatter og illustratør. Klassiske barnevern, rim og regler som regnes som litterært folkeei, kunne passe i andre skoleår, mens klassisk prosastoff først kunne komme inn i tredje skoleår, meinte han. Egners heilhetstanke kommer til uttrykk i rammefortellingene om barn i byen og på landet med faste gjennomgangsfigurer. I sin omtale av *Småskolens lesebøker* sier Hagemann at det ligger en klar etisk holdning bak fortellingene. Egner presenterer et miljø prega av trygghet og tillit. «Hjertelag og hjelpsomhet er selvfølgelige dyder. Samhörighet mellom mennesker i hjem og samfunn og på tvers av landegrenser er idealer som forfektes.» (Hagemann 1974: 234)

Egner bidro med mange egne tekster i lesebøkene, men han skreiv på ingen måte alt sjøl. Han spesialbestilte tekster fra samtidige forfattere som Kåre Holt, Inger Hagerup, Finn Havrevold, Jo Tenfjord, Tarjei Vesaas og Halldis Moren Vesaas. Sistnevnte var for øvrig også ansvarlig redaktør for utgavene på nynorsk. Egner valgte også å ta med mange klassiske tekster, blant annet eventyr og tekster skrevet av Wergeland, Vig, Bjørnson, Garborg, Wildenvey, Ring, Grieg og Øverland. Heilt konkret inneholder Egners lesebøker tekster som Wergelands «Vi ere en nasjon vi med» (bind 4), Bjørnsons «Ja, vi elsker dette landet» (bind 3), Bulls «Vesleblakken» (bind 6), Aasens «Nordmannen» (bind 8), Ibsens «Terje Vigen» og Sivles

«Berre ein hund» (bind 11). Disse teksteksemplene viser at Egner videreførte en nasjonal lesebokkanon samtidig som mange nye forfattere fikk plass.

Thorbjørn Egners lesebøker blei svært godt mottatt. Den offentlige omtalen i samtida var i liten grad negativ, men enkelte påpekte at det var for mye Egner og for lite av den litterære arven (Leirpoll 1981, gjengitt etter Skjelbred 2010: 114). I ettertid er det også blitt trukket fram at Egners beskrivelser av arbeidslivet og av livet på landet er nostalgiske. Likeså blei det etter hvert reist kritikk mot det tradisjonelle kjønnsrollemønsteret og det harmoniserende samfunnssynet som gjennom syrer bøkene (Heger 2012: 446f.).

I 1958 hadde forlegger Henrik Groth gitt uttrykk for at Egners leseverk ville få et langt liv: «Jeg tviler ikke på at det i minst 50 år fremover kommer til å bli det dominerende verk i den norske folkeskole, og forlaget er villig til å sette alle kluter og penger til for at så skal bli tilfelle» (Heger 2012: 378). Egner var innstilt på å holde leseverket «friskt og levende og stadig bedre». Hans ambisjon var stadige revisjoner, først ved han sjøl, seinere skulle hans barn holde bøkene «på topp i all tid» (Heger 2012: 390.). Slik gikk det ikke. Norge endra seg fortere enn revisjonene kunne gjennomføres, og Egners lesebøker gikk ut av bruk. Det er sagt at Egners lesebøker er skrevet i den gamle leseboktradisjonen, der leseboka skulle danne stammen i undervisningen. Leseboka skulle inspirere til å praktisere nyvunnen leseferdighet, og den skulle dessuten skape et felles kunnskapsrepertoar av allmenndannelse innenfor historie, geografi, samfunnsfag, litterære klassiske tekster og litteratur- og kunsthistorie. Egner fullførte sitt verk samtidig med at mønsterplanen av 1974 (M74) gikk bort fra tanken om ei brei, allmenndannende lesebok. Dette var en stor skuffelse for Egner personlig (Heger 2012).

Den allmenndannende og nasjonale leseboka

Kravet om en ny og nasjonal skole kom omkring 1850–1860. Etter hvert blei det teologiske kunnskapshegemoniet avløst av «et nasjonalt-historisk regime» (Telhaug og Mediås 2003: 443). Madssen sier at tradisjonen i allmueskolen ikke hadde vært spesielt nasjonal, og at den dansk-tyske tradisjonen holdt seg lenge. Ifølge ham varsler Jensens *Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet* (1863) både ei mer norsk og ei mer litterær linje, mens det er Rolfsens *Læsebog for folkeskolen* (1892) som står for den avgjørende nasjo-

nale vendinga. Madssen oppsummerer slik: «Liksom P.A. Jensens lesebok hadde fulgt 1860-loven og konkretisert dennes allmenndanningsbegrep, ble Rolfsens lesebok en konkretisering av 1889-loven og Venstres seier i kulturkampen» (Madssen 1999:180).

I si bok om nasjonale strateger sammenfatter samfunnsviteren Rune Slagstad utviklinga fra kristendomsskolen til Rolfsens lesebok via Jensens lesebok slik: «Den myndige samfunnsborger hadde trådt i stedet for Pontoppidans lydige undersått og Jensens kristne borger» (Slagstad 1998:186). Han understreker at Rolfsen reindyrker det identitetsskapende gjennom å forene to motiver: det nasjonalpedagogiske og det barneindividuelle. Barna skulle sosialiseres inn i en nasjonal enhetskultur gjennom folkeskolen og dens lesebok. Han peker også på at Rolfsen kombinerer demokratiske og elitistiske perspektiver, ved å presentere idealiserte helteskikkelser, som diktergeniene Wergeland og Bjørnson, og ikke minst oppdageren Nansen (ibid.).

Austlids lesebok, som altså var det første fullstendige leseverket på landsmål, kom ut i tida rundt unionsoppløsningen. Den var basert på et klart nasjonalt program, med særlig vekt på det språklige. Som tidligere nevnt omtaler Nordstoga (2011a) den som ei av de viktigste bøkene i bygginga av Norge, med et demokratisk og folkelig utgangspunkt. Mens Rolfsen legger vekt på estetisk og moralsk oppdragelse der eleven skal bli kjent med landet og utvikle en nasjonal bevissthet, er Austlids prosjekt mer retta inn mot individets plass i bygdekollektivet.

Munch og Svensens *Hjemme og ute* og *Heime og ute* fører tradisjonen med klassiske litterære tekster og sakprosaetekster videre. Da Cappellens forlag ville modernisere verket ytterligere etter krigen, blei Egner bedt om å være med i redaksjonskomiteen. Det var han ikke interessert i, siden han var i gang med å lage et heilt nytt verk. I *Norsk barnelitteraturhistorie* sammenfattes Egners lesebokaarbeid på denne måten:

Med sterk personlig markering hadde Egner likevel erobret et marked og skrevet seg inn i norsk lesebokhistorie der navn som P.A. Jensen, Nordahl Rolfsen og Thorbjørn Egner utgjør en troika av pionerer i norsk skoles litteraturfomidling [...]. Lesebokforskeren Halldis Leirpoll påpeker at Egner tidlig presenterer sjangermangfold i tekstutvalget og at selv om Egner i mye fulgte Rolfsen-tradisjonen

og enda en gang lagde «boka om Norge» for mellomtrinnet, åpner han likevel leseverket mer for andre kulturer og en verden utenfor. (Birkeland mfl. 2005: 183.)

De fem allmenndannende og nasjonale lesebøkene i utvalget har mye felles. I presentasjonen av den enkelte leseboka vil det likevel ha kommet fram at det skjer ei utvikling i løpet av den 110-årsperioden de er utgitt innenfor, for eksempel når det gjelder bruk av illustrasjoner. Jensens lesebok er uten illustrasjoner, mens de øvrige er illustrert – og i stadig økende omfang etter hvert som tida går. I utdraget ovenfor trekkes Jensen, Nordahl og Egner fram som pionerer. Det er rett og rimelig, men etter mitt syn fortjener også Austlid oppmerksomhet for den pionerinnsatsen han gjorde.

Gjennomgangen av lesebøkene har vist at det er mange innholdsmessige fellestrekk i de allmenndannende og nasjonale lesebøkene. Fellestrekene gjelder valg av temaer som behandles i sakprosattekster og skjønnlitterære tekster, og utvalg av skjønnlitterære forfattere og tekster. Også på dette punktet skjer det ei utvikling i løpet av perioden. En finner tekster som formidler norrøn mytologi og norske folkeeventyr. Videre er det mange tekster om Norges stolte historie, i form av utdrag fra kongesagaene, tekster om store helter som Tordenskjold, og tekster om grunnlovsarbeidet på Eidsvoll. Dessuten inneholder lesebøkene tekster om store nordmenn i samtida eller i nær fortid. Dette er personer som er kjent for innsats innen kultur, politikk, forskning, oppdagelsesreiser, vinteridrett og hvalfangst, som Wergeland, Bull, Aasen, Ueland, Nansen, Amundsen og Foyen. Andre innholdsmessige fellestrekk er tekster om Norge, om norsk natur og geografi, og tekster om nordmenn, om deres kjærlighet til flagget, fedrelandet og heimstedet.

Når det gjelder det skjønnlitterære innholdet, utvikla det seg raskt en lesebokkanon. Dette ser jeg på som en svært viktig del av lesebokas nasjonsbyggende bidrag. Det betyr at en møter mange av de samme forfatterne i flere av bøkene, til dels med det samme tekstutvalget. Diktere og forfattere som Wergeland, Welhaven, Asbjørnsen og Moe, Vig, Bjørnson, Ibsen, Aasen og Vinje kom tidlig på plass. Seinere kom blant annet Sivle, Garborg, Scott, Hovden, Blix, Olav Duun og Johan Falkberget inn som bidragsytere. Ovenfor har jeg vist at for eksempel Wergelands «Smaagutternes Nationalsang», Vigs «Nordmannssang», Ibsens «Terje Vigen», Aasens «Nordmannen»,

Bjørnsons «Ja, vi elsker», Sivles «Berre ein hund», Bulls «Vesleblakken» og Rings «Itte no knussel» er typiske lesebokklassikere. Gjennomgangen har også vist hvordan kanon utvides, blant annet ved at tekster av kvinnelige forfattere, som Barbra Ring, i noen grad blei inkludert fra begynnelsen av 1900-tallet, mens Grieg og Øverland kom inn etter andre verdenskrig. Som nevnt tidligere er ikke nødvendigvis alle tekster som kanoniseres i skolen eller til skolebruk, utvalgt på grunn av sin høye litterære kvalitet, men blant annet på grunn av konvensjoner og vane (Aamotsbakken 2009). Når det gjelder den nasjonale lesebokkanon, antar jeg at den til dels levde videre nettopp av slike grunner.

I si bok om nasjonalpoesi, norske symboler og norsk identitet skriver teologen Ernst Baasland at dikt «om norsk natur og om nasjonale symboler som nasjonaldagen, flagget og kongen gir et tydelig bilde av nasjonal identitet» (Baasland 2014: 7). Med henvisning til at lesebøkene til Jensen og Rolfsen inneholdt få nasjonale dikt sammenligna med store sangbøker, som Vigs *Sange og Rim for det norske Folk* (1854), forteller han at temaet «Fædrelandssange» var gjenstand for debatt i *Norsk Skoletidende* i 1904 og 1905. En ønska å få klarlagt hvilke sanger elevene burde kunne når Norge blei sjølstendig. Kirke- og undervisningsdepartementet fikk spørsmål om dette og presenterte følgende liste over «Sangenens tekst og melodi [som] bør læres og tilegnes av elevene» (gjengitt etter Baasland 2014: 204f.):

1. Sang for Norge (Ja, vi elsker: Av 8 vers brukes 5: de tre første og de to siste bør læres)
2. Normandssang (Blant alle lande: Av 23 vers brukes seks: de fem første + Dog mest jeg elsker)
3. Fædrelandssang (Jeg vil verge mit land: Fem vers; melodi G. Tischendorf)
4. Gud signe Noregs land (av åtte vers brukes fem: Tre første + to siste; melodi Kongesangen)
5. Nordmannen (Mellom bakkar og berg: Fem vers – av i alt 10)
6. Fædrelandssalme (av 7 vers brukes fem: 1–2, 4–5, 7)
7. Flaggsang (Mens Nordhavet bruser: tre vers)
8. Norges Storting (av fem vers brukes tre vers: 1–2, 5; melodi: J. Haydn)
9. Dei vil alltid klaga (fem vers; norsk folkemelodi)

10. Fædrelandssang (Der ligger et land: Av åtte vers brukes seks: 1–5, 7)
11. Kongesangen (to vers)

Det er tankevekkende å lese påstanden fra tida rundt 1905 om at lesebøkene inneholdt få nasjonale tekster. Min gjennomgang har vist at flere av sangene på lista og andre i samme kategori er godt representert både før og etter 1905. I flere av bøkene utgitt etter 1905 er slike tekster også illustrert, med tegning i svart-hvitt av barn som heiser det norske flagget (*Heime og ute*, 3 A, 1948: 2) og med en stor fargeillustrasjon av et 17. mai-tog i Oslo (*Thorbjørn Egners lesebøker*, bind 2, 1962: 88).

Tida etter 1970 - dagens lesebøker

Som tidligere vist stilte normalplanen av 1939 (N39) mange krav til leseboka (se oversikt 3). I de planene som fulgte etter, har ikke leseboka hatt samme sentrale plass. Før presentasjonen av dagens lesebøker gis en oversikt over utviklinga av norskfaget fra 1970-tallet til i dag, slik det framstår i plan-dokumentene, med vekt på lesebokas plass og innhold.

I planen for norsk i *Mønsterplan for grunnskolen* (M74) er det tydelig at leseboka fremdeles regnes med, særlig på de lavere trinnene. Planen inneholder ingen beskrivelse av leseboka, men under overskriften «Lærestoff» står det blant annet at «dags- og ukepresse og reklame» bør trekkes inn i tillegg til et «utvalg av god litteratur» (M74: 96). Det understrekes at «[d]et er en viktig del av morsmålsundervisningen å gi elevene en innføring i verdifull litteratur. Gjennom litteraturen skal elevene få kjennskap til arbeids- og samfunnsliv, kunst og kultur i fortid og nåtid. Både sakprosa og diktning skal elevene møte i skolen» (M74: 106). Noen av N39s krav om teksttyper og tekstinnhold videreføres altså i M74, men *ikke* som krav til leseboka. Når M74, som er en rammeplan, i tillegg understreker betydningen av mye annet lesestoff, svekkes de sterke føringene om et faglig fellesinnhold.

Allerede i 1987 kom en justert rammeplan, *Mønsterplan for grunnskolen* (M87), som blant annet presenterer norskfaget som et sentralt kultur- og tradisjonsbærende fag. Arbeidet med litteratur skal stå sentralt i faget, og det understrekes at litteraturen er bærer av felles kulturelle verdier. (M87: 129.) Elevene skal møte både lokal litteratur og nasjonallitteratur, samisk

litteratur og omsatt litteratur fra andre land og kulturer (M87: 136f.). Leseboka omtales *ikke* i M87.

Etter ti år blei M87 avløst av *Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen* (L97), som er en forskrift. I omtalen av norskfagets plass i skolen kommer det tydelig fram at faget defineres inn i og for et samfunn som er blitt «meir internasjonalt og etnisk variert». Norsk er et kulturfag, og betydningen av felles innhold understrekes. Følgende utdrag illustrerer det:

Å utvikle ein trygg nasjonal identitet og ei kulturell opning mot andre gir oss djupare innsikt i vår eigen kultur og hjelper oss til å forstå kva verdi kulturen har for andre folk og land. Norsk er eit dannelsingsfag. Skulen skal gjere elevane kjende med grunntema som det stadig blir spelt på i kulturen vår, både den nasjonale og den internasjonale. Spennvidda kan bli stor, frå Nirvana til Åsgard og frå Waterloo til Kardemomme by. Utvalet må nødvendigvis bli noko tilfeldig, men poenget er at det er felles, og at det kan utfyllast både med tillegg frå lærarane og elevane og med lokale innslag. [...] Norsk er eit kulturfag. (L97: 111f.).

Leseboka omtales *ikke* i L97, men i norskplanen nevnes svært mange skjønnlitterære forfattere, konkrete tekster og ulike teksttyper. I 1. klasse skal elevene blant annet «lytte til eventyr, fablar og andre forteljingar, høyre norrøne mytar, til dømes historia om Balders død og Idunns eple» (L97: 117). I 6. klasse skal elevene samtale om eldre barne- eller ungdomslitteratur av forfattere som Rasmus Løland, Hans Aanrud og Dikken Zwilgmeyer (L97: 122), og i 9. klasse skal de lese eksempler på taler av nordmenn og utlendinger, for eksempel Håkon 7., Fridtjof Nansen, Abraham Lincoln og Martin Luther King (L97: 128). Med L97 fikk norskfaget en tydelig kanonlitterær profil (Engelsen 2015: 57), og et hensiktsmessig leseverk ville være til uvurderlig hjelp i arbeidet med å oppfylle norskplanens mange konkretiseringer. Ifølge opplæringslova (1998) har da også leseboka sin sjølsagte plass, «lesebøkene i norskfaget» omtales i § 9–4.

Læreplanverket for Kunnskapsløftet (LK06), som også er en forskrift, er en målstyrt læreplan. Den omtaler heller *ikke* leseboka, men som vist forutsettes den i opplæringslova. I LK06 presenteres norsk som et sentralt fag for kulturforståelse, kommunikasjon, dannelse og identitetsutvikling. I formålskapittelet står det at elevene skal møte et breitt spekter av tekster, både

skjønnlitteratur og sakprosa. De skal utvikle evnen til kritisk tenkning og få perspektiv på teksthistorien. (LKO6 2013: 2.) Norsk er et kulturfag som plasseres i et spenningsfelt. Om dette forholdet står det blant annet følgende:

Norskfaget befinner seg i spenningsfeltet mellom det historiske og det samtidige, det nasjonale og det globale. Å se norsk språk, kultur og litteratur i et historisk og internasjonalt perspektiv kan gi elevene større forståelse for det samfunnet de er en del av. Norsk kulturarv byr på et forråd av tekster som kan få ny og uventet betydning når perspektivene utvides. (Ibid.)

LKO6 innfører fem grunnleggende ferdigheter som skal være integrert i alle fag. Når det gjelder lesing som grunnleggende ferdighet i faget, innledes beskrivelsen med disse orda: «Å kunne lese i norsk er å skape mening fra tekster fra nåtid og fortid i et bredt utvalg sjangere» (LKO6 2013: 5). Formuleringene av kompetansemål er generelle. Etter 7. trinn skal eleven blant annet kunne «lese et bredt utvalg norske og oversatte tekster i ulike sjangere på bokmål og nynorsk, og reflektere over innhold og form i teksten». Eleven skal også «forstå og tolke opplysninger fra flere uttrykksformer i en sammensatt tekst» (LKO6 2013: 8). Det er tydelig at LKO6 bryter med tidligere planverk, og dette bruddet manifesterer seg med «et fokusskifte idet blikket vendes fra det nasjonale og hjemlige til Europa og lenger ut», som «et nødvendig grep og en uunngåelig konsekvens av at Norge har blitt et flerkulturelt samfunn» (Aamotsbakken 2009: 200). Ifølge didaktikeren Britt Ulstrup Engelsen er LKO6 i stor grad påvirket av globale strømninger, idet denne planen «inngår i en global logikk, og komparative data gis omfattende autoritet i vurdering av nasjonale utdanningsreformer» (Engelsen 2015: 53).

Disse spredte glimtene fra planene etter N39 viser noen sider ved utviklinga i norskfaget fra 1970-tallet og fram til i dag. Det er tydelig at tekstbegrepet utvides, og at norskfagets tekstunivers endres, men også at lesing av tekster står sentralt i *alle* planene. Norskfaget presenteres stadig som et kulturfag, mens tekstuniverset gjennomgår en fornyelse der nye, sammensatte og internasjonale tekster krever sin plass. L97 står i en særstilling med sin detaljerte gjennomgang av konkrete tekster og forfattere elevene skal arbeide med. Daværende utdanningsminister Hernes var opptatt av et felles tekstutvalg, og en oppdatert versjon av Rolfsens lesebok er nærmest inne-

bygd i L97. De øvrige planene uttrykker seg mer generelt om tekstutvalget, ut fra ulike vektlegginger. Og sjøl om leseboka *ikke* nevnes direkte i planene, har denne boka likevel en plass blant læremidler som omtales i lovverket. Spørsmålet om dagens norskfag kan kalles et «nasjonalt og nasjonsbyggende morsmålsfag», som er Madssens beskrivelse av det norskfaget som blei etablert i 1889 (Madssen 1999:99), skal ikke drøftes i full bredde her, men det er klart at de innholdsmessige endringene er store. Det er også heilt klart at dagens læreplan *ikke* foreskriver lesebokas innhold. Det forhold at ordningen med offentlig godkjenning av grunnskolens læremidler blei opphevd i 2000, vil også få innvirkning på dagens og framtidens lesebøker. Flere faktorer virker med andre ord inn på lesebokas betydning for skolen som nasjonsbygger.

Når det gjelder tida etter 1970, har jeg valgt å legge vekt på leseboka slik den framstår etter dagens læreplan. I dag tilbyr flere forlag store læremiddelpakker i norsk for heile eller deler av grunnskoleløpet. Slike læremiddelpakker består av mange komponenter, blant annet tekstbøker, språkbøker og oppgavehefter, dessuten nettressurser med oppgaver og tilleggsstoff. *Fire* lesebøker for 5.-7. trinn inngår i studien, nemlig Aschehougs *Zeppelin*, Cappelen Damms *Ord for alt*, Gyldendals *Safari* og Samlagets *God i ord*.

Når forlagene presenterer disse lesebøkene, er de særlig opptatt av å få fram at lesebøkene legger til rette for systematisk utvikling av lesing som grunnleggende ferdighet. Det brukes ord som leselyst, lesemotivasjon, leseopplevelse, leseutvikling, lesestrategier og lesekompetanse. I to tilfeller omtales også tekstutvalget. Mens *God i ord* har et «spenstig og variert» utvalg tekster, har *Safari* et «bredt utvalg av skjønnlitteratur og sakprosa – fra den nasjonale og globale tekstkulturen». Med unntak av den siste etterlater egenpresentasjonene et inntrykk av at leseboktekstene i seg sjøl ikke er så betydningsfulle, og at de nærmest er redusert til et nødvendig middel på veien mot målet som er god lesekompetanse, noe som måles ved nasjonale og internasjonale prøver i lesing.

Hva er så karakteristisk for innholdet i dagens lesebøker? Det spørsmålet svarer jeg på ved å presentere noen hovedinntrykk. På den ene sida er svært mange av tekstene av nyere dato. I *Zeppelin. Lesebok pluss* for 5. trinn finner en for eksempel mange sakprosaetekster fra de siste åra, blant annet avisutdrag fra 2008 og 2009, tabell fra SSB over store rovdyr drept eller

felt i perioden 1994–2009, kart fra Direktoratet for naturforvaltning som viser ulv i Norge 2008–2009, statistikk fra Meteorologisk institutt som viser nedbør i Norge for åra 2004–2009 (Løkken 2011). Mange aktuelle temaer tas altså opp, og det gjøres med et globalt perspektiv, blant annet kan en lese om varme- og kuldererekorder i verden, vulkanutbrudd i Italia og Island, jordskjelv på Haiti og tsunamien i Indiahavet i 2004. At mange sakprosattekster er så «nye» og dagsaktuelle, gir et moderne førsteinntrykk. At flere sakprosattekster i denne boka er henta fra digitale kilder, bidrar til det samme. De fire leseverka inneholder også mange skjønnlitterære tekster som er relativt «nye». En stor del er skrevet (eller oversatt til norsk) etter 1980. Et annet fellestrekk er at mange av de samme «nye» forfatterne er med i alle fire leseverk, i noen tilfeller også med (utdrag av) samme tekst. Det gjelder blant annet forfattere som Gro Dahle, Roald Dahl, Ole Lund Kirkegaard, Lene Kaaberbøl, Astrid Lindgren, C.S. Lewis, Erna Osland, J.K. Rowling og Einar Økland. Flere forfattere fra forskjellige land er med i utvalget. I tillegg lar dagens lesebøker flere stemmer som er nye i Norge, komme til orde i noen grad, for eksempel er Merima Maja Brkic, Noman Mubashir og Walid al-Kubaisi representert med dikt og bokutdrag.

På den andre sida inneholder dagens lesebøker også en del typiske leseboktekster, for eksempel er H.C. Andersens kunsteventyr, Asbjørnsen og Moes folkeeventyr og Æsops fabler med i alle de fire leseverka. I tillegg er en del eldre forfattere representert i enkelte av lesebøkene med klassiske leseboktekster. Det dreier seg blant annet om Wergeland, Bjørnson, Ibsen, Aasen, Vinje, Øverland og Grieg. Heilt konkret er både «Ja, vi elsker dette landet», «Nordmannen», «Vesleblakken» og «17. mai 1940» med i enkelte av de nyeste leseverka jeg har undersøkt.

Tekstmangfoldet i dagens lesebøker er stort. Når det gjelder tekstutvalget i de undersøkte lesebøkene for 5.–7. trinn, består det av mye nytt og noe klassisk. I tillegg inneholder de mye internasjonalt stoff. Sammenligner en disse lesebøkene med de andre lesebøkene som omtales i denne artikkelen, finner en betydelige ulikheter også på andre områder enn i temavalg og tekstutvalg, blant annet når det gjelder bruk av andre modaliteter enn verbalspråk. Bilder, kart og tabeller brukes i stort omfang. Lesebøkene preges av variert fargebruk, og dessuten har arbeidsoppgaver fått en sentral plass. Slike forhold er det imidlertid ikke plass til å gå nærmere inn på her.

Leseboka og nasjonsbygginga

Gjennomgangen av materialet har vist at leseboka har gjennomgått store forandringer fra 1814 til i dag. Jeg har presentert utviklinga fra den religiøse leseboka til den allmenndannende og nasjonale leseboka og videre til dagens lesebok. Mens altså biskopens godkjenning var nødvendig i den første perioden, måtte leseboka få godkjenning ved kongelig resolusjon i neste. I perioden 1889–2000 gjaldt en ordning med offentlig godkjenning av læremidler, mens det i dag er utgiver som er ansvarlig for vurdering av produktets kvalitet. Lærerne er på si side ansvarlige for å vurdere om lærebøkene, også leseboka, gir tilfredsstillende grunnlag for det faglige arbeidet som skal gjøres slik at elevene oppfyller kompetansemålene. Tilbudet av lesebøker har variert gjennom de 200 åra. Det har stadig blitt flere lesebøker å velge mellom, men det har gjerne vært ei eller få lesebøker som har dominert i markedet. På den måten har mange elever i samme generasjon forholdt seg til de samme tekstene.

Når det gjelder lesebøkernes utbredelse, har det ikke vært mulig å framskaffe like fyldige eller sammenlignbare opplysninger om alle lesebøkene i materialet. Underveis i gjennomgangen har jeg presentert en del kvantitative opplysninger, og det er tydelig at alle de omtalte lesebøkene, bortsett fra dagens lesebøker, har hatt et langt liv i skolen. Mange har også hatt et vidt nedslagsfelt si tid. Noen av disse bestselgerne blei stadig revidert for å være i takt med nytt lov- og planverk, mens andre var etterspurt og i bruk sjøl om de ikke var revidert. Gjennom langvarig bruk i stort omfang har mange elever hatt ei av nettopp disse lesebøkene. I det forholdet ligger grunnlaget for å hevde at de omtalte lesebøkene har hatt stor betydning som nasjonalt «lim». Når det gjelder dagens situasjon, er det slik at éi av de fire moderne lesebøkene har en klar markedsdominans, nemlig Aschehougs *Zeppelin*. I den grad leseboka fremdeles er i bruk, vil derfor mange elever også i dag møte de samme tekstene som sine jevnaldrende, men de vil altså møte færre av de tekstene som tidligere generasjoner av elever møtte i leseboka.

Med vektlegginga av det allmenndannende og nasjonale innholdet som kom med den sekulariserte allmueskolen og folkeskolen fra 1860 av, blei den kollektive identiteten dreid mer mot det nasjonale og mindre mot det religiøse som hadde dominert før. Når de tidlige lesebøkene fram-

heves som betydelige påvirkningsagenter i nasjonsbygginga, begrunnes det innholdsmessig med at «de i stor utstrekning omfattet nasjonalt historisk stoff» (Lorentzen 2005: 223). Gjennomgangen ovenfor har vist at tekster om vikinger, landnåmsmenn, sagakonger og Tordenskjold står sentralt både hos Jensen, Rolfsen, Austlid og Munch og Svensen. Grunnlovsarbeidet på Eidsvoll, Wergeland og 17. mai er også sentrale temaer, både i disse lesebøkene og i Egners lesebøker. I tillegg kommer tekster om Norge, og om stolte norske oppdagere og idrettshelter. Tekster som hører til den skjønnlitterære kanon, og folkeeventyr, myter og sagn står også sentralt. Den plassen eventyr og skjønnlitteratur etter hvert fikk i lesebøkene, var resultat av mange diskusjoner og kamper. Blant tekstene finner en gjennom heile perioden også mye stoff fra andre nordiske land, Tyskland, England og USA. Dette forholdet har ikke vært omtalt i særlig grad ovenfor, annet enn i forbindelse med dagens lesebok. Forskjellen mellom de tradisjonelle lesebøkene og dagens på dette punktet ligger blant annet i ulikt omfang, ulik presentasjon og innramming.

Leseboka framstår som en betydningsfull bidragsyter til den nasjonsbygginga som har skjedd i skolen etter 1814. Leseboka har vært viktig gjennom sin sentrale posisjon i skolen, slik det kommer til uttrykk i lov- og plandokumenter og i praksis. Det at leseboka blei kontrollert og måtte ha godkjenning, først av biskopen, så av Stortinget og seinere gjennom godkjenningsordningen, har hatt stor betydning for enhetsskolen. Denne studien har vist at den nasjonale leseboka dominerer i perioden 1860–1970. I særlig grad dominerte lesebøkene til Jensen og Rolfsen markedet gjennom årtier. Disse bøkene omtales som «historiske lesebøker med nasjonal profil», de var i stor grad skrevet «som nasjonal oppdragelse med fedrelandskjærligheten som rettesnor», og de prega «den nasjonale identiteten til generasjoner av nordmenn» (Lorentzen 2005: 225). Den nasjonale profilen kommer til uttrykk gjennom det karakteristiske temavalget, forfatter- og tekstutvalget. En kan regne med at også illustrasjonene hadde stor betydning gjennom mange år.

I 1992 blei det utgitt en faksimileutgave av bind 1 av Rolfsens *Læsebog for folkeskolen*. I forordet gir forlagsmann Andreas Skartveit denne kraftfulle presentasjonen av skolebøkens betydning i «et folks kulturutvikling»:

I 1892 var boken på markedet, og eventyret begynte, båret frem av en forfatter som var redaktør og pedagog, og en forlegger. I de neste 70 årene preget leseverket skolen, og det var først skolereformene på 60-tallet som fortrenget verket.

Det var et eventyr. For milliontalls elever ble boken det første møte med, og en innfallsport til lesing og kunnskap, og til livsvarige gleder. Og det gjaldt ikke bare elevene, det gjaldt også deres familier, foreldre og søsken. Bokstammen i hjemmene var fattig, og leseboken var en juvel, for alle. Det er et aspekt vi ofte glemmer ved skolebøkene: Også hjemmene leser dem. Kjølvs Egeland sa engang at det var Nordahl Rolfsen som samlet Norge. Han ga oss en felles opplevelsesbakgrunn som knyttet oss sammen. I norsk historie er det kanskje bare Bibelen, krigen og NRK som har gjort noe lignende. (Skartveit i Rolfsen 1992, upaginert).

Her sidestilles Rolfsens lesebok med Bibelen, som bøker som har gitt mange generasjoner skolebarn og deres familier felles opplevelser og erfaringer, altså en kollektiv identitet. Når jeg har spurt eldre mennesker om hvilken lesebok de hadde på folkeskolen, har de sjelden problemer med å gjøre greie for det. De fleste har naturligvis hatt Rolfsens lesebok, mange har også gode minner fra den. Hvis de oppfordres til å fortelle om de husker noe spesielt fra boka, trekker mange fram gripende skjønnlitterære tekster som «Berre ein hund» og «Terje Vigen» og sakprosaetekster om modige nordmenn. Når jeg så har spurt yngre mennesker (født etter 1970) om hvilken lesebok de hadde i grunnskolen, lurer de først på hva jeg meiner med spørsmålet, og så svarer de fleste at de ikke husker det.

Dagens Norge ser svært annerledes ut enn da Jensen, Rolfsen og Egner lagde sine populære og samlende lesebøker. Skolens norskfag har også vært i stadig endring. I en skolepolitisk programtale i 1992 uttalte daværende undervisningsminister Hernes blant annet: «Det er tankene som må løftes og uniformeres om nasjonen skal holde sammen. [...] Vi skal drive nasjonsbygging og trenger da en fastere, en felles basis [...]». Med L97 ville Hernes «etablere et nasjonalt kulturelt fellesgrunnlag» i et Norge som var blitt mer internasjonalt og etnisk variert enn før (Slagstad 1998:442). Som vist ovenfor gjorde han det blant annet ved å definere utvalgte forfattere og tekster som elevene skulle møte i det norskfaglige arbeidet. Kunnskapsløftets læreplan i norsk følger ikke den samme linja, og navngir verken forfattere eller tekster og har med sine kompetansemål en annen innretning enn L97.

Den viktige diskusjonen om hvordan framtidens norskfag bør utformes, pågår stadig. I dag opplever mange at grunnskolen er under sterkt press, ikke bare fra nasjonalt hold, men også internasjonalt, blant annet gjennom store undersøkelser av grunnskoleelevers leseferdigheter. Ved årtusenskiftet kunne en ifølge Telhaug og Mediås se konturene av et nytt regime i grunnskolen, nemlig det siviløkonomiske, og de hevder at skoletenkningen er blitt en del av tidens nyliberalisme med vekt på individualistiske tendenser (Telhaug og Mediås 2003: 443). Mange meiner at det i dag legges for stor vekt på målbare ferdigheter og for liten vekt på arbeidet med norsk som kulturfag og på enhet og fellesskap i skolens kulturformidling. Det store spørsmålet om – og hvordan – grunnskolen skal fortsette sitt nasjonsbyggende arbeid, skal imidlertid ikke drøftes videre her.

Kilder og litteratur

Undersøkte lesebøker

- Austlid, A. *Lesebok for folkeskolen. Fyrste bandet* (1902), *Andre bandet* (1903), *Tridje bandet* (1906). Kristiania: Cammermeyers forlag.
- Egner, T. *Thorbjørn Egners lesebøker. 1: I byen og på landet* (1965), *2: Gode venner* (1962), *3: Sør og nord i landet* (1962), *4: Verden er stor* (1961), *5: Hav og hei* (1958), *6: Det var en gang* (1962), *7: Gode naboer* (1961), *8: Mellom bakkar og berg* (1959), *9: Framover* (1962), *10: Hverdagens saga* (1960), *11: Fra bokhylla* (1962), *12: Norge vokser* (1964). Oslo: Cappelens forlag.
- Eide, T. og T.W. Tørjesen. *Ord for alt. 5. Tekstbok* (2006), *6. Tekstbok* (2007), *7. Tekstbok* (2008). Oslo: Cappelen Damm.
- Grøgaard, H.J. (1843). *Læsebog for Børn, en Forberedelse til Religionsunderviisningen, især i Norges Omgangsskoledistrikter*. Christiania: Dreyers forlag.
- Holm, D. og B.G. Løkken. *Zeppelin. Lesebok 5* (2006), *Lesebok 6* (2007), *Lesebok 7* (2008). Oslo: Aschehoug.
- Jensen, P.A. *Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet. Første Skoletrin* (1863), *Andet Skoletrin* (1877), *Tredie Skoletrin* (1863). Kristiania: Cappelens forlag.
- Kverndokken, K. og J.O. Bakke. *Safari 5. Lesebok A* (2006), *5. Lesebok B* (2006), *6. Lesebok A* (2007), *6. Lesebok B* (2007), *Lesebok A* (2008), *Lesebok B* (2008). Oslo: Gyldendal.
- Lundberg, B. mfl. *God i ord 5. Tekstsamling* (2006), *6. Tekstsamling* (2007), *7. Tekstsamling* (2008). Oslo: Samlaget.
- Løkken, B.G. *Zeppelin. Lesebok 5 pluss* (2011), *Lesebok 6 pluss* (2012), *Lesebok 7 pluss* (2013). Oslo: Aschehoug.

- Munch, M. og S. Svensen. *Hjemme og ute. Lesebok. I (1921), Lesebok. II (1922) Lesebok. III (1923), Lesebok. IV (1924), Lesebok. V (1925), Lesebok. VI (1926).* Kristiania: Steenske forlag.
- Munch, M. og S. Svensen. *Heime og ute. Lesebok. 3A (1948), Lesebok. 3B (1948).* Oslo: Cappelen forlag.
- Rolfsen, N. *Læsebog for Folkeskolen. Første del (1892), Anden del (1894). Tredje del (1894). Lesebok for folkeskolen. Riksmåls- og byutgave (I–VI) (1926).* Oslo: Dybwads forlag.

Læreplaner og faglitteratur

- Birkeland, T. mfl. (2005). *Norsk barnelitteraturhistorie.* Oslo: Samlaget.
- Baasland, E. (2014). *Norge er større enn vi tror. Nasjonalpoesi, norske symboler og norsk identitet.* Stavanger: Wigestrånd.
- Egner, T. (2001). *Thorbjørn Egner – et selvportrett.* Oslo: Cappelen.
- Engelsen, B.U. (2015). *Skolefag i læreplanreformer 1939–2013.* Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Hagemann, S. (1974). *Barnelitteratur i Norge 1914–1970.* Oslo: Aschehoug.
- Heger, A. (2012). *Egner. En norsk dannelseshistorie.* Oslo: Cappelen Damm.
- Johnsen, E.B. (2003). *Fola fola Blakken. En biografi om Nordahl Rolfsen.* Oslo: Andresen & Butenschøn.
- Knudsen, S.V. (2009). Nedslag i nogle norske læsebøger til folkeskolen, 1860'erne–1960'erne. I D. Skjelbred og B. Aamotsbakken (red.), *Norsk lærebokhistorie II – en kultur- og dannelseshistorie* (s. 102–121). Oslo: Novus.
- Lorentzen, S. (2005). *Ja, vi elsker... Skolebøkene som nasjonsbyggere 1814–2000.* Oslo: Abstrakt forlag.
- Lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa (Opplæringslova) (1998). Henta 28. januar 2015 fra <http://www.skoledata.net/Lover/Opplaring/opl09.htm>
- Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen (L97)* (1996). Oslo: Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet.
- Læreplanverket for Kunnskapsløftet (LK06). Læreplan i norsk (2013). Henta 18. august 2013 fra <http://www.udir.no/kl06/NOR1-05>
- Madssen, K.-A. (1999). *Morsmålsfagets normtekster. Et skolefag blir til – norskfaget mellom tradisjon og politikk.* Dr.polit.-avhandling. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, NTNU.
- Madssen, K.-A. (2009, 13. februar). Hans Jacob Grøgaard. I *Norsk biografisk leksikon.* Henta 14. august 2014 fra https://nbl.snl.no/Hans_Jacob_Gr%C3%B8gaard
- Mønsterplan for grunnskolen (M74)* (1974). Oslo: Kirke- og undervisningsdepartementet.
- Mønsterplan for grunnskolen (M87)* (1987). Oslo: Kyrkje- og undervisningsdepartementet.

- Nordstoga, S. (2011a). Landsmålseleven og folkedanningas heltar. Om nokre biografiske tekstar i Andreas Austlids *Lesebok for folkeskulen*. I D. Skjelbred og B. Aamotsbakken (red.). *Norsk Lærebokhistorie III – en kultur- og dannelseshistorie* (s. 88–102). Oslo: Novus.
- Nordstoga, S. (2011b). *Livshistorier på landsmål. Andreas Austlids Lesebok for folkeskulen – eit lesebokprogram blir realisert*. Avhandling for ph.d.-graden. Universitetet i Oslo.
- Normalplan for byfolkeskolen* (N39) ([1939] 1965). Oslo: Kirke- og undervisningsdepartementet.
- Rolfsen, N. (1992). *Læsebog for Folkeskolen. Første del. Faksimileutgave*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Skjelbred, D. (2008). Forsøg til en hensigtsmæssig Barnets første Bog. Maurits C. Hansens abc-bok i norsk abc-tradisjon. I D. Skjelbred og B. Aamotsbakken (red.). *Norsk lærebokhistorie – en kultur- og dannelseshistorie* (s. 31–48). Oslo: Novus.
- Skjelbred, D. (2010). *Fra Fadervår til Facebook. Skolens lese- og skriveopplæring i et historisk perspektiv*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Skjelbred, D. (2011). «Hvorledes bør et Læseverk for Almueskolen være indrettet»? Om etableringen av leseboka på 1800-tallet. I D. Skjelbred og B. Aamotsbakken (red.). *Norsk Lærebokhistorie III – en kultur- og dannelseshistorie* (s. 29–47). Oslo: Novus.
- Slagstad, R. (1998). *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Steinfeld, T. (1986). *På skriftens vilkår. Et bidrag til morsmålsfagets historie*. Oslo: Landslaget for norskundervisning (LNU) og J.W. Cappelens Forlag.
- Telhaug, A.O. og O.A. Mediås (2003). *Grunnskolen som nasjonsbygger. Fra statspietisme til nyliberalisme*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Aamotsbakken, B. (2009). Kanon som konserverende og ekskluderende element. I D. Skjelbred og B. Aamotsbakken (red.). *Norsk lærebokhistorie II – en kultur- og dannelseshistorie* (s. 199–216). Oslo: Novus.
- Aarebrot, F. og K. Evjen (2014). *Land, makt og følelser. Stats- og nasjonsbygging*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Aarnes, S.A. (2009, 13. februar). P A Jensen. I *Norsk biografisk leksikon*. Henta 14. august 2014 fra https://nbl.snl.no/P_A_Jensen

17. mai-feiring som uttrykk for kollektiv identitet

Gunhild Aaby

Vi har sett det gang på gang, ikke minst i året vi har lagt bak oss – 200-årsfeiringa for den norske Grunnloven. Når man skal introdusere det norske, lage en inngang til den store fortellinga, er det ett bilde som slås stort opp: barna i tog opp Karl Johan på 17. mai – et fargesprakende hav av mininasjonen Norge på vei til Kongen – flaggsterke, glade, nypussede, stolte og forventningsfulle.¹

Hva er det med dette bildet som er så virkningsfullt? Hvorfor kan det synes som om dette symbolet representerer *det norske* mer enn noe annet? Og ramma rundt barnetoget, hele 17. mai-feiringa med sitt årlig repeterende uttrykk – hva kan den fortelle om oppfatninger og endring i oppfatninger av hva som er norsk nasjonal identitet?

Deltakelsen i den norske nasjonaldagsfeiringa er oppsiktsvekkende stor. I 2012 ble det holdt 3000 lokale arrangementer rundt omkring i Norge.² I en stor spørreundersøkelse i 2013 om nasjonale symboler i Skandinavia sa ni av ti nordmenn at de feirer dagen, og 70 % deltar i offentlige arrangementer. 88 % mener at det er «viktig å feire nasjonaldagen».³ Og dagen er ikke bare en innholdsløs fasade av glade barn, pølser og is. Det legges verdier av overordnet betydning inn i feiringa. På spørsmålet om hva man feirer 17. mai, svarte respondentene *frihet, Grunnloven og nasjonalt samhold*.⁴

---

1 Feks. NRKs TV-serie *Jakten på Norge* 2014 under tittelen *Hvem er vi i dag, hvordan ble vi sånn?* og undertittelen «Nordmannen».

2 Botvar og Holberg 2012.

3 Botvar, Holberg, Aagedal 2013, tabell 4-2, tabell 4-6.

4 Botvar, Holberg, Aagedal 2013: 35, tabell 4-13.

I denne artikkelen skal vi følge den norske nasjonaldagsfeiringa gjennom spredte, korte dykk i tid og rom, nasjonalt og lokalt, fra de første famlende markeringene til institusjonalisert massefeiring, sterkest symbolisert ved barnetoget. Framstillinga vil preges av tre teser, som til sammen oppsummerer hvorfor studiet av 17. mai-feiringa samtidig er et studium av viktige utviklingstrekk i norsk historie.

1. 17. mai er et utstillingsvindu for norsk nasjonal identitet

Gjennom oppslutningen om feiring, symbol- og ritualbruk, taler og andre festinnslag kan man lese hvilke oppfatninger og tolkninger nordmenn har av hva som er nasjonalt. Selv om bruk av symboler og deltakelse i ritualer alltid beveger seg i et utydelig landskap av meninger og tolkninger, kan feiringa oppfattes som et uttrykk for nasjonal identitet i kondensert, fortettet form.⁵

2. 17. mai-symbolikken er ikke konstant, men endrer mening og betydning med tid, situasjon og miljø

Den britiske antropologen Maurice Bloch har pekt på hvordan et formmessig tilsynelatende stabilt ritual kan forandre mening i en endret kontekst. Slike endringer kan best observeres om man studerer et ritual over tid.⁶ I vår sammenheng skal vi se hvordan de sentrale symbolene i den norske nasjonaldagsfeiringa, tog og flagg, opererer i et samspill med omgivelsene, og at meningsinnholdet ikke er gitt, selv om symbolet ikke endrer uttrykk. Symboler kan tolkes, retolkes og mobiliseres for ulike formål.

3. 17. mai er en politisk dag

Denne påstanden ligger både til grunn for og i forlengelsen av de to foregående, men er likevel svært kontroversiell i våre dager – og tidligere. Store deler av befolkningen vil avvise at grunnlovsdagen er en politisk dag. Den er i folks bevissthet snarere bestemt som *barnas dag*, og barn er definert ut av den politiske sfæren. Professor i etnologi ved Stockholms universitet Barbro Blehr, som har analysert den norske 17. mai-feiringa, har blant annet konkludert med:

---

5 Smith: 1991: 77; Aaby 1997: 12.

6 Bloch: 1986: 4-11.

Föreställningen om kamp och strid i samband med firandet [är] både otänkbar och provocerande för många människor i Norge i vår egen tid. De rivaliserande agitationstågen är inte den del av 17 maj-historien man identifierar sig med eller drömmer om att efterlikna i dag, åtminstone inte i några breda lag av befolkningen.⁷

Like fullt har det politiske aspektet vært et sentralt element i hele 17. mai-feiringas historie – i noen perioder åpenlyst, uttalt og sprengende, i andre som en nesten usynlig, men bevegelig innholdsplattform for ritualene og festen, slik det for eksempel kan fortone seg i dag. Årsaken er sammensatt, men selve objektet for feiringa, Grunnloven av 17. mai 1814, er i seg selv et liberalt politisk dokument som erstattet eneveldet med et begynnende demokrati.⁸ Folkesuverenitet, maktfordeling, frihet, rettsikkerhet og toleranse ligger som viktige begreper som kan plukkes opp og aktiveres i politiske sammenhenger.⁹ Og 17. mai 1814 ble Kristian Fredrik valgt til norsk konge etter at Norge i over 400 år hadde vært i union under utenlandsk monark. Nettopp kombinasjonen av det nasjonale og det demokratiske er en rød tråd i 17. mai-feiringas historie.

De første feiringene i 1820-åra

Allerede i 1815 var det tilløp til feiring av 17. mai, men kun blant eliten i den eksklusive klubben *Selskabet Harmonien*, og seinere også i *Den forenede borgerlige Klub* i Trondheim.¹⁰ Til tiårsjubileet for Grunnloven i 1824 hadde feiringa spredt seg til miljøer i hovedstaden og andre byer, og ble samtidig tydelige innlegg i den forfatningsmessige striden mellom konge og Storting. Unionskongen Karl Johan gjorde fra 1818 gjentatte forsøk på å styrke kongemakta ved blant annet å foreslå kongelig absolutt veto og ved å innskrenke trykkefriheten som var gitt i 17. mai-grunnloven. Også valget av den danske arveprinsen Kristian Fredrik som norsk konge nettopp 17. mai

7 Blehr: 2000: 36.

8 Aarnes 1994: 50. «Vår nasjonaldag er i selve sin grunnkonsepsjon en politisk dag og har gjennom hele sin historie fortsatt å være det».

9 Mykland: 1980: 29.

10 Schulerud 1980: 45, med referanse til Mykland 1955.

1814 på Eidsvoll bidro til å styrke Karl Johans skepsis til feiringa av dagen. 17. mai ble derfor en naturlig arena for embetsstanden og det norske borgerskapet til å markere sitt forsvar for nasjonal selvstendighet, maktposisjoner og demokratiske rettigheter de hadde oppnådd med 17. mai-grunnloven.¹¹

Men 17. mai-feiringene var mer enn skåltaler for borgerskapet. Det lå også et pedagogisk demokratiseringsforsøk bak 1820-åras initiativ til offentlig feiring. Den slesvigfødte bankdirektøren Matthias Conrad Peterson i Trondheim regnes som opphavsmann til de første massefeiringene i 1826 og 1827. Peterson var en ivrig forkjemper for trykkefriheten og Grunnloven. Han så en nasjonal festdag som anledning til opplysning av massene. Det var viktig å «gjøre opmærksom paa Constitutionens Hellighed, og paa dens Vigtighed for os Alle», hevdet Peterson og mente med *alle* også fattiglemmene og tukthusfangene.¹² «Kampen for 17. mai-feiringen ble altså for Peterson først og fremst en kamp for å vekke de lavere klasser til politisk bevissthet», skriver Knut Mykland i *Trondheim bys historie*.¹³ Festinnslagene gjenspeiler denne intensjonen. Hovedprogramposten var en korporasjonsoppdelt prosesjon med borgere, svenner og lærlinger. Også kvinner var med på festen. En flokk hvitkledde jenter med kranser på hodet sang for prosesjonen på Torvet. Det var flere tusen mennesker til stede fra alle sosiale lag i byen, og tilskuerne sluttet seg også til toget og folkefesten på Ilevollen om kvelden.¹⁴

Også på Agder ble det arrangert festligheter i forbindelse med 17. mai på 1820-tallet, men det ble aldri en inkluderende folkefest som i Trondheim. Den første feiringa i Arendal fant sted i 1825.¹⁵ En av initiativtakerne var sakfører og poet Conrad Nicolai Schwach, som selv har skildret festlighetene i sine erindringer: «Ved en Mængde Flag, Egeløv og Blomster fik vi en stor uindredet Sal omdannet til et smukt Festivitetslocale, og et Batterie med 10 Kanoner opført udenfor Huset». Festen fant sted på landstedet til doktor Alexander Christian Møller på Havstad. Møller hadde vært utsending til Eidsvoll i 1814 og var en engasjert forkjemper for grunnlovsideene. En russisk fregatt hadde overvintret i Arendal og lå fremdeles i havn på 17. mai. Fregattsjefen og de

11 Mykland 1980: 38.

12 Peterson til *Den lille Trondhjemske Tilskuer*, sitert i Mykland 1955: 300–301.

13 Mykland 1955: 301.

14 Aarnes 1994: 35–36; Mykland 1955: 301–302.

15 Aas 2014 basert på Stubhaug (red.) 1992; Stubhaug 2002: 235–239.

øverste offiserene ble invitert til festen, sammen med byens «mandlige Indvaanere af de dannede Classer». Det var altså et stykke fra Petersons ideer om ei feiring for «alle» til borgerfesten på Havstad. Men Schwach forteller om høy stemning med mange festtaler og skåler, flittig akkompagnert av salutter fra fregatten. Også de to påfølgende åra ble 17. mai feiret i Arendal, nå med skarpere brodd mot Karl Johan: «Mange kastede [...] deres Glas mod Væggen med det Ønske, at de kunde knuse Festens Fiender ligesom de knusede Glasset». Schwach selv hengte portrettet av Karl Johan på «privetet» og spyttet på det hver gang han gjorde sitt fornødne «indtil det raadnede».¹⁶

I Kristiansand kan det se ut til at den første feiringa av 17. mai foregikk i 1826, i *Det borgerlige Selskab*. Som vanlig var det skåler, taler, hurrarop og sang, både for Kongen og eidsvollsgrunnloven. Skribenten i *Christiansands Adresse-Contoirs Efterretninger* mente også å ha observert at dagen ble feiret «flere Steder udenfor Byen».¹⁷ Blant annet hadde et stort selskap «bestaaende af en del Embedsmænd og Kiøbmænd heraf Byen, med deres Familier» feiret dagen med utflukt til Kongsgård. Det var sprengstoff i disse opplysningene. I de påfølgende utgavene av avisa ble sannhetsgehalten i reportasjen diskutert – anonymt. En innsender mente at «Den 17de Mai herskede i denne Bye den samme Stilhed, som paa en almindelig Ugedag». Han tilbakeviste alle former for feiring og konkluderte med «Det er altsaa forhaabentlig notorisk, at den 17de Mai d.A. ikke her paa Stedet har været feiret som en almindelig Høitidsdag».¹⁸ Påstandene ble tilbakevist i neste utgave av avisa med den avsluttende replikken: «Held Constitutionen!».¹⁹

I 1827 var det igjen duket for feiring i Kristiansand, nemlig i *Det borgerlige selskab* i et «Sommerlocale i Nærheden af Byen». «Man spaserede i Hagen, dansede paa Terrasserne, kastede Raquetter og alt jubledede Glæde». Men ikke alle var invitert til festen. «En stor mængde» av byens øvrige klasser var tilskuere på fjellknausene rundt hagen.²⁰ 17. mai i Kristiansand var ennå ingen dag for virkelig folkefest. De bedrestilte trakk seg tilbake,

16 Aas 2014 basert på Stubhaug (red.) 1992.

17 Chr. Adresse-Contoirs Efterretn. nr. 40, 20. mai 1826.

18 Chr. Adresse-Contoirs Efterretn. nr. 41, 24. mai 1826.

19 Chr. Adresse-Contoirs Efterretn. nr. 42, 27. mai 1826. Også innlegg i debatten i nr. 43, 31. mai 1826.

20 Chr. Adresse-Contoirs Efterretn. nr. 41, 23. mai 1827.

og det antydes at en stor mengde vinflasker «gik i Løbet», og at dansinga «vedvarede hele natten indtil den lyse Dag».²¹

Karl Johan hadde sett med stigende uro på grunnlovsfeiringene som bredte om seg etter 1824, spesielt i 1827, da også stortingsrepresentantene slapp seg løs. I 1828 var tålmodigheten slutt. Den 7. mai utstedte han en kongelig kunngjøring der han forbød feiringa av 17. mai og samtidig talte varmt for 4. november-grunnloven. Kongen «misbilliger de Sammenkomster, som have havt Sted den 17 Mai siden 1824, og som have foraarsaget Optrin, stridende imod god Orden og offentlig Anstændighed». Disse «Overdrivelser, overspændte Meninger, Vildfarelser» må opphøre:

Hans Majestæt paalægger samtlige civile og militaire Autoriteter at anvende Lovenes hele Strenghed imod den eller dem, der, uagtet denne faderlige Advarsel, maatte tillade sig Overtrædelser imod Love og Velanstændighed.²²

Frykten for represalier førte til at 17. mai-festlighetene ble avlyst i hele landet. I 1829 inntraff imidlertid en episode som kanskje mer enn noe annet har blitt en symbolreferanse for forholdet mellom konge og storting på 1820- og 30-tallet: *Torgslaget* i Christiania, da myndighetene satte inn militærmakt mot folkemengden som hadde samlet seg på Stortorvet 17. mai. Operasjonen var en overreaksjon fra myndighetene, og Karl Johan kom aldri mer til å bruke væpnede styrker for å få bukt med feiringa, selv om han fortsatte sin motstand mot grunnlovsfesten.

Først da Karl Johan døde i 1844, ble 17. mai-feiringa åpen og fri.²³ Dette året gikk også det første borgertoget i hovedstaden, og den første 17. mai-komiteen så dagens lys. Flere tusen deltok i «den almindelige Procession», som endte opp på Slottplassen, med hyllest av unionen med Sverige og den nye kongen, Oscar I.²⁴ Det nye toget og påfølgende «Folkelege» kan også sies å markere ei folkelig vending i retning 17. mai som et inkluderingsprosjekt etter oppskrift fra Matthias Conrad Peterson, «en sand Folkefest» der bredest mulig oppslutning om dagen ble et mål.

21 Chr. Adresse-Contoires Efterretn. nr. 40, 19. mai 1827.

22 Blant annet gjengitt i Christiansands Adresse-Contoires Efterretninger nr. 39, 14. mai 1828.

23 Aarnes 1994: 42.

24 Aarnes 1994: 42–45.

Kanskje var det ikke tilfeldig at det også i Kristiansand ble lagd et liknende program, utformet av en valgt komité, for første gang 17. mai 1845. Det var prosesjon med deltakelse «af alle Stænder» fra Torvet til Grimsmoen, der det var folkeleker og til slutt dans. *Christianssands Stiftsavis og Adresse-Contors Efterretninger* mente at feiringa var både «værdig og folkelig» og la vekt på at hele befolkningen var med i festlighetene; det var «en sand Folkefest». Ikke bare Klubbens medlemmer var med i konstitusjonsfellesskapet:

Grupper af Dansende, der uden Hensyn til Stand og Stilling blandede sig med hverandre, og hvori Embetsmanden, saavelsom Matrosen, dannede Fruentimmer af den saakaldte conditionerede Classe, saavelsom simple Tjenestepiger, figurerede, saaes hele Aftenen at svinge sig lystigen paa den grønne Slette under fortvarende Musik og Kanonade.²⁵

Men ifølge Sverre Steens *Kristiansands historie* var byen i begivenhetens periferi og det politiske engasjementet svakt. Interessen for å videreføre grunnlovsfesten var liten. Fra 1847 var «17. mai i Kristiansand en like stille dag som alle andre».²⁶ Men det skjedde en gradvis utvidelse av festligholdelsen utover 1860- og 70-åra, og i 1880 fikk nasjonaldagen i byen et større løft og ble en folkefest med allmenn oppslutning. Det første ordentlige barnetoget for gutter med små flagg ble arrangert, og 6000–8000 mennesker samlet seg om borgertog og fest i Egelunden.²⁷ Barnetoget, fra 1887 også med deltakelse fra jentene, var etablert som festens høydepunkt, og feiringa fikk den ytre formen den kom til å beholde i tida framover.

17. mai med sine symboler og togritualer var nå blitt en institusjonalisert rite som framviste et samlet, nasjonalt fellesskap – av store og små, av alle korporasjoner og samfunnslag, der følelsen av fellesskap overskred øvrige ulikheter. Men under overflata lå 1880- og 90-åras store demokratiske og nasjonale politiske kampspørsmål. På 17. mai skulle de slå ut i full blomst, også i Kristiansand, men ikke minst i hovedstaden.

25 Chr. Stiftsavis og Adresse-Contors Efterretn. nr. 40, 19. mai 1845.

26 Steen 1948: 183–184.

27 Steen 1948: 451.

17. mai i politikens brennpunkt på slutten av 1800-tallet

Slutten av 1800-tallet var preget av store politiske stridigheter. Det var kampen om parlamentarismen og partidannelsene, det var stemmerettskrav og kanskje mest av alt unionskampen, som dominerte den politiske agendaen. Både kravet om demokratiets utvidelse og nasjonal selvstendighet var saker som lett kunne overføres fra stortingssalen til gatene den dagen folk samlet seg om feiringa av grunnlovsverket. Objektet for feiringa, Grunnloven, inngikk i et kraftfullt symbolrepertoar, som blant annet inkluderte demokrati og nasjonal selvstendighet – hvis man valgte å tolke det slik. Nasjonaldagens symbolske motstykker til diskusjonene og partiene på Stortinget var konkurrerende tog og flagg og egne merker. På et tidspunkt var tre ulike tog med hver sin politiske agenda ute og marsjerte i Kristianias gater.²⁸ Bare barnetoget holdt stand som et samlende, felles symbol.

Vi skal i det følgende se hvordan 17. mai på 1880- og 90-tallet ble en scene for samtidas politiske spill, og hvordan tilsynelatende etablerte symboler og ritualer fikk endret betydning i en ny, samtidig kontekst. Til og med 17. mai-været kunne bli satt på det politiske sakskartet. I 1881 skulle Wergelandsstatuen avdukes i Studenterlunden, og venstremannen Bjørnstjerne Bjørnson ble valgt til hovedtaler. I reportasjen i den konservative avisa *Morgenbladet* kunne man lese at ved «Middagstid trak det op, og jo mere selve Afsløringen nærmede sig, desto mørkere saa det ud», men etter at «Afsløringen var forbi klarnede det op». Venstreavisa *Dagbladet* mente derimot at været var «særdeles gunstigt».²⁹

I 1879 foreslo venstrebevegelsens Hagbart Berner å fjerne unionsmerket som hadde vært på det norske handelsflagget fra 1844, slik at det ble et rent norsk flagg.³⁰ Dette var begynnelsen på kampen om flagget, som også i høy grad fant sin arena på 17. mai. Høyresida forsvarte det offisielle, unionsmerkede flagget, mens venstretilhengerne betegnet merket som et «fremmed-

28 Borgertoget (1844–1895), arbeidertoget (1884–1898, men fortsatte etter århundreskiftet med paroler for kvinners stemmerett, også etter unionsoppløsningen), venstretoget (1892–1905, fra 1901 kalt «fellestoget»). Det var dette toget som fortsatte som «folketoget» etter unionsoppløsningen).

29 *Morgenbladet* og *Dagbladet* sitert i Bjørgen 1998: 187.

30 Grimnes 2014: 123ff.

legeme». På 1890-tallet ble det *rene* flagget trukket fram av venstresida som selve kronsymbolet for motstand mot unionen med Sverige. Det unionsmerkede flagget ble dermed symbolet for unionstillhengerne, høyresida. Det såkalte *rene* flagget er et «Splittelsens Tegn», repliserte de konservative.³¹ Flagget, som hadde vært et nøytralt, upolitisk merke – for de fleste assosiert med handelsflåten – hadde nå blitt et politisk våpen i samtidens mest opphetede konflikt.

Flagget fikk sitt motstykke i togritualet på nasjonaldagen.³² *Borgertoget* hadde vært den enerådende, offisielle 17. mai-prosesjonen siden det ble stiftet i 1844. Toget hadde symbolisert en samlet nasjon i harmoni, helt utenfor den politiske sfæren. I 1884 fikk imidlertid borgertoget en utfordrer, *arbeidertoget*, som hadde allmenn stemmerett for menn som fremste krav, framført gjennom slagord og paroler. Bak arrangementet sto radikale venstrefolk, sosialdemokrater og en del fagforeninger. I møtet med et konkurrerende tog gikk borgertoget etter hvert fra å være et uttrykk for et samlet nasjonalt fellesskap til å framstå som et talerør for én politisk retning, de konservative – stikk i strid med arrangørens hensikt. Også innslagene i arrangementet, selv om de i form og uttrykk var uendret, understreket at borgertoget nå var politisert. Talerne talte varmt for unionen som en garantist for en trygg, selvstendig nasjon. Toget hadde foruten Stortinget også Slottet som stoppested på ruta, og flaggene i toget bar unionsmerket. Etter hvert ble det klart for arrangørene at borgertoget var i utakt med den samlende tanken de selv mente toget representerte. I 1895 ble toget lagt ned. Da hadde et tredje tog vært i virksomhet i tre år, *venstretoget*.

Det var ikke tilfeldig at venstretoget ble lansert i 1892. Høyre og Venstre sto steilt mot hverandre i unionsstriden, og 17. mai ble en naturlig arena for bokstavelig talt å flagge sine saker. Etter at venstretoget entret perrongen, ble også arbeidertoget skjøvet lenger ut på et sidespor som et mer rendyrket klassesog. For liksom arbeidertoget hadde også venstretoget allmenn stemmerett på programmet, men den altoverskyggende saken var nasjonal selvstendighet og oppløsning av unionen. Ved å inkludere stemmerettssaken oppnådde Venstre både å fri til arbeiderne, ei samfunnsgruppe i sterk vekst,

31 *Morgenbladet* 18.5.1894, sitert i Bjørgen 1998: 188.

32 Framstillingen i det følgende er basert på Bjørgen 1998 og Bjørgen 1997.

og å lage den kraftfulle legeringa av det nasjonale og demokratiske som gjorde Venstre til vinner, både i praktisk politikk og symbolsk på 17. mai. Venstretogets merke var det trefargede, *rene* flagget og slagord som «Norge for nordmænderne», og Stortinget var togets viktigste stoppested.

Etter at kampen for allmenn stemmerett for menn og det *rene* flagget var vunnet i 1898³³, skiftet venstretoget betegnende nok navn til *fellestoget* etter århundreskiftet. Det var igjen en samlet nasjon som marsjerte noenlunde i takt fram mot oppløsningen av unionen.

17. mai 1905 talte Fridtjof Nansen for ett tog på Festningsplassen på Akershus. Det var samling, det var alvor, det var viktig: «Nå er det bare én vei, og den bærer frem, frem kanskje gjennom vanskeligheter og trengsler, men frem til oss selv, til et fritt Norge [...] én vilje i oss alle, som lover at det mål vi har satt, det skal vi også nå».³⁴ Det var tre uker igjen til unionsbruddet.

Dette var Kristiania, byen med de store nasjonale markørene, Stortinget og Slottet, med de ledende politikerne og agitatorene; der veien fra stortingssalen til gata på nasjonaldagen var kort og åpenbar. Men hvordan artet feiringene seg på Agder? Vi skal ta en tur innom småbyen Flekkefjord og stiftsstadene Kristiansand på 1880- og 90-tallet.

Flekkefjord – by og land, hand i hand for samling og oppdragelse

I Flekkefjord ble det gjort spede forsøk på 17. mai-feiring i det offentlige rom på slutten av 1870-tallet, og fra 1880 var de i gang for alvor med 1500 mennesker i prosesjon gjennom gatene.³⁵ Det både arrangørene og pressen var mest opptatt av, var folkefesten og samlingstanken – *Enig og tro til Dovre faller*. Overført på lokale forhold gjaldt det å samle flest mulig folk til felles feiring i byen. Bestrebelsene rettet seg først og fremst mot landdistriktene. Når innbyggere fra landkommunene tok turen til Flekkefjord for å delta i 17. mai-feiringa, var det et viktig uttrykk for tilhørighet til både

33 Det «rene» flagget ble offisielt antatt som handelsflagg ved lov av 10. desember 1898, kunngjort uten kgl. res. etter 3. gangs vedtak i Stortinget.

34 Talen gjengitt av Schulerud 1980: 122–123.

35 *Flekkefjords Budstikke* 19.5.1880.

byen og nasjonen. Lokalsamfunnet var nasjonen i miniatyr. Også elementer i programmet kan langt på vei tolkes som en invitasjon til landdistriktene. Rokonkurransen, som appellerte til unge, rosterke menn, ble gjort til hovedattraksjon i feiringa, og store pengepremier var i potten. Og bøndene tok turen til byen. I 1880 kom begge vinnerne fra kystområdene utenfor byen.³⁶ Både avisa *Agder* og *Flekkefjords Budstikke* kunne rapportere at forsøket var vellykket. «Syttendemaifesten samlede igaar baade fra By og Land en Folkevrimmel, der visstnok efter vore Forholde maa ansees for meget betydelig».³⁷ «Det antages, at omkring halvandet tusinde Mennesker, hvoriblandt mange fra Landdistrikterne, vare nærværende».³⁸ I 1883 fikk også barna – i første omgang bare guttene – sitt eget tog, slik at alle aldersgrupper deltok i samme fest.

Folkfest og en nasjonal bevisstgjøring av folket preget 17. mai-festene i Flekkefjord på 1880-tallet, ikke høyre-venstrestrid. I Kristiania hadde 17. mai blitt feiret i et halvt hundreår allerede. Dagen var etablert som mønstringsdag. I Flekkefjord var feiringa ny, og folket måtte oppdras og vennes til dette nye. Man skulle for eksempel *gå sammen* i tog, *ikke stå og se på*: «Vi opfordrer enhver, der har Leilighed, til ikke at holde sig tilbage, men slutte sig til Rækkene. Det hele faar derved et mer festligt Præg, end naar en stor Del blot staar som Tilskuere», var *Agders* appell før nasjonaldagen i 1882.³⁹

Også inn i det turbulente 1890-tallet var det få konflikter å spore på 17. mai i Flekkefjord. I 1893, samme år som tre tog konkurrerte om oppmerksomheten i hovedstaden, kunne venstreavisa *Agder* resignert konstatere at det ikke ble *rene* flagg i småbyens 17. mai-tog: «I skjøn enighed tropper vi op – det vil si: vi blir i taushed enige om at tie om alt, som ligger os paa hjertet, baade venstre og høire». Litt misunnelig skulde avisa til nabobyen Farsund, der Venstre hadde boikottet felles feiring med Høyre. De «vilde ikke paa en saadan dag gaa sammen med folk, der var med at lægge vort land ind under svensken».⁴⁰

36 *Agder* 18.5.1880 (Vollesfjord og Abelsnes).

37 *Agder* 18.5.1880.

38 *Flekkefjords Budstikke* 19.5.1880.

39 *Agder* 16.5.1882.

40 *Agder* 9.5.1893.

Men snart skulle også Flekkefjord bli innhentet av storpolitikken. Mellomriksloven sto for fall, og garveriene i Flekkefjord sto i fare for å miste tollfritt marked i Sverige. Unionspolitikken grep med andre ord mer direkte inn i det lokale næringslivet, og den politiske spenninga i valgåret 1894 var stor. Venstrefolket i Flekkefjord mobiliserte og erobret 17. mai-komiteen med målsetting om å lage en *samlet* fest under rene norske flagg. Nå som maktforholdet var endret, hadde *Agder* ingen intensjoner om å politisere 17. mai-festen: «Vil nu høre enig og tro slutte sig til nordmænds fest paa Norges dag! Eller vil de [...] gjøre dagen til en politisk demonstrasjon!», spurte *Agder*, talerøret til den nye eieren av 17. mai, retorisk.⁴¹ Avisen kunne etterpå proklamere at venstrekomiteen i Flekkefjord hadde vært en suksess. I nabobyene hadde partipolitiske motsetninger i komiteen ført til splittelse og to partitog, mens man i Flekkefjord hadde samlet seg til felles markering. Toget var det største byen hadde sett, ifølge avisa, og Nes venstreforening var for første gang med i bytoget. Rundt 400 nessogninger deltok, anført av to store, trefargede flagg.⁴² Høyreavisa *Flekkefjordsposten* mente imidlertid å registrere at det var dårlig oppslutning om folketoget. Grunnen var helt klart Venstres kupp av 17. mai-komiteen, «en Hensynsløshed som ingen Skaansel fortjener».⁴³

Togkonflikten skulle imidlertid for alvor komme til Flekkefjord – bokstavelig talt. I 1897 begynte bygginga av Flekkefjordbanen, og med den kom ei mer kompromissløs gruppe inn i den nokså harmoniske småbypolitikken. Egersund–Flekkefjordbanens arbeiderforening hadde 200 medlemmer i 1897. De ville ha demonstrasjonsfane for allmenn stemmerett i 17. mai-toget og meldte seg til tjeneste for 17. mai-komiteen. Både kandidaturet og fanen ble avvist av de andre foreningene på møtet, som ønsket «et upolitisk Fællestog».⁴⁴ Et annet argument var at «foreningen ikke egentlig tilhørte byen».⁴⁵ Svaret fra jernbanearbeiderne var å lage *sitt eget* stemmerettstog. Venstreavisa *Agder* støttet initiativet og mente at det ble et anselig tog og – viktigst av alt – «mange af byens og bygdens folk sluttet sig til».⁴⁶ Høyres organ, *Flekkefjordsposten*, registrerte imidlertid bare «et Par Snæs Personer

41 *Agder* 4.5.1894.

42 *Agder* 19.5.1894.

43 *Flekkefjordsposten* 19.5.1894.

44 *Flekkefjordsposten* 1.5.1897.

45 *Agder* 1.5.1897.

46 *Agder* 18.5.1897.

her fra Byen» blant de 200 deltakerne i toget. Alle de andre var fremmede.⁴⁷ Det var med andre ord den *lokale* tilslutningen som telte. Flyktige fremmedelementer var ikke med i det lokal-nasjonale samlingsprosjektet i Flekkefjord. Noe debatt ble det da «Kvindernes stemmeretsfane» stilte i toget to år seinere, men i åra fram mot 1905 var det rolig og samlet, nesten uengasjert, markering av nasjonaldagen i Flekkefjord. Som gjennom hele perioden var barnetoget det ubestridte midtpunktet i feiringa – noe både Høyre og Venstre kunne enes om – og nesten alltid var det «stort og mere end vanlig vakkert».

Vi forlater småbyen og tar en tur innom en større by – et sted mellom hovedstaden i politikken midte og Flekkefjord i periferien. Hvordan påvirket 1890-tallets politiske tumulter nasjonaldagsfeiringa i Kristiansand? Klarte man å samle seg til felles fest, eller mønstret man på hvert sitt tog?

Kristiansand på 1890-tallet: fellestog og særtog?

Ved inngangen til 1890-tallet var 17. mai-feiringa i Kristiansand en etablert fest med faste innslag, der barnetoget var dagens glansnummer, og de voksne samlet seg i prosesjonen. Det var leker og forlystelser – og noen uenigheter om flaggbruken. Ellers var det ikke de store stridigheter rundt festligholdelsen. I 1892 ble stemmerettssaken satt på dagsorden i forkant av årets 17. mai-feiring. Høyreavisa *Christianssands Tidende* klagde over at «Den Dag, der burde samle alle til et enigt Norge, den gjøres af enkelte til en Stridens og Splittelsens Dag»⁴⁸, men gjorde lite nummer av at Arbeiderforeningen hadde invitert til eget stemmerettstog, som ville utelukke deltakelse i prosesjonen. *Christianssands Tidende* valgte å avskjære det nye initiativet med en liten notis i sin 17. mai-reportasje, mens venstreavisa *Fædrelandsvennen* støttet varmt opp om det nye toget. Avisen mente sågar at det var flere deltakere i stemmerettstoget enn i «det ordinære Tog».⁴⁹ Stemmerettstoget i 1892 var bare innledningen på det som kom til å bli en intens drakamp om eiendomsretten til 17. mai-budskapet i Kristiansand

47 *Flekkefjordsposten* 19.5.1897.

48 *Chr. Tidende* 17.5.1892.

49 *Fædrelandsvennen* 18.5.1892.

fram til allmenn stemmerett ble vedtatt i 1898. I hovedrollene var partiene Høyre og Venstre, som hver for seg mente at de representerte fellesskapet.

Høyre, som så seg selv som viderefører av den etablerte feiringa, omtalte festligholdelsen med begreper som «upolitisk», «loyal», «Samling» og «Fællestog», motsatt av «politisk», «Demonstration», «Splittelse» og «Særtog». Venstre og Arbeiderforeningen, som i denne sammenhengen ble utfordrere, agiterte mot Høyres bruk av «fælles» og gjorde aktiv bruk av demokratiske og nasjonale referanser, motsatt av «Ekskludering» og «det Unationale». Venstres tog i 1896 bar betegnende nok tittelen «Venstres Selvstændigheds- og Stemmeretstog».⁵⁰

Hvert år ble det gjort forsøk på å få til en felles feiring. Høyre ga etter hvert avkall på «Leve Kongen» og Kongesangen og tillot sidestilling av det *rene* og det unionsmerkede flagget, men sto steilt på at stemmerettsfanen ikke fikk delta i toget. Venstre og Arbeiderforeningen så innrømmelsene kun som «Frieri» for å splitte venstrekoalisjonen.⁵¹ Stemmerettsfanen var et absolutt krav for deltakelse i en felles prosesjon. Det ble dermed viktig å måle tilslutningen til partenes arrangementer: «Det var et vældig Tog. Vi mindes ikke at have seet et større 17de Mai-Tog», skrev *Christianssands Tidende* om «Fællestoget» i 1894.⁵² Merkelig nok mente *Fædrelandsvennen* det samme om stemmerettstoget: «imponerende Tog [...] Visstnok det største, som nogengang er samlet her». I «Høires Tog», derimot, kunne de bare telle «277 forfatningstro Borgere».⁵³ Foruten *antall deltakere*, kunne også antall *rene* og unionsmerkede *flagg* telles. I 1895, da «Det ordinære Tog» ble avlyst, ble denne tellinga ekstra viktig for høyresida som motsats til det imponerende Venstre-stemmerettstoget, som visstnok hadde flere tusen deltakere.⁵⁴ En utsendt medarbeider fra *Christianssands Tidende* saumfarte gatene og kunne presentere en detaljert tabell med oversikt over antall flagg, husflagg og barneflagg, fordelt på gatene i Kvadraturen. Resultatet av undersøkelsen viste en klar seier til det unionsmerkede flagget (totalt 242) mot «det rene» (totalt 124)⁵⁵.

50 *Fædrelandsvennen* 18.5.1896.

51 *Fædrelandsvennen* 18.5.1896.

52 *Chr. Tidende* 18.5.1894.

53 *Fædrelandsvennen* 18.5.1894.

54 *Fædrelandsvennen* 18.5.1895.

55 *Chr. Tidende* 19.5.1895.

En annen målekategori var *type* deltakere i toget. At bryggearbeiderne – «virkelige Kropsarbeidere» – ble med i «Fællestoget» i 1896, var en seier for høyresida. Bredde var også viktig. Det var deltakere «af alle Samfundsklasser og af alle Partier» skrev *Christianssands Tidende*.⁵⁶ *Fædrelandsvennen* mente at «Høiretoget» ble så stort på grunn av gjestende marinegaster og «en del Gutter af Fodbalklubben».⁵⁷ Videre ble kvinner betegnet som noen som fylte opp rekkene, mens kommunestyrerepresentanter var viktige å ha med på laget.

I 1898 kunne man i Kristiansand, som i Kristiania og Flekkefjord, også samles til felles prosesjon, i felles front mot unionspartneren. Den nylagde fanen med påskrifta «Jeg vil værge mit Land» og «Norge for Nordmænd» ledet an i et tog der «samtlige Byens Korporationer deltog».⁵⁸

1890-tallets stridigheter på 17. mai i Kristiansand fulgte de nasjonale politiske skillelinjene som var så overgripende og tett knyttet til nasjonaldagen at også en by med 13 000 innbyggere ble preget av dem. Til og med småbyen Flekkefjord fikk merke drag av storpolitikken i sin lokale feiring, men klarte å distansere seg fra den ved å definere den som et fremmedelement. Felles for storbyen, stiftsstadene og småbyene var imidlertid at selve glansnummeret i feiringa var et innslag som var definert utenfor og over den politiske agendaen, nemlig barnetoget. Som en samlende tråd trakk skoletoget 17. mai-festen gjennom unionskonflikten videre inn i det nye hundreåret.

Tida etter 1905: Symbolene består - innholdet tolkes

Med oppløsningen av unionen var det nasjonale kravet om politisk selvstendighet innfridd. Hva så med nasjonen og nasjonale verdier? Var alle enige om hvordan det nasjonale skulle tolkes, og hvordan det skulle komme til uttrykk på nasjonens festdag 17. mai? Vi skal se nærmere på tre ulike grupper av aktører, eller snarere ideologiske kraftsentra, som opptrådte

56 *Chr. Tidende* 18.5.1896.

57 *Fædrelandsvennen* 18.5.1896.

58 *Chr. Tidende* 17.5.1898.

på 17. mai etter unionsoppløsningen. Tydeligst trer de fram i hovedstaden, så vi holder oss i Kristianias gater. La oss for enkelhets skyld kalle dem de byborgerlige, norskdomsrørsla og sosialistene.⁵⁹ Inndelinga bygger på grupperingene i «samfunnstrekanten» av borgere med bymiddelklassen, bønder og arbeiderklassen, som Knut Kjeldstadli framstiller som typisk for det norske samfunnet i denne perioden.⁶⁰

Byborgerlig patentpatriotisme

I den offisielle 17. mai-feiringa dominerte kjerneverdiene *samle, bygge og verne*. I taler, sanger, tog og utsmykning dannet disse verbene fundamentet for ekte fedrelandskjærighet og definerte innholdet for nasjonal gjer-ning. Ramma for fortellingene var ofte historisk, men ikke en hvilken som helst historie. Det var referanser til vikingtida som historisk gullalder, til odelsbonden, til Eidsvoll og 1814 og til historiske helter. Hildegunn Bjørgen, som har analysert 17. mai-feiringa i hovedstaden 1879–1905, mener å kunne identifisere en økt vekt på *den nasjonale historien* i perioden med enighet og nasjonal konsolidering, mens det i agitasjons- og konfliktperioder var *myten om den gode framtid* som motiverte det nasjonale fellesskapet.⁶¹ I perioden etter unionsoppløsningen var de historiske linjene en del av talenes retoriske refrenger. Den ledende nasjonale oppfatningen manifesterte seg også visuelt. I patriotiske postkort, som ble populære i perioden, ikke minst til grunnlovsjubileet i 1914, gjenfinner vi mange av de samme referansene som i nasjonal-dagsfeiringa. Med sitt imponerende symbolrepertoar oppsummerer de mye av den rådende borgerlige nasjonalforståelsen på begynnelsen av 1900-tallet:

Norskdomsfolket: Norskdomsdagen for norskdomen⁶²

Den andre grupperinga som presenterte en egen definisjon av det nasjo-nale i tida etter unionsoppløsningen, var den frilynte ungdomsbevegelsen

59 Aaby 1997.

60 Kjeldstadli 1994: 15.

61 Bjørgen 1997: 235.

62 Dette avsnittet bygger på kapitlet «Norskdomsdagen for norskdomen – Bondeungdomslagets nasjonalettermiddag» i Aaby 1997: 97–127.

– i Kristiania i første rekke representert ved Bondeungdomslaget. Det var spesielt tre saker laget kjempet for: landsmål, avhold og forsvar. Størst av dem var landsmålet eller bare *målet*, en benevnelse som ga mening også i overført betydning.

Et kjernepunkt i norskdomsrørslas ideologi var at Norge ikke hadde vunnet sin fulle nasjonale selvstendighet med unionsoppløsningen. I 1905 ble bare den *politiske* unionen oppløst. Den *kulturelle* unionen – språkunionen med Danmark – besto fremdeles. Riksmålet måtte erstattes av landsmålet om Norge skulle oppnå full suverenitet. Parolen fra 1890-tallet, «Ut or unionane!», var fortsatt aktuell, og 17. mai var en naturlig dag å kjempe på. Det kanskje mest sentrale organet for norskdomsrørsla het faktisk *Den 17de Mai*. Og eliten innen bevegelsen var ikke i tvil om hvem som burde ha eiendomsretten til nasjonaldagen og 17. mai-budskapet: «Norskdomsdagen for norskdomen», het det. Man måtte gå til felts mot «dei unationale», riksmålsforkjemperne. Faktisk burde man egentlig ikke feire nasjonaldagen sammen med riksmålsfolket eller «heimedanskane». Kjernen i grunnlovsdagen ville bli ødelagt: «Flat vil dei gjera norskdomsdagen. Flat som Danmark», mente redaktøren av avisa *Den 17de Mai* i det store jubileumsåret 1914. Og han gikk videre: «Alle dei andre 364 dagane i aaret kan me møtest med vaare nationale motstandarar. Men den eine dagen er *vaar* og ikkje deira».⁶³ Etter å ha prøvd å markere seg under den felles jubileumsfesten i 1914, trakk Bondeungdomslaget seg likevel tilbake på 17. mai for å feire sine egne helter på gravlunden og holde «heilmorsk» gudstjeneste.

I 1924 var imidlertid norskdomsfolket tilbake i det offentlige rommet for å erobre sentrum med et 17. mai-tog, kalt *bondetog* og *folketog*. I norskdomsbevegelsens språkdrakt var dette for synonymer å regne. Det hadde ikke gått folketog eller borgertog i hovedstaden på flere år, og initiativtakerne presenterte det nye toget som et uttrykk for nasjonalt samhold og engasjement.⁶⁴ Men det lå flere motiver til grunn for bondetoget. For det første var det et ledd i strevet for å tilføre nasjonen full selvstendighet ved å sette målsaken bokstavelig talt på den nasjonale dagsorden. Motsatsen her var byborgerlig riksmålskultur. For det andre var det en redningsaksjon

63 *Den 17de Mai*, 17.5.1914, nr. 58. «Norskdomsdagen» av redaktør Ketil Skogen.

64 Initiativtakerne var samskipnaden av bygdslag i Kristiania, Oslo fylkeslag, der også Bondeungdomslaget var med.

for selve 17. mai-festen, som var i ferd med å miste innhold og dybde gjennom ureflektert byborgerlig morskapskultur «etter russemoten». For det tredje var toget en redningsaksjon for det mer politisk nasjonale i direkte opposisjon til et annet toginitiativ denne opphetede våren i norsk politikk – arbeiderbevegelsens tog med røde flagg og Internasjonalen.

Sosialistene: «Frem til frihet!»⁶⁵

Den tredje alternative tolkningen av det nasjonale finner vi i den sosialistiske arbeiderbevegelsen. Sosialistene hadde et ambivalent forhold til det nasjonale, fordi den sosialistiske ideologien per definisjon framhevet et internasjonalt klassefelleskap. Arbeiderbevegelsen var i sterk vekst utover 1900-tallet, og både måten den markerte nasjonaldagen på, og valøren i definisjonen av det sosialistiske 17. mai-budskapet endret seg. Den første fasen, fra unionsoppløsningen og fram til grunnlovsjubileet i 1914, reflekterte *samlingstanken* fra 1905. Den sosialistiske pressen var i opposisjon til den borgerlige, offisielle feiringa, men på 17. mai ytret det seg bare i enkelte ungsosialistiske, antimilitaristiske demonstrasjoner.

I den andre fasen, som ble innledet med grunnlovsjubileet, mobiliserte arbeiderbevegelsen et *alternativ* til det de fryktet skulle bli en sjåvinistisk oppvisning for forsvarssaken fra borgerlig side. Det ble lagd en rød rose som merke og arrangert De røde rosers tog fra sentrum til Ekeberg, hvor de holdt egen fest med taler. Herfra ble det formulert et 17. mai-budskap som kan sies å oppsummere innholdet i en sosialistisk nasjonalforståelse: 1. Arbeiderklassen var i takt med den nasjonale utviklinga og skulle dermed forpakte den nasjonale arven fra Eidsvoll og skape et samfunn med størst mulig lykke for flest mulig mennesker. Borgerne og bøndene var inkludert i nasjonen. Nå var det arbeidernes tur. 2. Internasjonal arbeidersolidaritet skulle være et moment i nasjonsbegrepet. 3. Og som et resultat av dette: De borgerlige var ikke-nasjonale.⁶⁶ *Avisa Social-Demokraten/Arbeiderbladet*

65 Dette avsnittet bygger på kapittelet «Sosialistisk 17. mai – Frem til frihet gjennom avstand eller erobring» i Aaby 1997: 128–159 og Aaby 2000.

66 Se f.eks. Halvdan Koht (*SD* 18.5.1914, nr. 112), Anders Buen (*SD* 18.5.1925), Martin Tranmæl (*SD*, 18.5.1920).

var en flittig leverandør av beskrivelser av det sistnevnte, slik som i denne reportasjen fra 17. mai-feiringa i 1923:

Ellers var gatelivet præget av dagen og de nationale farver, smeldfete madamer repræsenterede det velnærede og veltilfredse Norge ledsaget av pudler med de nationale sløifer knyttet til halsringen, tykvommede smøragenter og importører av tysk leketøy ropte hurra med fem minutters mellemrum og skyllet det ned med het vin eller et skummende glas bok [...] Hvor ganske anderledes værdig den organiserte arbeiderklasse feirer 17. mai! Et tungt, sammensat alvor, men allikevel med gløtt av sol over de sterke ansigter.⁶⁷

I den tredje fasen gikk arbeiderbevegelsen inn i sentrum for å *erobre* 17. mai med sin nasjonaloppfatning. Bakgrunnen var en av mellomkrigstidas store arbeidskonflikter, jernstreiken i 1924, og spenningsnivået i hovedstaden var høyt. Da den offisielle 17. mai-komiteen av slo forespørselen om å bære røde flagg i folketoget, bestemte arbeiderbevegelsen seg for å lage sitt eget tog i protest. Toget med røde flagg, paroler og demonstrasjonsfaner illustrerte en nasjon sammensatt av klasser i strid. Som motstykke til den nasjonal-fargede sløyfa, introduserte de ei rød sløyfe med inskripsjonen *Frem til frihet*. For den som er i utfordrer- og erobrerposisjon, er myten om den gode framtid et nyttig redskap.⁶⁸

Men røde sløyfer og rødt voksentog var ikke nok i kampen mot det borgerlige hegemoniet på nasjonaldagen. Støtet ble satt inn mot det aller helligste på 17. mai: barnetoget. Skoletoget hadde ligget som en stabiliserende faktor under unionskampene, og hadde aldri direkte blitt trukket inn i de politiske konfliktene. Så seint som i 1923 hadde den sosialistiske pressen uttalt rosende ord om toget. Men i den opphetede konflikten i 1924 var ikke lenger barnetoget fredet. Det ble trumfkortet i kampen om nasjonaldagen. Det sosialistiske barnetoget ble utstyrt med røde flagg og marsjerte til toner av Internasjonalen. Ønsket var at toget skulle gå samme rute som det ordinære barnetoget, men da politiet ikke kunne garantere for barnas sikkerhet, ble det flyttet til østkanten.

67 *Arbeiderbladet* 18.5.1923, gjengitt i Aaby 1997: 146.

68 Bjørgen 1997: 235. Se også drøfting tidligere i denne artikkelen.

Etter 17. mai skulle status gjøres opp. Den konservative *Aftenpostens* dom var: «Barnetoget var igaar større end paa mange aar» og illustrerte det hele med et bilde av et overmåte fyldig barnetog på Karl Johan. Målfolkets blad, *Den 17de Mai*, skrev at det var 9000 barn i skoletog, og at bare noen få skoler hadde mindre oppslutning enn ellers. I arbeiderbarnetog telte de 3000 barn. *Arbeiderbladet*, derimot, telte 5000 barn og registrerte at skoletog bare var halvparten så stort som tidligere.⁶⁹ Det røde, konkurrerende barnetog ble imidlertid ikke et fast innslag på 17. mai. I 1925 var deltakelsen liten, og toget ble ikke arrangert mer. Oppslutningen var avhengig av et så høyt konfliktnivå som det jernstreiken skapte i 1924.

Arbeiderbevegelsen fortsatte imidlertid å markere avstand til den borgerlige feiring inntil Arbeiderpartiet på 1930-tallet selv kom i maktposisjon og hadde fått tilsig av nye medlemmer som ikke identifiserte seg så sterkt med den radikale klassekampinjen. Videre virket trusselen fra fascisme og nazisme samlende og bidro til dannelsen av en folkefront, der også arbeiderbevegelsen var med.⁷⁰ Dette kan sies å innlede den fjerde fasen i den sosialistiske tilnærminga til 17. mai etter unionsoppløsningen: *inn i fellesskapet*. I 1937 arrangerte ikke Oslo Arbeiderparti lenger egen 17. mai, men gikk sammen med de borgerlige om felles fest, og Arbeiderpartiets topper talte under arrangementet. På mange måter erobret arbeiderbevegelsen dagen i mellomkrigstida. Det skjedde ikke med den blodrøde retorikken fra 1920-tallet, men heller med en nasjonaloppfatning basert på tilslutning til universelle rettigheter – frihet, likhet og brorskap – fint pakket sammen som arven fra 1814. Klasse og nasjon var ikke, og hadde kanskje heller aldri vært, motstridende identiteter, men snarere komplementære og utfyllende – som to sider av samme sak.

Vi ser med andre ord en samling omkring 17. mai fra andre halvdel av 1930-tallet. Men en virkelig milepæl i den norske nasjonaldagens historie ble andre verdenskrig. Erfaringene fra fem år med okkupasjon og forbud mot feiring tilførte de vante symbolene og ritualene nytt innhold og ny dybde. Fremdeles er andre verdenskrig en viktig referanse og innholdsleverandør for talere og innslag i 17. mai-programmet. «Aldri feiret vi en slik 17. mai», skrev *Fædrelandsvennen* 18. mai 1945. Og avisa var ikke i tvil om

69 *Aftenposten, Den 17de Mai, Arbeiderbladet* 19.5.1924.

70 Aaby 2000: 159.

hva som var det viktigste denne viktige dagen: «Det vakreste med 17. mai er uten sammenlikning den jublende barneskare i skoletoget».⁷¹

Konklusjon: Barnetoget som oppsummerende symbol

I denne spredte gjennomgangen av 17. mai-feiringas nesten 200 år lange historie har vi sett at nasjonaldagsfesten til ulike tider og på ulike måter har vært tett sammenvevd med viktige samfunnstrekk og den politiske agendaen i samtida. Selv om det er gjennomgående at aktører som kan sies å *ei* feiringa, nesten utelukkende har ønsket å heve nasjonaldagen over politiske stridigheter og andre skillelinjer i samfunnet, har den gjeldende definisjonen av 17. mai-symbolet regelmessig blitt satt på dagsorden og utfordret. På denne måten har symbolet stadig fått tilfang av nytt meningsinnhold, blitt definert og redefinert.

Sosialantropologen Victor Turner hevder at gjennom ritualer kan det kollektive «vi», det såkalte *communitas*, overskygge øvrig ulikhet og andre konflikter i et fellesskap.⁷² Denne artikkelen har vist at 17. mai i lange perioder ikke har hatt evnen til å skape et slikt nasjonalt *communitas*. Nasjonaldagssymbolet med sine ritualer har snarere, slik Maurice Bloch har pekt på, hatt en bevegelig innholdsside som agerer i samspill med omgivelsene – og som en først ser gjennom studiet av symbolet over tid.⁷³

Kampen om definisjonsmakt har skapt uro omkring 17. mai. Nå seinest i 17. mai-toget i Arendal i 2014, der blant andre Amnesty International bar paroler i folketoget og møtte sterke reaksjoner.⁷⁴ Det er likevel ett av nasjonaldagens ritualer – det aller viktigste – som kan sies å representere nettopp Turners *communitas* bedre enn noe annet: *barnetoget*.

Vi er tilbake ved ikonbildet av Norge, det flaggpyntede barnetoget foran Slottet på 17. mai. I denne gjennomgangen av den politiske 17. mai har

71 *Fædrelandsvennen* 18.5.1945.

72 Turner 1995: 96 gjengitt etter Aaby 1997: 72.

73 Se tese 2 om Bloch i innledningen til denne artikkelen.

74 Diverse artikler i *Agderposten*, bl.a. 20.5.2014, og ikke minst debatt på avisas nettsider, *Agderposten* 19. mai 2014: www.agderposten.no/nyheter/dette-mener-leserne-om-paroler-1.1154273 Som følge av kontroversene rundt 17. mai-toget i 2014 forbød formannskapet paroler i 17. mai-toget i Arendal i 2015.

ikke barnetoget spilt noen hovedrolle, snarere tvert imot. Bare som et kort blaff med det røde flagget ble barnetogsymbolet satt i spill i en av mellomkrigstidas mest opphetede konflikter. Barnetoget har likevel ligget der som den mest selvfølgelige og viktigste delen av den norske 17. mai-feiringa fra det ble introdusert de fleste steder på slutten av 1800-tallet. 17. mai-reportasjene har fra 1880-tallet og fram til i dag – uavhengig av politisk ståsted – karakterisert skoletogget som «det vakreste», «det gildaste», «det smukkeste» innslaget i feiringa. Til og med under de verste feidene i Kristiansand på 1890-tallet hadde Høyre og Venstre felles komité for barnetoget.⁷⁵

Barnetoget på 17. mai framstår både i en sammenhengende historisk kontekst og i våre dagers glansede mediebilde som den ultimate representasjonen av nasjonen Norge, som det beste utstillingsvinduet for norsk-nasjonale verdier. Togget kan karakteriseres som et komprimert uttrykk for norsk nasjonal selvforståelse.⁷⁶ Ritualet er bygd opp omkring *barnesymbolet* med konnotasjonene *uskyld, forsvarsløshet, fredsommelighet, framtid, ikke-politikk, noe smått og beskjedent*. De samme kvalitetene har den tsjekkiske historikeren Miroslav Hroch sett som kjennetegn på små nasjoners egenoppfatning. En bieffekt av at små nasjoner forholder seg defensivt til sine omgivelser, er at de stiliserer sin egen «national character into that of a peace-loving, non-aggressive nation, which would only protect what belongs to it».⁷⁷ Adjektivene knyttet til barnesymbolet sammenfaller videre i stor grad med Norges kjerneverdier og selvbilder innen norsk utenrikspolitikk.⁷⁸ Kombinert med mengden av fargerike festklær og fraværet av militære uniformer og våpen kan toget også assosieres med kvaliteter som *mangfold, åpenhet og toleranse*, verdier som hyppig opptrer i politiske verdidebatter i dagens Norge.

75 *Fædrelandsvennen* 15.5.1896.

76 Aaby 1997: 204.

77 Hroch 1996: 24 og 25.

78 Leira I 2007: 16. «Utenrikspolitikken kan vurderes som en daglig nasjonsbygging», Leira 2007:15.

Det gir mening å betrakte barnetoget som det fremste nøkkelsymbolet for norsk nasjonal identitet.⁷⁹ Kanskje har det til og med større oppsummerende kraft og tolkningsspennvidde enn det norske flagget. I hvert fall er sammenstillinga av de to nøkkelsymbolene, barnetoget og flagget, en svært sterk blanding, og bruken av symbolene settes stadig på dagsorden. Få andre symboler skaper så sterke emosjoner. Jevnlig er bruken av samiske flagg i toget oppe til debatt. Enda sterkere reaksjoner vekker det når det blir spørsmål om bruk av utenlandske flagg. I Stiftelsen Kirkeforsknings (KIFO) omfattende spørreundersøkelse om nasjonale symboler i 2013 syntes 42 % at det var greit å bruke samiske flagg, mens bare 20 % mente at flaggene til de ulike nasjonalitetene som deltar i feiringa, kan brukes på 17. mai.⁸⁰ I 2013 ønsket barn fra en skole like utenfor Ålesund å markere sitt skolejubileum ved å bruke hjemmelagde flagg i toget, alle med det norske flagget på den ene sida, og noen med flagget til foreldrenes hjemland på den andre sida. Saken skapte enorm debatt i avisenes kommentarfelt og på sosiale medier – om flagg og barnetog, om nasjonale verdier og nasjonal identitet. Til en artikkel i *Dagbladet* som behandlet temaet, kom det nærmere et par tusen kommentarinnlegg, og en vesentlig andel ble slettet av moderator for å være for grove eller støtende.⁸¹

Hvis man legger som premiss at barnetoget *representerer* nasjonen Norge og *oppsummerer* norsk nasjonalforståelse, ligger det en fare i å gjøre barnetogsymbolikken uangripelig og løftet ut av sfæren for debatt og kritisk refleksjon. Videre er det et tankekors at den som ser seg selv som eier av et nøkkelsymbol, alltid vil se alternative innhold i symbolet som spesielle, politiske eller splittende. Det er noe vi kan lese av hele 17. mai-feiringas 190 år lange historie, og som gjør 17. mai med sitt symbolrepertoar evig aktuell.

79 Sosialantropologen Sherry Ortner definerer nøkkelsymboler som symboler som er vesentlige for forståelsen av en kultur. Et *oppsummerende nøkkelsymbol* «oppsummerer, uttrykker, representerer for deltakerne på en følelsesmessig kraftig og relativt udifferensiert måte, hva systemet betyr for dem». Ortner 1973, sitert i Aaby 1997: 14.

80 Botvar, Holberg, Aagedal 2013, tabell 4-26.

81 *Dagbladet* (nett), Martine Aurdal: «Jeg skammer meg», 30.4.2013, . Debatten med 1402 innlegg: https://disqus.com/home/discussion/dbno/jeg_skammer_meg_nyheter_dagbladetno/

Kilder og litteratur

- Abrahamsen, O.A. (1987). *Flekkefjords historie*. Flekkefjord sparebank.
- Bjørger, H. (1997). *17. mai-feiring som politisk redskap? En studie av nasjonaldagsfeiringen i Kristiania 1879–1905*. Norges forskningsråd, KULTs skriftserie nr. 93, Oslo.
- Bjørger, H. (1998). «17. mai-feiring på slutten av 1800-tallet – en politisk valgkamp?». I: Ø. Sørensen (red.), *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*. Oslo: adNotam Gyldendal.
- Blehr, B. (2000). *En norsk besvärjelse. 17 maj-firande vid 1900-talets slut*. Falun: Bokförlaget Nya Doxa.
- Bloch, M. (1986). Kapittel 1 «The social determination of ritual». I: M. Bloch, *From Blessing to Violence. History and ideology in the circumcision ritual of the Merina of Madagascar*. Cambridge University Press.
- Botvar og Holberg (2012). «Spørreundersøkelse om kommunenes 17. mai-feiring», *KIFO Notat 5/2012*, Oslo.
- Botvar, Holberg, Agedal (2013). «Nasjonale symboler i Skandinavia», *KIFO Notat 2/2013*, Oslo.
- Grimnes, O.K. (2014). *Det norske flaggets historie*. Oslo: Dreyer forlag.
- Hroch, M. (1996): «Specific features of the nation-forming process in the circumstances of the 'small nation'». I: Ø. Sørensen (red.), *Nationalism in Small European Nations*. Norges forskningsråd, KULTs skriftserie nr. 47, Oslo.
- Kjeldstadli, K. (1994). Et splittet samfunn 1905–35. Bd. 4. I: Knut Helle mfl. (red.), *Aschehougs Norgeshistorie*, Oslo: Aschehoug.
- Leira, H. (2007). «Norske selvbilder og norsk utenrikspolitikk». Norsk Utenrikspolitisk Institutt, *NUPI april 2007*.
- Mykland, K. (1980). «Den 17. mai 1814» I: Jor, F. (red.), *17. mai*. Oslo: J. W. Cappelen.
- Mykland, K. (1955). *Trondheim bys historie*, bd. 3, Trondheim kommune.
- Schulerud, M. (1980). «Ja, vi elsker dette landet – i hvert vårt tog». I: Jor, F. (red.), *17. mai*. Oslo: J.W. Cappelen.
- Smith, A.D. (1991). *National Identity*. Harmondsworth: Penguin.
- Steen, S. (1948). *Kristiansands historie i fredens århundre 1814–1914*. Oslo: Grøndahl & Søn.
- Stubhaug, A. (2002). *Helt skal jeg ikke dø. Conrad Nicolai Schwach, hans liv og erindringer*. Oslo: Aschehoug.
- Turner, V. (1995). *The Ritual Process, structure and anti-structure* (1. utg. 1969). New York: Aldine de Gruyter.
- Aaby, G. (1997). *Kampen om nasjonaldøgnen. 17. mai-feiring i Kristiania 1906–1925*, upublisert hovedoppgave i historie. Oslo: UiO.
- Aaby, G. (1998). «17. mai-feiring i mellomkrigstida – to flagg, to tog, to folk?». I: Ø. Sørensen (red.), *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*. Oslo: adNotam Gyldendal.

- Aaby, G. (2000). «Røde roser, norske flagg og Internasjonalen». *Arbeiderhistorie. Tidsskrift for arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek*.
- Aarnes, S. (1994). «Oppfinnelsen av 17. mai». I: Ø. Sørensen (red.), *Nasjonal identitet – et kunstprodukt?* Norges forskningsråd, KULTs skriftserie nr. 30, Nasjonal identitet nr. 5, Oslo.
- Aas, V. (2014). *Et streiftog i Arendals 17. mai-historie* på Arendal kommunes nettside: <http://www.arendal.kommune.no/Innbygger/Tjenester/Kultur-idrett-og-fritid/Grunnlovsjubileet/Et-streiftog-i-Arendals-17mai-historie/>. Basert på Stubhaug A. (red.) (1992): *Conrad N. Schwach: Erindringer af mit Liv. Et tidsbilde fra Norge 1790–1830*. Arendal: Kilden forlag.

Aviser og nettaviser

Agder, 1880- og 1890-åra.

Christiansands Adresse-Contoires Efterretninger (etter 1839: *Christianssands Stiftsavis og Adresse-Contors Efterretninger*) 1815–1846.

Christianssands Tidende, 1880–1890-åra.

Flekkefjords Budstikke 1870-åra til 1890.

Flekkefjordsposten, 1880- og 1890-åra.

Fædrelandsvennen, 1880- og 1890-tallet og enkelte andre utgaver, eks. 1945.

Dagbladet og andre nettaviser om flaggdebatten (2013)

Agderposten (2014).

NRK (2014): Jakten på Norge.

Kristiania-avisene *Aftenposten*, *Den 17de Mai* og *Social-Demokraten/Arbeiderbladet*, som sitert i Aaby 1997.

Bidragsytere

Knut Dørum, født 1969, er professor i historie ved Universitetet i Agder. Han har vært aktiv innen mange områder av faget. Tidligere har han arbeidet med statsutvikling i norsk og europeisk middelalder, i senere år har hans virkefelt i stor grad vært innen tidligmoderne og moderne politisk historie. Han har vært med i det såkalte Demokratiprojektet ved Universitetet i Oslo med flere publikasjoner om folkelig politisk kultur og demokratiutvikling, f.eks. som redaktør sammen med Hilde Sandvik av boka *Opptøyer i Norge 1750–1850* fra 2012. I 2013 kom han også ut med bind 2 i Bodøs historie, *Byen i sentrum 1816–1890*, i 2014 var han redaktør for antologien *Kvinner i politikk og samfunnsliv 1800–2000*.

Berit Eide Johnsen, født 1955, er professor i historie ved Universitetet i Agder. Hun er dr.art. fra Universitetet i Bergen 1998 på en avhandling om sørlandsk skipsfart (utgitt som bok 2001): *Rederistrategi i endringstid: sørlandsk skipsfart fra seil til damp og motor, fra tre til jern og stål: 1875–1925*. Ved siden av artikler om kulturhistorie og maritim historie har hun også skrevet boken *Han sad i prisonen –: sjøfolk i engelsk fangenskap 1807–1814* (1993). De senere årene har hun forsket på og skrevet om turismens historie på Sørlandet. Hun er for tiden engasjert som forfatter av to bind av Lillesands historie (1800 til i dag).

Kjell-Olav Masdalen, født 1948, er cand.philol. fra Universitetet i Oslo med historie hovedfag. Han er seniorforsker ved Aust-Agder museum og arkiv, tidligere direktør ved samme institusjon. Han er forfatter av *Agders Historie 1920–1945* (1991) og har sammen med Liv Mykland skrevet *Administrasjonshistorie og arkivkunnskap – Kommunene* (1987). I de seinere år har han skrevet flere artikler fra vikingtida og middelalderen med fokus på Agder.

I 2014 publiserte han *Boka som redda Norge! De viktigste Snorre-utgivelsene sett i en regional, nasjonal og internasjonal sammenheng. Nasjonsbygging og nasjonalisme på godt og ondt*.

Dag Michalsen, født 1957, er professor i rettshistorie ved Det juridiske fakultet i Oslo der han leder Forskergruppen for rett, samfunn og historisk endring. Han har særlig arbeidet med norsk og europeisk rettsvitenskapshistorie, forfatningshistorie og juridisk metode. Han deltar i flere tverrfaglige og internasjonale forskernettverk. I de siste årene har han utgitt bøkene *Rett. En internasjonal historie* (2011) og *Norsk rettstenkning etter 1800* (2013). Han var hovedredaktør for seksbindsverket *Nye perspektiver på Grunnloven 1814–2014* (2013–2014). Sammen med Ola Mestad utgir han *Grunnloven. En historisk kommentarutgave* i 2016 etter oppdrag fra Stortingets presidentskap.

Roger Tronstad, født 1955, er historiker og har arbeidet i Arkivverket siden 1981. Han er nå førstearkivar ved Statsarkivet i Kristiansand, med arkivformidling som en av oppgavene. Han har skrevet artikler om ulike temaer og var medforfatter av boka *Jakten etter jødene på Agder* (2010). Han har nylig fullført et forskningsprosjekt om Agder-jødernes historie 1851–1945.

Magnhild Vollan, født 1951, er førstelektor i nordisk språkvitenskap ved Institutt for nordisk og mediefag, Universitetet i Agder. Gjennom mange år har hun hatt undervisningsoppgaver innen lærerutdanningene, og hun har blant annet forska på og skrevet artikler om temaer med relevans for skolen, som språkhistoriske forhold («Kampen om opplæringsmålet i Birkenes kommune» (1995)) og skriftspråknormering («Ei normeringshistorisk vandring i skogen» (2006), «Holdnings skapende handlings planer. Særskrivning i studenttekster» (2007)). Hun har også forska på leseopp-læring og læremidler, et tema som behandles i boka *Begynneropplæring i en sammensatt tekstkultur* (2010) som hun har skrevet sammen med professor Elise Seip Tønnessen.

Øyvind Østerud, født 1944, er professor i statsvitenskap ved Universitetet i Oslo. Han har Ph.D.-grad fra The London School of Economics (LSE)

1974. Han har vært gjesteforsker ved LSE 1981, ved The Australian National University 1987–88 og ved L'Universite d'Aix-en-Provence 1997. Han ledet Makt- og demokratiutredningen 1998–2003, var instituttleder ved Institutt for statsvitenskap, UiO, 1994–96 og 2008–2012, og preses i Det Norske Videnskaps-Akademi 2008–2011. Han har utgitt en rekke vitenskapelige artikler og fagbøker om makt, utviklingsspørsmål, suverenitetskonflikter og internasjonal politikk samt innføringsboka *Statsvitenskap* i fem reviderte utgaver fra 1991 til 2012. P.t. styreleder ved Fridtjof Nansens Institutt og programstyreleder i Norges forskningsråd.

Gunhild H. Aaby, født 1970, har hovedfag i historie fra Universitetet i Oslo i 1997. Hun er formidlingsansvarlig ved Vest-Agder-museet og autorisert konservator gjennom Norges museumsforbund (NMF). Som museums-pedagog i Flekkefjord og formidlingsansvarlig ved Vest-Agder-museet har hun arbeidet med formidling av en rekke historiske emner. Hun har publisert flere artikler knyttet til temaet bruk av nasjonale symboler og nasjonaldagsfeiring.